

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

H. Zafer Kars - Emrah Maraşo

ASYA ÇAĞINI AÇAN DEVRİMLER

1905-1911

Rusya, İran, Türkiye, Çin, Moğolistan

Doğu Perinçek'in
sunuşuyla...

Ücretsiz PDF Kitap Arşını: <https://rantey.org>

Kaynak Yayınları No: 929
Yayıncı Sertifika No: 14071
ISBN: 978-605-182-102-3

1. Basım: Temmuz 2018

Genel Yayın Yönetmeni
Tunca Arslan

Editör
Hüseyin Gültekin

Sayfa ve Kapak Uygulama
Fatma Özbek

Kapak Resmi
İran Meşrutiyeti'nin savunucusu Tebrizli mücahitler.
Ortada ayakta duran beyaz giysili mücahit Settâr Han'dır.

Baskı ve Cilt
Ertem Basım Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No: 6
Malıköy - Temelli / ANKARA
Tel : 0312 640 16 23
Sertifika No: 26886

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE
SANAYİ ANONİM ŞİRKETİ
Meşrutiyet Cad. 6/3 Beyoğlu 34435 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

HAMİT ZAFER KARS, 1953'te Diyarbakır'da doğdu. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi (1977), Hacettepe Üniversitesi'nde beyin ve sinir cerrahi uzmanı oldu (1983). Kırıkkale ve Ankara SSK hastanelerinde, Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi'nde çalıştı. 2013'te emekliye ayrıldı.

Türkiye Gerçeği, Saçak, Aydınlık, Bilim ve Ütopya, Teori, Toplum ve Hekim, Tıp Dünyası dergilerinde Jöntürk Devrimi, Sağlık Örgütlenmesi Tarihi, Sağlık Siyasetleri, Hekim Hareketi, Üniversite Sorunları üzerine yazıları yayımlandı.

Kars'ın yayımlanmış iki kitabı ve iki çevirisi bulunmaktadır:

1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği (Kaynak Yayınları, 1984 ve 1997), *1929 Polemikleri-Tıp Tarihi Notları* (TTB Yayını, 2003); S. Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, (Kaynak Yayınları, 1985 ve 1994), H. Sandwith, M. Zarif, K. Marx, *Kars Kuşatmasının Öyküsü*, (Tarihçi Kitabevi, 2017).

EMRAH MARAŞO, 1982'de Ankara'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini aynı şehirde tamamladı. Ankara Üniversitesi Halkbilimi Bölümü'nden 2004'te mezun oldu. 2009'da *Bilim ve Ütopya* dergisinde editör olarak göreve başladı. 2010'da aynı derginin yazı işleri müdürü oldu. 2012'den beri yayın yönetmenliğini sürdürmektedir. *Bilim ve Ütopya*'nın yanı sıra *Aydınlık* gazetesi ve *Teori* dergisinde zaman zaman yazıları yayımlanmaktadır.

H. Zafer Kars - Emrah Maraşo

ASYA ÇAĞINI AÇAN DEVRİMLER

1905-1911

Rusya, İran, Türkiye, Çin, Moğolistan

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	13
ÖNSÖZ	17
1905 RUS DEVRİMİ	21
19. Yüzyılda Toplumsal Gelişmeler	21
20. Yüzyılın Başında Siyasi Partiler	22
Muhalefetin Hareketlenmesi: 1900-1904	24
Zemstvo Kongresi: Kasım 1904	24
Yatıştırma Girişimi: 12 Aralık 1904 Buyruğu	25
Kanlı Pazar: 9 Ocak 1905	25
Grev Dalgası: Ocak-Şubat 1905	26
Dilekçe Hareketi: Şubat-Haziran 1905	27
Kitlesel Grevler: Mart-Temmuz 1905	27
Yönetim Erkinin Zayıflaması	28
İşçi-Emekçi Örgütlerinin Kurulması: Nisan-Mayıs 1905	29
Potemkin İsyanı: Haziran 1905	29
Köylü Ayaklanmaları	30
Ezilen Milliyetlerde İşçi-Köylü Eylemleri	31
Anayasalar Savaşı: Temmuz-Ağustos 1905	33
Üniversitelerde Halk Toplantıları: Eylül 1905	34
Genel Grev: 4-18 Ekim 1905	35
Petersburg Sovyeti: 17 Ekim 1905	36
Mutlakıyetin Sonu: 17 Ekim 1905 Manifestosu	36

Yeni Siyasi Partiler: Ekim 1905	38
Özgürlük Günleri: Ekim-Kasım 1905	38
Petersburg Sovyeti'nin Dağılması: Kasım 1905	39
Sivastopol'de İsyan: Kasım 1905	40
Teğmen Şmidt ve Jöntürkler	41
Moskova Sovyeti-Silahlı Ayaklanma: Aralık 1905	42
Karşıdevrimci Şiddet: Ocak-Haziran 1906	43
Duma Seçimleri: Şubat-Nisan 1906	43
1906 İRAN MEŞRUTİYET DEVRİMİ	45
19. Yüzyılda İran	45
<i>Kazak Alayı</i>	46
<i>Kapitülasyonlar</i>	46
<i>Reuter İmtiyazı</i>	46
<i>1891 Tütün Boykotu</i>	47
<i>Yarı Sömürgeleşme</i>	47
20. Yüzyılın Başında İran	48
<i>Encümenler</i>	48
<i>İktisadi Bunalm</i>	49
Barişçı Direnişin (Best) Başlaması 1905	50
Meşrutiyetin İlanı ve Meclisin Açılması 1906	51
Meşrutiyetçiler ile Yeni Şahın Güç Mücadelesi 1907	53
<i>Rus-İngiliz Anlaşması 1907</i>	54
<i>Siyasi Gelişmeler</i>	54
<i>Meşrutiyet Döneminde Encümenler</i>	55
Yeni Şahın Karşıdevrimi 1908	56
Silahlı Direniş ve İkinci Meclis 1909	57
Meşrutiyetçiler Arasında Siyasi Mücadele 1910	58
Rus-İngiliz Ortak Darbesi 1911	59
İran Meşrutiyet Devriminde Bir Jöntürk-Ömer Naci	60
1908 JÖNTÜRK DEVRİMİNİN TOPLUMSAL TEMELİ	63
1908 Devrimi'nin Toplumsal Temeli	63
Anadolu'da Demokratik Kitle Hareketleri 1906-1908	65
<i>Orta Anadolu</i>	65
<i>Batı Karadeniz</i>	65

<i>Doğu Anadolu Bölgesi İsyanları-İçsel Nedenler</i>	66
<i>Doğu Anadolu Bölgesi İsyanları-Rus ve İran Devrimlerinin Etkisi</i>	66
<i>Bitlis</i>	66
<i>Kadınların İsyanı</i>	67
<i>Diyarbakır'da Ayaklanma-"Telgrafhane Hadiseleri"</i>	67
<i>Erzurum İsyanı</i>	69
<i>Erzurumlu Devrimcilerin Örgütü: Can Veren Komitesi</i>	82
Demokratik Kitle Hareketleri ve Jöntürkler	83
<i>Anadolu'da Jöntürk Propagandası</i>	83
<i>Anadolu'da Jöntürk Örgütlenmesi</i>	85
<i>Anadolu'daki Jöntürk Örgütlerinin Kitle Eylemlerindeki Yeri</i>	88
<i>Erzurum İsyanında Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçilik Cemiyeti'nin Yeri</i>	89
Osmanlı Ordusu İçindeki Başkaldırma Hareketleri 1906-1908	91
<i>Ordu İçindeki Başkaldırma Hareketlerinin Nedenleri</i>	91
<i>1908 Temmuz'una Kadar Ordu İçindeki Hareketler</i>	92
<i>Temmuz 1908</i>	94
1911 ÇİN CUMHURİYETİ	97
Devrim Öncesinde Çin	97
Sun Yat-sen ve İlk Devrimci Örgütün Kurulması, 1894	99
Guangju'da Birinci Ayaklanma Girişimi, 1895	100
Guangju'da İkinci Ayaklanma Girişimi, 1900	101
Diğer Devrimci Örgütler ve Eylemleri, 1903-1904	102
Çin Devrimci Birliği'nin Kurulması, 1905	103
Güney Çin'de Ayaklanmalar, 1906-1911	105
<i>Hunan'da Pingziang-Liuyang-Liling Ayaklanması, 1906</i>	105
<i>Guangzi'de Silahlı İsyanlar, 1907-1908</i>	106
<i>Anhui'de Silahlı İsyanlar, 1907-1908</i>	107
<i>Guangju Ayaklanmaları, 1910-1911</i>	108
Ordu ve Halk İçinde Örgütlenme, 1902-1911	108
Kitle Mücadelesinin Yükselmesi, 1904-1911	109
<i>İşçi-Köylü Eylemleri, 1900-1911</i>	109
<i>"Rusya'ya Diren" Hareketi, 1903-1905</i>	110
<i>Amerikan Mallarını Boykot Hareketi, 1905-1907</i>	111

<i>Açlık İsyanları, 1907-1910</i>	111
<i>Demiryolu İsyanları, 1911</i>	112
Vuçang Ayaklanması, 10 Ekim 1911	114
Devrimi Bastırma Çabaları, Ekim 1911	118
Hükümet Kurma Mücadelesi, Kasım-Aralık 1911	119
<i>Çin Devrimci Birliği'nde Bölünme</i>	119
<i>Nanking'de Toplantı</i>	120
Cumhuriyetin İlanı, 1 Ocak 1912	121
<i>Sun Yat-sen'in Başkan Seçilmesi</i>	121
<i>Nanking Geçici Hükümeti</i>	122
1911 Devrimi'nin Sona Ermesi, Ocak-Nisan 1912	122
<i>Yuen Şih-kay'ın Başkan Seçilmesi</i>	122
<i>Beycing Geçici Hükümeti</i>	123
 MOĞOLİSTAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI VE	
HALK CUMHURİYETİ 1911-1921	125
Cengiz Han'dan Sonra	125
Çin Yönetiminde	126
<i>Yukarı Asya'nın Paylaşılması</i>	128
Bağımsızlık İlanı	129
Bağımsızlık Savaşı	130
"Özerk" Moğolistan	131
Çin'in Dönüşü	134
Moğolistan Halk Partisi	135
Sovyetlerle Görüşmeler	136
Beyaz Ordu İşgali	138
Kurtuluş Savaşı	139
Birinci Kongre	140
Geçici Hükümet	140
Çin Ordusunun Yenilmesi-Hiyakta'nın Kurtarılması	142
Beyaz Ordu'nun Yenilmesi-Hüre'nin Kurtarılması	142
Halk Cumhuriyeti	144

JÖNTÜRK DEVRİMİ ÜZERİNE 1908 TARİHLİ İKİ KARŞIT MAKALE	145
Türkiye'deki Barışçı Devrim	147
Anadolu'daki Devrimci Hareket	159
KAYNAKÇA	165
Kitaplar	165
Yabancı Dillerdeki Kitaplar	167
Makaleler	168
Gazeteler	168
Tezler	169
AD DİZİNİ	171

SUNUŞ

Avrupa Çağı, kapitalizm çağıdır. 15. yüzyılda başladı ve 19. yüzyılın sonlarına doğru bitti. 1871 Paris Komünü, bir bakıma Avrupa Çağının doruğudur ve inişin de başlangıcıdır.

Emperyalizm dönemi, Avrupa'nın çürüyüş dönemidir. Lenin, yeniçağı çok özlü ve etkili bir deyişle "İleri Asya, Geri Avrupa" diye saptamıştı. Gerçekten de öyle oldu. Dünya ekonomisinin ağırlığı artık Asya'dadır. 19. ve 20. yüzyılın Asyalı yoksulları, bugün dünya ekonomisinin öncüsü konumundalar. 2016'da dünya ekonomisinin büyümesine Çin'in katkısı %39, Hindistan'ın katkısı %19. ABD'nin katkısına gelince, ancak %16. Avrupa'nın ise %5. Çin'den New York limanına yüksek teknoloji ürünleri götüren gemiler, oradan hurda kâğıt yüklenerek Çin limanlarına dönüyor. Avrupa'nın filozofları ve siyasetçileri, gelecek umutları olmadığını belirtiyorlar. Asya ise artık umut kıtasıdır.

Buraya nasıl geldik, Asya Çağının ilk ışıkları ne zaman ve nasıl parladı?

Kapitalizm, 20. yüzyılın eşiğinde emperyalizm aşamasına girince, çürüme ve ölüm belirtileri de kendini göstermişti. Artık dünya iki kampa bölünmüştü. Lenin ve Mustafa Kemal gibi zamanın büyük devrimcileri, Zalim Milletler ve Mazlum Milletler saf-

laşmasına dikkat çektiler. İnsanlığın geleceği artık mazlumların elindeydi.

20. yüzyıl, Asya Devrimleri çağıdır. 19. yüzyılda, gelişmiş kapitalistlerin Avrupa'sında beklenen sosyalist devrimler ertelenmiş, insanlık çıkış yolunu Asya'da başlayan milli demokratik devrimlerle bulmuştur. Asya Çağı, millî demokratik devrimler çağıdır. Millî demokratik devrim, ancak sosyalizme ilerleyerek kesin ve kalıcı başarılar kazanabilir, hatta yeni uygarlığın lokomotifini olabildi. Çin örneği bunu kanıtladı. Sosyalizmin kapısını Asyalılar açtı.

Asya Çağının öncüleri, Rusya, Türkiye, Çin, İran ve Hindistan gibi Asya'nın imparatorluk birikimi olan ülkeleridir. 20. yüzyıl devrimleri buralarda başladı. 1905 Rus Demokratik Devrimini, 1907-1909 İran Devrimi, 1908 Türk Hürriyet Devrimi, 1911 Çin Devrimleri ve 1911-1921 Moğolistan Bağımsızlık Savaşı izledi. Hindistan'ın İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadelesi de bu dizinin devamıdır.

Asya Çağının İkinci Devrim Dalgası, Türkiye'nin 1915 Çanakkale Direnişiyle başladı. Emperyalist İngiltere ve Fransa, İstanbul'u ele geçiremediler ve Rus Çarlığını kurtaramadılar. Bunun üzerine 1917 Şubat'ında Rus Demokratik Devrimi ve arkasından Ekim'de Sovyet Devrimi geldi. Türkiye'nin üç düşmanından biri eksildi. Dahası devrimci Rusya Türkiye'nin İstiklal Savaşı'nı destekledi. 1920 Türk Devrimini bu koşullarda başardık. 1927-1949 Çin Devrimi Asya Devrimlerini Doğu'ya yaydı. Asya Çağı, II. Dünya Savaşı sonrasında Kore, Arap ülkeleri ve Hindicini devrimleriyle devam etti. Kuşkusuz Afrika ve Latin Amerika kıtalarındaki devrimler de aynı kapsamdadır.

Asya Çağı, her devrimci süreç gibi inişli çıkışlı yaşandı. 1950 sonrasında Sovyetler Birliği kapitalizme dönüş sürecine girdi. Türkiye'de Kemalist Devrimin yıkımı yaşandı. Dünya dengelerinin değiştiği bu koşullarda ABD, 1980 sonrasında Millî Devletleri

tasfiye girişiminde bulundu. Ancak bu gerici sürecin de sonuna gelmiş bulunuyoruz. ABD'nin Tek Kutuplu Dünya iddiası sona ermiş bulunuyor.

Türk Devriminin önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün belirttiği gibi Mazlumlar bir gün zalimleri mahv ve perişan edeceklerdi. İşte şimdi yaşanan olay budur. Artık Mazlum Milletlerden "gelişen ülkeler" diye söz ediliyor. İnsanlığın geleceği, Gelişen Dünyanın elindedir. Dünün Mazlumları, artık dünyamızın efendileridir. Enternasyonal Marşındaki, "Uyanın dünyanın lanetlileri" çağrısına, mazlumlar yanıt vermiştir. Mazlum Milletler, önce Asya'da ayağa kalkmış ve Latin Amerika ve Afrika'ya önderlik etmişlerdir.

Avrupa'nın Almanya, Fransa ve İngiltere gibi eski ileri ülkeleri de artık gözlerini Asya'ya çevirdiler. ABD ise gümrüklerini yükselterek Asya'nın yükselişi karşısında savunma mevzilerine çekildi. Atlantik dünyası, Asya'nın merkezinde olduğu yeni dünya düzenini tanımak durumundadır.

Şimdi Asya Devrimlerinin Üçüncü Dalgasının eşiğindeyiz. Artık dünyamız, ABD emperyalizmini sırtında taşıyamıyor. Emperyalizm aşamasındaki kapitalizm, insanı ve içinde yaşadığı doğayı yıkıma uğratan bir karakter kazandı. Emperyalist kapitalizm, insanlığın büyük kesimini yoksulluğa mahkûm ediyor, dünyanın damını deliyor, okyanusları zehirliyor ve aşkı öldürüyor. İnsanlık için özel çıkar ve özel mülkiyet sistemi içinde çıkış yolu bulunmuyor. İnsanlık, yeni bir devrim dalgasının eşiğindedir ve Asya dünya gündeminin odağındadır.

Asya'nın bugünkü yükselişi, emperyalist-kapitalist sistem içinde bir patron değişikliği değil, fakat yeni bir uygarlığın yükselişidir. Asya'nın önderlik ettiği yeni uygarlığın programında, hegemonyacılığın sonu, devletlerin bağımsızlığı, insancılık, kamuculuk, paylaşma gibi millî demokratik devrim değerleri var. Bu açıdan baktığımız zaman, gelişmiş kapitalist ülkelerde 1640 İngiliz, 1789 Fransız ve 1776-1865 Amerikan Devrimleriyle başla-

yan, daha sonra 20. yüzyılda Rus, Türk, İran, Çin ve Hindistan devrimleriyle Mazlumlar Dünyasına yayılan demokratik devrimler çağı, şimdi Asya önderliğinde son ve kesin atağını gerçekleştirmektedir. İnsanlığın görünen ufkunda insancılığın, kamuculuğun, paylaşmanın, emek değerlerinin yükseldiği yeni bir uygarlık bulunuyor.

Türkiye, 1876, 1908, 1920 Devrimleriyle Asya Çağının yükselişine önderlik eden ülkeler arasında yer aldı. Türkiye bugün de Batı Asya'da ABD emperyalizmine karşı yürüttüğü mücadeleyle yine önder konumlarda olacaktır. Türkiye, Kemalist Devrimi tamamlayarak, yeni uygarlığın kuruluşuna önemli katkılarda bulunacaktır.

Doğu Perinçek
Ankara, 29 Mart 2018

ÖNSÖZ

20. yüzyılın başındaki altı yıllık kısa zaman diliminde Asya'yı sarsan Rus, İran, Türk ve Çin devrimleri üzerine yazılar yer alıyor bu kitapta. Çin devriminin yol açtığı, dünyanın ilk halk cumhuriyetiyle sonuçlanan Moğol bağımsızlık hareketinin tarihçesi de verildi.¹ Böylece, geçen yüzyılın başındaki Asya devrimlerinin tarihi topluca sunuldu. Bu devrimler, bugün içinde yaşadığımız büyük Asya atılımının siyasi, iktisadi, toplumsal temellerini hazırlamıştır. Bu devrimler olmasaydı günümüz Asya'sı bambaşka bir dünya olacaktı.

Önemine ve Sovyet Devriminin öncülü olmasına rağmen kısa bir kitap bölümü dışında² 1905 Rus Devrimi hakkında ülkemizde yayımlanmış yalnızca bir eser bulunmaktadır.³ 1906 İran Meşrutiyet Devrimi ise bu açıdan daha şanslı sayılabilir, bu konuya ayrılmış üç kitap yayımlanmıştır. Bunların ilki 1941'de basılan İran'ın

1 Rus, İran, Çin ve Moğol devrimlerini anlatan yazılar Emrah Maraşo'nun katkısıyla daha önce *Bilim ve Ütopya*'da yayımlandı. Bkz. sayı 272, Şubat 2017; sayı 243, Eylül 2014; sayı 264, Haziran 2016; sayı 217, Temmuz 2012.

2 Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi-1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s.105-150.

3 David Floyd, *Rusya Ayaklanıyor/ 1905-Çara Karşı İlk Ayaklanma*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976 (20. Yüzyıl Dosyası dizisi içinde).

1500-1925 arasındaki tarihini kısaca aktarır, Meşrutiyet hakkında bilgi veren son bölümü yetersizdir.⁴ Konuyu ele alan ve özgün kaynaklara dayanan 2008 tarihli ve daha kapsamlı bir çalışma ise gözlerden kaçmıştır.⁵ Yayımlanan son kitap, ayrıntılı bilgi içermesine rağmen çeviri ve bilgi hataları nedeniyle okuyucuyu tatmin etmekten uzaktır.⁶ 1911 Çin Cumhuriyet Devrimini ele alan 2011 tarihli tek kitap esas olarak Sun Yat-sen'in siyasi fikirlerine ayrılmıştır.⁷ Moğol bağımsızlığı ve halk cumhuriyetinin ise bugüne kadar Türk aydınının ilgi alanı dışında kaldığını söyleyebiliriz. Kısacası, Asya'nın demokratik devrimleri üzerine Türkçe kaynaklarla bilgi sahibi olmak zor, neredeyse olanaksızdır. Elinizdeki kitap bu eksiği gidermek amacıyla hazırlanmıştır.

1908 Jöntürk Devrimini ele alan bölümde 1860'larda başlayan Osmanlı meşrutiyet hareketinin bütün tarihsel gelişimi bulunmuyor. Yalnızca 1905-1908 yılları arasında Anadolu'da meydana gelen kitle eylemleri aktarılıyor. Bu eylemler, dönemin Jöntürk yayınlarında "Anadolu Kıyıamları" ve "Telgrafhane Hadiseleri" başlıklarıyla önemli yer tutmuş, Osmanlı meşrutiyetçileri için heyecan ve esin kaynağı olmuştur. Anadolu'daki kitle hareketleri ile Rumeli'deki Müslüman köylülerin emperyalistlerin müdahalesine ve ayrılıkçı Bulgar çetecilere karşı başlattığı, önceleri kendiliğinden sonraları İttihatçı subaylar tarafından örgütlenip desteklenen direniş Jöntürk Devriminin toplumsal tabanını oluşturmaktadır. Bu tablo, 1908 Temmuz'unda birlikleriyle dağa çıkarak meşrutiyetin ilanını sağladığı iddia edilen Osmanlı subayları

4 Ahmed Ağaoğlu, *İran ve İnkılabı*, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941.

5 Mazlum Uyar, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları*, Emre Yayınları, İstanbul, 2008.

6 Bijan Cezani, *İran Meşrutiyet Devrimi/ Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014; ayrıca kısa bir eleştiri için bkz. H. Zafer Kars, "İran Meşrutiyet Devrimi Üzerine", *Aydınlık Kitap*, yıl 2, sayı 122, 27 Haziran 2014.

7 Sun Yat-sen, *Halkçılık Üzerine*, haz. ve çev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

tablosundan çok farklıdır. İlk olarak 1979'da yayımlanan,⁸ 1984 ve 1997 yıllarında iki kez ve farklı adlarla basılan⁹ bir kitapta ele alınan 1908 Jöntürk Devriminin Toplumsal Temeli bölümü bu kitap için yeniden yazıldı.

Halil Halid'in, 1905-1908 yıllarında Anadolu'daki halk hareketleri hakkında bir Jöntürk tarafından yapılmış en erken ve sağlıklı değerlendirmelerden olan ve Türkçede ilk kez burada yayımlanan makalesi,¹⁰ Anadolu isyanlarını Ermeni milliyetçi hareketi lehine yorumlayan Avrupa çevrelerine yanıt niteliğindedir. K. J. Basmadjian'ın Halil Halid'in tespitlerine karşı çıkarak Avrupa kamuoyunun Ermeni yanlısı görüşlerini özetleyen makalesi de¹¹ tartışmanın gerçek boyutlarıyla algılanması için kitaba alınmıştır.

Bu kitap özellikle gençler ve tarih öğrencileri için hazırlandı. Yararlı olmasını diliyoruz.

Hamit Zafer Kars, Emrah Maraşo
Ankara, Ocak 2018

8 H. Zafer Kars, *Anadolu'da Demokratik Kitle Hareketleri*, sayı 9, Türkiye Gerçeği, Kasım 1979.

9 H. Zafer Kars, *Belgelerle 1908 Devrim Öncesinde Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984; H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

10 Halil Halid, *A Pacific Revolution in Turkey*, Orient Review, Londra, Ocak 1908, s.18-28.

11 K. J. Basmadjian, "Le Mouvement révolutionnaire en Asie Mineure", *Revue du Monde Musulman*, c.4, sayı 4, Nisan 1908, s.819-825.

1905 RUS DEVRİMİ¹²

20. yüzyılın başında Rus Çarlığı mutlakıyetle yönetilen, derin toplumsal çelişkiler içeren bir Avrasya imparatorluğuydu. Geniş tarım topraklarında feodalizm egemendi. 19. yüzyılın son 10 yılında gerçekleşen sanayileşme hamlesi, önemli kentlerde yoğunlaşan ve çoğu ağır sanayi tesislerinde çalışan büyük bir işçi sınıfı yaratmıştı. Çarlığın Avrupa'daki topraklarında yer alan farklı milliyetlerden halklar bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdi.

19. Yüzyılda Toplumsal Gelişmeler

Rus Çarlığında liberal düşünceler ve değişim talepleri 19. yüzyıl başlarından itibaren yazarlar, sanatçılar, bazı bürokratlarla siyasetçiler tarafından gündeme getirilmiştir. 1860-1870 yılları arasında gerçekleşen "büyük reformlar" döneminde serflik kaldırılmış, eyalet meclisleri (zemstvolar) ve şehir meclisleri kurularak yönetim yetkisi yerel kurumlarla paylaşılmış, kanun devleti yaratma yönünde gelişmeler sağlanmıştır. Bu düzenlemeler 1880'lerde uygulanan reform karşıtı siyasetlerle önemli ölçüde kısıtlanmıştır.

12 H. Zafer Kars-Emrah Maraşo.

1890'larda devlet desteği ve yabancı sermaye katkısıyla girişilen sanayileşme atılımı Rusya'yı 10 yılda dünyanın sanayi devletlerinden biri haline getirmiştir. 1890-1900 yılları arasında demiryolları iki katına çıkmış, kömür üretimi dört kat, demir-çelik üretimi dokuz kat, pamuk üretimi iki kat artmıştır.

Hızlı sanayileşme programı nedeniyle 1890'ların sonunda işçi sınıfı 3 milyona ulaşmıştı. 1886-1894 arasında yılda ortalama 33 grev yapılırken 1895-1904 yılları arasında yılda 176 grev kaydedilmiştir.

Serfliliğin 1861'de kaldırılmasına rağmen nüfusun %70'ini oluşturan köylülerin toprak mücadelesi devam ediyordu.

Bazı sanayici ve tüccarlar, zemstvo yöneticileri, zemstvoların istihdam ettiği "üçüncü unsur" olarak adlandırılan öğretmen, teknisyen, hekim, tarım uzmanı ve memurlar burjuva demokratik akımların hem maddi temelini hem kadrolarını oluştuyordu.

Burjuva aydınların ve emekçi sınıfların özgürlük taleplerine rağmen Çar, mutlakıyeti sürdürme eğilimindeydi. Ülke, Çar'ın emirlerine göre hareket eden bürokrasi ve polis aygıtı tarafından gözetilip yönetiliyordu. Toplanma, gösteri yapma, dernek kurma yasaktı. Basına sansür uygulanıyordu. Polis tarafından "kışkırtıcı" olarak nitelenen kişiler uzun süreli hapis veya sürgün cezalarına çarptırılıyordu.

20. Yüzyılın Başında Siyasi Partiler

G. V. Plehanov çevresindeki Emeğin Kurtuluşu Grubu, 1898'de kurulan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) öncülüydü. RSDİP, 1900'de V. I. Lenin'in *Iskra* gazetesini yayımlamasıyla ağırlığı olan bir siyasi hareket haline gelmiş, ülke çapında örgütlenmeye başlamıştır. Parti, 1903'teki ikinci kongresinde V. I. Lenin önderliğinde Bolşevik, Y. O. Martov önderliğinde Menşevik olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

Sosyalist Devrimci Parti (yaygın adıyla SR'ler, Sotsialstov Revolyutsionerov), 19. yüzyıl Narodniklerinin (Halkın Dostları, Halkçılar) mirasçısı olan devrimciler tarafından 1902'de kurulmuştur. Toprakların köylülere eşit olarak dağıtılmasını, Rus köy komününü temel alan eşitlikçi bir düzen kurulmasını savunan SR'ler, sosyalizme barışçı geçişi kabul etmelerine rağmen çok sayıda terör eylemi ve suikasta imza atmışlardır.

Burjuva demokratik akım 20. yüzyılın başında öğretim üyeleri, avukatlar, yazarlar ve mühendislerin de saflarına katılmasıyla güçlenmiştir. 1904 sonlarında Özgürlük Birliği adı altında örgütlenen bu akım, düzenli olarak basılıp dağıtılan çok sayıda dergiyle aydınlar üzerinde etkili olmuştur. Bu akım mutlakiyetin tasfiyesini, anayasa ve meclisle yönetimi, yurttaşlık haklarının, özel mülkiyetin dokunulmazlığının, milliyetlerin kendi kaderlerini tayin hakkının tanınmasını, iktisadi ve toplumsal reformları amaçlıyordu.

*Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi önderleri
(Oturanlardan sağdan birinci Martov, ikinci Lenin)*

Muhalefetin Hareketlenmesi: 1900-1904

İşçi sınıfının mücadelesi 1903'te doruk noktasına ulaşmış, bu yıl içinde 140.000 işçinin katıldığı 550 grev-iş bırakma eylemi gerçekleşmiştir. 1902'de Poltava ve Harkov'da meydana gelen köylü eylemleri kırsal alanlarda hüküm süren huzursuzluğun göstergesiydi. Mançurya ve Kore'nin paylaşımı nedeniyle 1904 Ocak'ında başlayan Rus-Japon Savaşı köylük alanlarda iş gücü açığına yol açmış, üretim düşmüştü. Trans Sibiry demiryolunun asker ve cephane nakline tahsis iç ticarete sekte vurmuş, Rus ordusunun peş peşe aldığı yenilgiler Çarlık yönetimine muhalefetin şiddetlenmesine yol açmıştı.

İçişleri Bakanı V. K. Plehve 1904 Temmuz'unda SR'lerin düzenlediği bir suikastla öldürülür. Çar, muhalefeti yumuşatmak amacıyla reform yanlısı P. D. Svyatopolk-Mirski'yi göreve getirir. Yeni bakan sertlik yanlılarını görevden uzaklaştırır; zemstvoların yetkilerini artırma, basın üzerindeki baskıyı azaltma, milliyetler sorununa özgürlükçü çözüm niyetlerini açıklar. Bu gelişmeler, muhalefeti yatıştırmak yerine eylem ve yayınlarının canlanmasına sebep olur.

Petersburg Politeknik Okulu öğrencileri 1904 Ekim'inde "savaşa son verilmesi ve kurucu meclis toplanması" için gösteri yapar. Eylemler Moskova, Harkov, Odesa ve Kiyev'deki yükseköğretim kurumlarına sıçar.

Zemstvo Kongresi: Kasım 1904

Bu ortamda liberaller Zemstvo Kongresi toplamayı kararlaştırırlar. Temel siyasi konuların tartışılacağı bilinmesine rağmen içişleri bakanlığı Kasım'da Petersburg'da yapılan toplantıya göz yumar. Kongreye imparatorluğun her köşesinden gönderilen 5.000'den fazla telgrafla kökten değişiklik talepleri dile getirilir. Gazeteler hükümetin koyduğu yasağı çiğneyerek kongre haber-

lerine yer verirler. Bu uygulamayla hükümetin basın üzerindeki sansürü delinir. İşçileri Bakanı Mirski, kongre başkanıyla "özel" bir görüşme yaparak desteğini bildirir.

Bu toplantıdan sonra eyalet zemstvolarının üçte birinde kongre kararlarına benzer tasarılar kabul edilir. Kongreyi izleyen iki ay içinde taşra kentlerinde yapılan ve genellikle zemstvo görevlileri, "üçüncü unsur" mensupları ve yer yer sosyal demokratların katıldığı "özel" yemekli toplantılar Rus toplumunun o güne kadar görmediği çapta özgürlükçü bir siyasi ortamın doğmasına neden olur. Gazetelerde hükümet, bürokrasi ve savaş karşıtı eleştiriler yayımlanır.

Rusya'nın geleceğinin tartışıldığı bu ortam işçi önderlerini etkiler, eylemlerde siyasi talepler dile getirmeye başlanır.

Yatıştırma Girişimi: 12 Aralık 1904 Buyruğu

Yönetim karşıtı örgütlenme ve eylemleri önlemek, uzlaşmacı bir görüntü vermek isteyen Çar, maliye bakanı S. Y. Witte'nin hazırladığı siyasi reform vaadini içeren buyruğu 12 Aralık 1904'te imzalar. Buna göre soylular, toprak sahipleri ve zenginlerin yanı sıra köylülerin de katılacağı bir meclis sözü verilir. Zemstvoların yetkilerini artırmak, işçi sigortası sistemi kurmak, basın üzerindeki kısıtlamaları azaltmak için çalışma yapılacağı ilan edilir.

Çarın buyruğundaki vaatler boş çıkar; hükümet yeni bir baskı kampanyası başlatır, basın üzerindeki sansürü sıkılaştırır, reformcular devlet kadrolarından atılır, yerel yönetimlerin yetkileri kısıtlanır. Bunun üzerine liberal önderlerin çağrısıyla birçok şehirde halk kitlelerinin katıldığı muhalefet eylemleri düzenlenir.

Kanlı Pazar: 9 Ocak 1905

Putilov ağır sanayi işletmesinde 1904 Aralık'ın sonunda dört işçinin gerekçesiz olarak işten çıkarılması üzerine 3 Ocak 1905'te

grev başlar. Petersburg polisinin kurdurduğu, başkanlığını rahip G. A. Gapon'un yaptığı işçi derneği grevi desteklemektedir. Eylem hızla yayılır, 7 Ocak'ta Petersburg'da 100.000 işçi grevedir. Eylemde, siyasi talepler de dile getirilir. Bu talepler, Gapon'un devrimcilerin bildirilerinden etkilenen "Gizli Program"ının (insan hakları, tüm Rus yurttaşların yasa önünde eşitliği, toprağın halka devredilmesi, sekiz saatlik iş günü) sonucudur. İşçilerin mücadele isteğini Çar lehine kullanmak isteyen Gapon, Rus-Japon Savaşı ortamında ve siyasal akımların radikalleştiği koşullarda sola kayar ve eylemcilerin isteklerini içeren dilekçenin Çar'a sunulması için yürüyüş örgütler.

9 Ocak Pazar günü, temiz ayın elbiseleri giymiş, aralarında kadın ve çocukların bulunduğu 100.000'e yakın işçi şehrin belirlenen yerlerinde toplanır, ellerinde Çar'ın resimleri ve ikonalar taşıyıp ilahiler söyleyerek Kışlık Sarayı'na doğru yürüyüşe geçer. Gapon'un önderlik ettiği Putilov işçileri, Narva Zafer Anıtı'na geldiklerinde askerler ateş açar, 40 kişi ölür. Benzer durum, şehrin diğer yerlerinde de yaşanır. Resmi rakamlara göre o gün 130 kişi hayatını kaybeder; resmi olmayan kaynaklara göre olaylarda 4.600 kişi ölmüştür.

Kanlı Pazar, Rus halkının Çar'a duyduğu güvenin yıkılmasına, Rus emekçi sınıflarının o güne dek görülmemiş çapta eylemler yapmasına neden olur.

Grev Dalgası: Ocak-Şubat 1905

Kanlı Pazar'ın ertesi günü Petersburg'da 160.000 işçi greve çıkar. Grev kısa sürede Moskova, Riga, Varşova, Vilnius, Kaunas, Tiflis, Bakü ve Batum'a yayılır. Yükseköğretim kurumlarındaki öğrenciler dersleri boykot eder. Zemstvolar, mutlakıyet aleyhinde kararlar almaya başlar.

Ocak'ta imparatorluk topraklarındaki grevci işçi sayısı 414.000'i bulur.

Petersburg'da işçi sorunlarının çözümü için hükümet yetkilileri, sanayiciler ve işçi temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulur. Çoğu sosyal demokrat olan işçi temsilcilerinin temel taleplerinin reddedilmesi üzerine işçiler greve gider. Hükümet yaygın tutuklamalarla yanıt verir.

Şubat'ta ülkede greve çıkan işçi sayısı 290.000'dir.

Dilekçe Hareketi: Şubat-Haziran 1905

Kanlı Pazar'dan sonra istifa eden İçişleri Bakanı Mirski'nin yerine A. G. Buligin getirilir. Yeni bakan, Çar'a işçi ve öğrencilerin haklı taleplerinin karşılamasını, bir yasama organı oluşturmasını tavsiye eder, aksi takdirde toplumsal huzursuzluğun yayılacağı uyarısında bulunur.¹³ Çar, 18 Şubat'ta Buligin'e devlet yönetimini iyileştirilmesi için "özel kişi ve kurumların görüşlerini alma" ve bir öneri metni hazırlama talimatı verir. Bunun üzerine zemstvolar, şehir meclisleri, meslek dernekleri başta olmak üzere birçok örgüt "dilekçe kampanyası" başlatır. Reform önerilerini tartışmak, işçileri bakanlığına iletilecek kararları belirlemek için ülke çapında yüzlerce toplantı düzenlenir. Gazetelerde toplantılar ve alınan kararlar hakkında çok sayıda haber yayımlanır. Haziran'ın sonuna kadar hükümete binlerce dilekçe gönderilir.

Kitlesel Grevler: Mart-Temmuz 1905

Kanlı Pazar'ı izleyen haftalarda hükümet, işçilerin durumunun iyileştirileceği ve bir yasama organı kuracağı vaadinden başka taviz vermez. Mart ve Nisan aylarında ülke çapında devam eden 80.000 işçinin katıldığı yaygın grevler nedeniyle grevcilerin cezalandırılmasını ve köylerine gönderilmelerini öngören karar-nameler yürürlükten kaldırılır.

13 Bu tavsiyeleri üzerine Buligin'e "Sanıyorum bir devrim olacağından korkuyorsun" diyen Çar "Devrim çoktan başladı Majesteleri" yanıtını alır.

1905 Devriminde bir gösteri yürüyüşü

İmparatorlukta grevdeki işçi sayısı Mayıs'ta 220.000, Haziran ve Temmuz'da 140.000 ve 150.000 olur.

Yönetim Erkinin Zayıflaması

Yaygın grevlere engel olamayan Çarlık hükümeti, toplum üzerindeki denetimini de yitirir. Sansür yürürlükte olmasına rağmen basın organları toplantı ve eylem haberlerini duyurmaya, mutlakıyetin geleceği üzerine siyasi tartışmaları yayımlamaya başlar; hükümet, bu yayınları görmezden gelmeyi yeğler. Güvenlik güçlerinin etkisiz kalması sonucunda şehirlerde adi suçlar artar, birçok şehirde polislere suikast düzenlenir. Kara Yüzler adı altında örgütlenen gerici çeteler, grevci işçilere, aydınlara, öğrencilere karşı saldırı ve suikastlar yaparlar. Kara Yüzlerin bir başka hedefi

de Yahudilerdir; özellikle batı ve güneybatı şehirlerinde Yahudi mahallelerinde yerel yöneticilerin göz yumduğu saldırılar ve katliamlar (*pogrom*) gerçekleştirirler.

İşçi-Emekçi Örgütlerinin Kurulması: Nisan-Mayıs 1905

Aydınlar meslek birliklerinde örgütlenirler. Ocak'ta avukatlar ilk örgütü kurar. Nisan'ın sonuna kadar hekimler, gazeteciler, mühendisler, eczacılar, akademisyenler, muhasebeciler, tarımcılar, veterinerler, öğretmenler, demiryolu çalışanları, zemstvo eylemcileri, kadın hakları savunucuları ve Yahudi aydınlar tarafından 13 birlik daha kurulur. Birliklerden seçilen delegeler Mayıs'ın başında Moskova'da yaptıkları kongrede Meslek Birlikleri Birliği'ni kurarlar. Birlikler Birliği, liberallerle devrimciler arasındaki temas alanı olur.

1905 ilkbaharında işçi sendikaları kurulmaya başlanır. İvano-vo-Voznesensk'te 12 Mayıs'ta greve çıkan dokuma işçileri, işverenle görüşmelerini "Sovyet"¹⁴ benzeri ilk işçi örgütlenmesi olan temsilciler kurulu aracılığıyla yürütürler. Bu kurul, milis gücü oluşturarak fabrikalarda ve şehirde düzeni sağlar, işçi mücadelesine önderlik eder. İşçi sınıfı, grevler, sendikalar ve temsilci kurullarıyla ayrı bir toplumsal güç olarak sahnede belirir.

Potemkin İsyanı: Haziran 1905

Karadeniz'deki Potemkin zırhlısında bozuk yemek ve kötü muamele nedeniyle 14 Haziran'da isyan çıkar. Denizciler, geminin yönetimini ele geçirirler. Aynı akşam Odesa Limanı'na yanaşır, isyan sırasında ölen arkadaşlarının cenazesini rıhtıma çıkarırlar. Halk cenazeye saygı duruşunda bulunmak için rıhtıma akın eder. Şehirde iki haftadır grev ve çatışmalar süregelmektedir. 16 Ha-

14 Sovyet (Rusça): Kurul, danışma meclisi.

ziran'da şehre giren askeri birlikler, hedef gözetmeksizin halkın üzerine ateş açar, 2.000 kişi öldürölür, sıkıyönetim ilan edilir.

Köylü Ayaklanmaları

Kırsal alanlarda 1905'te yaygın ayaklanmalar olur. Şubat'ın ortasında Dmitriyev'de başlayan eylemler Orel ve Çernigov eyaletlerine yayılır. Mayıs-Haziran aylarında büyük artış gösteren köylü eylemleri, Kasım-Aralık aylarında tepe noktasına varır. Rusya'nın Avrupa topraklarında yoğunlaşan eylemler esas olarak büyük toprak sahiplerinin malikânelerine yönelir. Köylüler malikânele-ri basarak tahıl depolarını boşaltır, hayvanlara el koyar, borç ve angarya kayıtlarının bulunduğu yazıhaneleri tahrip ederler. Çoğu eylemde toprak sahibinin malikânesi ateşe verilir. 1905 hasadının kötü olması eylemlerin şiddetlenmesine yol açar.

Köylüler, dilekçe hareketine de katılarak taleplerini duyurma-ya çalışırlar. Şehirden gelen siyasi eylemcilerin de bulunduğu köy komünü toplantılarında belirlenen talepler şunlardır:

- Devlete ve toprak sahiplerine ait toprakların köylülere dağıtılması.
- Seçim yapılarak meclis kurulması.
- Yurttaşlık haklarının tanınması.
- Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi.
- Siyasi mahkûmların salıverilmesi.

Hükümet, ayaklanmaları şiddet önlemleriyle bastırmaya çalışır. Eylemlere katılanlar kırbaçlanır, evleri yakılır, ağır cezalara çarptırılır, bir kısmı infaz edilir.

Mayıs'ta Moskova'da yapılan köylü toplantısında Bütün Rusya Köylü Birliği kurulması kararlaştırılır. Birliğin kurucuları Temmuz'un sonunda Moskova'da gizli olarak bir araya gelir. Alınan kararlar arasında toprakta özel mülkiyetin kaldırılması, kiliseye,

imparatorluk ailesine ve Çar'a ait topraklara el konulması, özel kişilere ait toprakların kamulaştırılması ve kurucu meclis için seçim yapılması vardır.

Yaz aylarında azalan köylü eylemleri Ekim'de artar. Çernigov bölgesinde ayaklanan 2.000 köylü birçok malikâneyi basarak yağmalar. Kasım'da ülke çapında 796 benzer olay yaşanır. Köylü ayaklanmaları, askeri önlemler ve şiddet kullanılarak ancak yılsonuna doğru denetim altına alınabilir.

Ezilen Milliyetlerde İşçi-Köylü Eylemleri

Varşova'daki işçiler Kanlı Pazar'dan sonra 14 Ocak'ta genel greve gittiler. Çıkan çatışmalarda üç gün içinde 70 işçi hayatını kaybetti. Lodz'da mutlakıyete son verilmesi, sekiz saatlik işgünü ve ücret artışı talebiyle grev yapan işçiler, taleplerinin reddedilmesi üzerine askerlerle çatıştılar. Muhalefetin eylemleri üniversitelere ve orta dereceli okullara yayıldı. Nisan ve Mayıs aylarında eylemlerin şiddetlenmesi üzerine Leh dili ve kültürü üzerindeki yasaklar gevşetildi ancak Polonya'da işçilerin ve meslek örgütlerinin eylemleri 1905 yılı boyunca devam etti.

Gürcistan'ın Guriya bölgesinde sosyal demokrat eylemciler ve köylülerin 1903'te kurduğu özerk yönetim, isyancılara örnek oluşturdu. Kanlı Pazar'dan hemen sonra Guriya'ya komşu bölgelerde başlayan köylü isyanı önce Batum ve Tiflis'e sonra bütün Gürcistan'a yayıldı. Devrimci köylü komitesi Gürcistan'da iktidarı ele aldı. Vergiler, toprak ağaları ve dinsel kurumlara olan yükümlülükler kaldırıldı, devlet ve kilise toprakları köylülere dağıtıldı. Zorunlu, ücretsiz temel eğitim uygulanmaya başlandı. Köylü komitesi kendi güvenlik ve adalet örgütlerini kurdu.

Kanlı Pazar'dan sonra Estonya'nın başkenti Reval'de (Tallinn) 15.000 işçi greve çıktı. Letonya-Riga'da başlayan grev genel vali tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı, yetmiş kişi öldü. Baltık eya-

letlerinde tarım işçileri grev yaparak vergi ve kira ödemeyi reddettiler. Toprak sahiplerinin kiraladığı özel muhafızlarla köylüler arasındaki çatışmalar içsavaş boyutuna vardı.

Bağımsızlık amacıyla yapılan eylemlerin şiddetlenmesi ve toplumsal düzenin bozulması üzerine Çarlık yönetimi Finlandiya'nın 1899'da kaldırılan özerkliğini 1905 Ekim'inde yeniden tanımak zorunda kaldı.

Finlandiya'da gösteri, 1905

Tiflis demiryolcularının grevi, 1905

Anayasalar Savaşı: Temmuz-Ağustos 1905

Liberallerin siyasi reform çalışmaları, 16 Haziran'da toplanan Birinci Şehir Meclisleri Temsilcileri Kongresi'yle üst aşamaya taşındı. 87 şehirden 126 delegenin katıldığı kongrede anayasacılar ağırlıktaydı. Tüm yurttaşlara (kadınlar hariç) eşit, gizli ve doğrudan oy hakkı tanınması, polis şiddetine son verilmesi için kararlar alındı.

6 Temmuz'da bu kez zemstvoler ile şehir meclislerinden seçilen 200 temsilci Moskova'da birinci ortak kongrede toplandı. Kongre sol kanat liberallerin görüşünü kabul ederek siyasi reform için kitle eylemlerini desteklemeye karar verdi. Ayrıca, "Rus İmparatorluğu Temel Yasası" adını verdiği bir taslağı benimseyerek yayımladı. Taslakta kanun egemenliği, yurttaş hakları, dernek kurma özgürlüğü, biri erkek yurttaşlar tarafından seçilecek diğeri Çar tarafından atanacak üyelerden oluşan iki meclisli yasama önerileri yer alıyordu.

Şubat'ta kurulan Buligin komitesi de hazırladığı reform taslağını 6 Ağustos'ta açıkladı. "Buligin Anayasası" adı verilen taslakta danışma organı işlevi görecek seçilmiş bir Duma,¹⁵ Çar'ın atadığı temsilcilerden oluşan ve yasa tasarılarını tartışıp oylayacak bir Devlet Meclisi öngörülüyordu. Duma seçimlerinde çok kısıtlı bir seçmen kitlesi oy kullanacak ve seçimler dört aşamalı olacaktı.

Japonya'yla barış konusunda anlaşılan hükümet, dar reform önerisiyle duruma hâkim olacağını düşünerek yanılmıştı. Muhalefetin bütün kesimleri Buligin Anayasası'na karşı çıktı. Eylül'ün ortasında toplanan İkinci Zemstvo ve Şehir Meclisi Temsilcileri Ortak Kongresi'nde Buligin Anayasası reddedildi.

Üniversitelerde Halk Toplantıları: Eylül 1905

Kanlı Pazar'dan sonra başlayan boykot nedeniyle üniversiteler 18 Mart'ta kapatılmıştı. Bakanlar komitesi, Ağustos'un sonunda aldığı kararla 1884'te kaldırılan üniversite özerkliğini yeniden tanıdı ve üniversiteleri açtı. Öğrenci temsilcilerinin Eylül'de yaptığı toplantıda boykota son verilmesi, öğrencilerin üniversite dersliklerini halkın yapacağı toplantılara açması kararlaştırıldı.

Bunun üzerine üniversitelerde öğrencilerin, işçi ve askerlerin, kadınların katıldığı siyasi toplantılar yapılmaya başlandı. Toplantılar emekçi sınıfların örgütlenmesi, toprak sorunu, ilerici partilerin görevleri, bilimsel sosyalizm üzerine yoğun konuşma ve tartışmalarla geçiyordu. Grevcilere destek için para toplanıyor, bazı konuşmacılar açıkça silahlı ayaklanma çağırısında bulunuyordu. Eylül'ün ilk üç haftası içindeki toplantılara yalnız Petersburg'da onbinlerce işçi katıldı. 20 Eylül'de Moskova Üniversitesi'ndeki toplantıya katılanlar dersliklerden taşarak bütün koridor ve merdivenleri doldurdu; aynı gün Kazan Üniversitesi'ndeki toplantıda 4.000 kişi vardı. Ekim'in ilk haftası içinde Petersburg Politeknik

15 Duma (Rusça): Meclis.

Üniversitesi'ndeki toplantıya 2.000, Petersburg Üniversitesi'ndeki toplantıya 13.000, Kiev Üniversitesi'ndeki toplantıya 13.000, Odesa Üniversitesi'ndeki toplantıya 10.000 kişi katıldı.

Genel Grev: 4-18 Ekim 1905

Eylül'ün sonlarında Moskova ve Petersburg'da matbaa işçilerinin greve çıkmasıyla emek cephesinde hareketlilik başladı. Bunu, Moskova ve Petersburg'da demiryolu grevleri izledi.

Devrimcilerin etkisinde olan Bütün Rusya Demiryolu Çalışanları ve İşçileri Birliği 4 Ekim'de eylemi genişletme kararı alır. Demiryolu işçilerinin grevi toplumun büyük desteğini kazanır. 11 Ekim'de Petersburg Üniversitesi'nde yapılan ve 30.000 kişinin katıldığı kitlesel toplantılarda oybirliğiyle greve katılmaya karar verilir. Birkaç gün içinde sanayi işçileri, posta ve telgraf çalışanları, tezgâhtarlar, eczacılar, banka, devlet dairesi ve belediye çalışanları greve çıkar. Genel grev ülkedeki bütün şehir ve kasabalarda hayatı etkiler, yiyecek sıkıntısı baş gösterir, belediye ve sağlık hizmetleri durur. 16 Ekim'de grevdeki işçi ve çalışan sayısı 2 milyondur.

Moskova'da işçi barikadı, 1905

Petersburg Sovyeti: 17 Ekim 1905

13 Ekim'de Teknoloji Enstitüsü'nde toplanan grev komitesi, Menşeviklerin önerisiyle fabrikalarda 500 işçiye bir delege seçilmesini kararlaştırır. Belirlenen 562 delegeden oluşan İşçi Temsilcileri Sovyeti 17 Ekim'de toplanarak 50 kişilik Yürütme Komitesi'ni belirler; Komite başkanlığına sol-liberal bir avukat olan G. H. Hrustalev-Nosar getirilir.

Serbest İktisat Derneği'nin binasına yerleşen Sovyet Yürütme Kurulu, genel grevin karargâhı olur. İşçiler ve fabrika sahipleri üzerinde etkili olan kararlar alır. 30.000 ile 60.000 arasında baskı yapan yayın organı halkı grev hakkında düzenli olarak bilgilendirir. Şehirde yiyecek satışını düzene koyar. İşçi milisi kurulması için şehir meclisine başvurur. Genel grev sona erdiğinde Sovyet yönetimi, hükümet yetkilerinin hepsini kullanır durumdadır.¹⁶

Petersburg Sovyeti, görev yaptığı sürede şehir meclisi ve hükümetle görüşmeler yaptı, posta ve demiryolları idarelerine talimatlar verdi, kendi milis gücünü kurdu. Kasım'ın ortasında milislerin sayısı 6.000'e ulaşmıştı. Milisler, şehirde güvenliği sağlıyor, Sovyet yönetiminin toplandığı Serbest İktisat Derneği'ni koruyorlardı. Sovyet yönetimi genel af, askerin şehir dışına çıkarılması, kurucu meclis için demokratik seçim yapılması taleplerini hükümete iletti. Çita, Novorossiysk, İrkutsk, Krasnoyarsk gibi şehirlerde ve Baltık eyaletlerinde kurulan Sovyetlerle, muhalefet örgütleriyle görüşmek için temsilciler görevlendirdi, Bütün Rusya Köylü Birliği'yle yakın ilişkiler kurdu.

Mutlakıyetin Sonu: 17 Ekim 1905 Manifestosu

Hükümet, genel grevi şiddet kullanarak bastırma kararını 14 Ekim'de Petersburg gazetelerinde, şehirde dağıttığı ilanlarla

16 Bu durum, gazetelerde başbakan Witte'nin yönettiği ve Sovyet başkanı Hrustalev-Nosar'ın yönettiği iki ayrı hükümet bulunduğu, kimin önce davranıp diğerini tutuklayacağını bilinmediği şeklinde yorumlara neden olur.

açıklar. Açıklama halkın büyük tepkisine neden olur, üniversite çevresinde 40.000 kişi toplanır, derslikler toplantı yapan sendika temsilcileriyle dolar. Hükümetin şiddete başvurma tehdidi boşa çıkarılır.

Başını Witte'nin çektiği bir grup danışman siyasi reform yapılmadan toplumsal huzurun sağlanmayacağını Çar'a bildirir. Çar, 17 Ekim 1905'te siyasi reform vaat eden manifestoyu imzalar. Buna göre kişi dokunulmazlığı, inanç, ifade, gösteri ve dernek kurma özgürlükleri tanınacak, seçimle belirlenecek Devlet Duması'nın onaylamadığı yasalar yürürlüğe girmeyecekti. Bu son nokta Çar'ın mutlak ve kişisel iktidarına son veriyordu. Manifesto liberal siyasi çevrelerde "büyük bir tarihsel olay", "Anayasa için ilk adım", "yeni düzen"in başlangıcı, "barışçıl ulusal devrim"in zafere olarak selamlandı. V. I. Lenin, manifestoyu "devrim için büyük bir zafer" olarak niteledi.

Manifestoyla birlikte Witte başkanlığında yeni hükümet kurulur, genel grev birkaç gün içinde sona erer.

1905'te seçilen Duma

Yeni Siyasi Partiler: Ekim 1905

Liberaller genel grev sırasında iki parti kurar: Anayasacı Demokrat Parti (Kadetler), Ekim Birliği (Oktobristler). Kadetler, Özgürlük Birliği çevresinde toplanan zemstvo eylemcileri, meslek birlikleri mensupları ve liberal toprak sahiplerinden oluşuyordu. Oktobristler ise şehirli tüccar ve sanayiciler ile eyaletlerdeki ılımlı muhafazakâr soyluları temsil ediyordu.

Çar'ı ve mutlakıyeti savunan kesimler ise Kasım'da Rus Halk Birliği'ni kurarlar. Bu partinin programında Yahudi düşmanlığı önemli bir yer tutuyordu. Rus Halk Birliği, muhalefet üyelerine suikastlar düzenleyen silahlı çeteler de oluşturmuştu.

Özgürlük Günleri: Ekim-Kasım 1905

Manifestoyu izleyen haftalarda ülkede sınırsız siyasi özgürlük ortamı yaşandı. Aralık'ın başına kadar süren bu dönemde liberal, Marksist, SR, anarşist çok sayıda gazete ve dergi Petersburg'da ve diğer şehirlerde serbestçe basılıp dağıtıldı. Bu yayınlarda hükümet ve Çar alaya alınıyor, acımasızca eleştiriliyordu. Mevcut yasaları uygulamaktan kaçınan hükümet, fiili duruma teslim olarak 24 Kasım'da basın üzerindeki sansürü kaldırdı.

Üniversite toplantılarına halkın katılımı, işçilerin kurduğu sendika sayısı arttı. Siyasi partiler açık siyasi çalışmalara ağırlık verdiler. Bolşevik ve Menşevikler bu olanaktan yararlanarak çok sayıda üye kaydettiler.

Bu dönemin en önemli gelişmesi Sovyetlerin çalışma ve yetki alanlarını genişletmeleri oldu. Birçok kentte Sovyetler şehir meclisleriyle düzenli ilişki kurdular, toplantıları için meclis salonlarını kullanmaya başladılar. Sovyetlerin talebi üzerine meclisler grevci işçilere yardım sağladı.

1905 sonbaharında 50 şehirde yerel Sovyet kurulmuştu. Bazı bölgelerdeki 30 asker ve köylü Sovyet'iyle ülkede mevcut Sovyet

sayısı 80'i buluyordu. Sovyetlerin çoğu grev komitesi görevini yapmakla birlikte Urallar ve Don Havzası'ndaki bazı Sovyetler silahlı ayaklanma hazırlığına girişmişlerdi. Birçok Sovyet'in yönetiminde sosyal demokratlar vardı. Moskova, Kostroma ve Tver'de Bolşevikler, Odesa, Kiyev, Bakü ve genel olarak güney bölgelerinde ise Menşevikler hâkimdi Sovyetlere.

Nijni Novgorod'da barikat, 1905

Petersburg Sovyeti'nin Dağılması: Kasım 1905

Sovyet'in sekiz saatlik işgünü için 1 Kasım'da genel grev kararı almasına işveren örgütleri lokavtla yanıt verdi. 100.000 işçiyi ve ailelerini etkileyen bu karar üzerine grev başarısızlığa uğradı, Sovyet yönetimi grevi üç günde sonlandırdı. Kasım'ın ortalarında bu kez posta örgütünde grev kararı alındı ancak hükümetin önlemleri nedeniyle postacıların grevi de ay sonunda başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlıklar, Duma seçimlerine hazırlanmayı öncelikli görev olarak gören sol liberallerin ve orta sınıfların Sovyet'e verdikleri desteğin azalmasına neden oldu.

Silahlı ayaklanma ve iktidarı ele geçirme tartışmalarının yoğunlaşması, bu yönde hazırlıklara girişilmesi üzerine 26 Kasım'da

askeri birlikler Serbest İktisat Derneği'ni basarak Sovyet başkanı G. S. Hrustalev-Nosar'la bazı üyeleri tutukladı. Sovyet üç kişilik yeni bir başkanlık kurulu belirledi, 27 Kasım'da ayaklanma için hazırlık çağrısı yaptı. Ayrıca 2 Aralık'ta Bütün Rusya Köylü Birliği, RSDİP, SR'ler ve Polonya Sosyalist Partisi'yle ortak bir manifesto yayımlayarak halka vergi ödememe ve banka varlıklarını altın olarak talep etme çağrısında bulundu. Polis, manifestonun dağıtımını engelleyerek 3 Aralık'ta Sovyet'in yürütme kuruluşuyla 200 üyesini tutukladı.

Dışarıda kalan Sovyet üyeleri ikinci bir Sovyet kurarak 8 Aralık'ta genel siyasi grev ilan ettiler ancak bu grev de başarısız oldu.

Sivastopol'de İsyan: Kasım 1905

Karadeniz filosundaki devrimci denizciler 26 Kasım'da Sivastopol'de ayaklanarak iki kruvazörü ele geçirirler. Teğmen P. P. Şmidt, denizcilerin çağrısı üzerine isyancıların komutanlığını üstlenir. Teğmen Şmidt, Ekim genel grevi sırasında yaptığı mutlakıyet karşıtı konuşmalar, anayasa yanlısı görüşleriyle doğal bir önder olmuştu. İsyançıların başına geçtikten sonra Çar'a telgraf çekerek kurucu meclis toplanmasını talep eder. Ancak isyan bastırılır, Teğmen Şmidt ve denizciler tutuklanır.

1906 başında yapılan duruşmada Teğmen Şmidt ve arkadaşları Çarlık yönetimini mahkûm

Teğmen P. P. Şmidt

eden etkileyici savunmalarıyla devrimci çevrelerin desteğini kazanırlar. İdam kararının 1906 Mart'ında infaz edilmesi Çarlık yönetimine büyük öfke duyulmasına, uluslararası tepkilere neden olur.

Teğmen Şmidt ve Jöntürkler

Teğmen Şmidt'in idamı Türk ordu ve donanma subayları arasında infial yaratır. 28 Türk subay ve aydın, Şmidt'in ailesine bir mektup gönderir:

"Yiğit Teğmen Pyotr Petroviç Şmidt idam edildi...

Büyük Rus yurttaşı Şmidt'i, onun bizim için değerli ölüsünü, Rus halkıyla birlikte biz de selamlıyoruz. Uğruna en seçkin vatandaşlarımızın öldüğü kutsal halk özgürlüğü için kanımızın son damlasına kadar savaşaçağımıza yemin ediyoruz. Hep birlikte insanca yaşama hakkını elde etmek için Rusya'da olup bitenleri bütün gayretimizle Türk halkına anlatacağımıza yemin ediyoruz... Teğmen Şmidt kalplerimizde hiçbir zaman ölmeyecek, vatani uğruna nasıl canını verdiği kuşaktan kuşağa anlatılacak."

Mektubu imzalayanlar arasında kruvazör ve zırhlı komutanları, albaylar, teğmenler, gemi doktorları, askeri okul öğretmenleri vardır. Rus polisinin eline geçen mektup Osmanlı İmparatorluğu'na bilgi verilmesi için dışişleri bakanlığına gönderilmiştir.

Teğmen Şmidt'in kız kardeşi Anna Petrovna, kardeşinin idamından çok sonra, Viyana'dan "Osmanlı Ordu ve Donanması Devrimci Subayları Birliği" adına Muhtar Bey adında tanımadığı biri tarafından yazılmış bir mektup alır. Bu mektup, içerik olarak polisin eline geçen mektuba çok yakındır. Mektubu imzalayanlar, Teğmen Şmidt'in anısının kendileri için Kâbe kadar kutsal olduğunu yazıyorlardı.

Moskova Sovyeti-Silahlı Ayaklanma: Aralık 1905

Kasım'ın sonunda Petersburg Sovyeti'nin dağılmasıyla devrimci hareketin merkezi Moskova'ya kaydı. Bolşeviklerin denetimindeki Moskova Sosyal Demokratlar Komitesi Ekim'in sonlarına doğru "yeni ve nihai savaş için acil hazırlık" kararı almış, 21 Kasım'da Moskova Sovyeti kurulmuştu.

Moskova Sovyeti'nin Aralık'ın başında 1.000 silahlı militanı vardı. Ayaklanmanın arkasındaki esas örgüt olan Moskova Komitesi'nin askeri sorumlusunun ayaklanma durumunda hükümet birliklerinden 4.000 askerin Sovyet tarafına geçeceğini bildirmesi üzerine ayaklanma kararı alındı. Moskova Sovyeti, 6 Aralık'ta genel siyasi grev çağrısı yaptı. 7 Aralık'ta Sovyet üyeleri öbekler halinde Moskova sokaklarında gezerek halkı ve esnafı greve katılmaya çağırdı; aynı akşam kamu ulaşım araçları hizmetten çekildi, şehrin elektriği kesildi. 8 Aralık'ta 80.000 işçi grevdeydi; bankalar, tiyatrolar, okullar ve mağazalar, yerel hükümet, eyalet ve bölge zemstvoları kapanmıştı. Moskova valisinin güvenmediği askeri birlikleri şehirden çıkarması üzerine işçiler sokaklara hâkim oldular.

9 Aralık'ta demiryolu işçileri toplantısını askeri birliklerin basması üzerine ilk çatışma çıktı, beş devrimci hayatını kaybetti. Moskovalılar sokaklarda barikat kurmaya, hükümet kuvvetleriyle çatışmaya başladılar. Çatışmalar, işçi sınıfının militan kesimlerinin bulunduğu, yerel Sovyet'in duruma hâkim olduğu sanayi bölgesi Presniya'da yoğunlaştı. Petersburg'dan gönderilen askerlerin 15 Aralık'ta Moskova'ya girmesiyle durum hükümet lehine değişmeye başladı. Presniya bölgesi 16 Aralık'ta topçu birlikleri tarafından kuşatıldı, devrimcilerin teslim olmaması üzerine direniş mevzisi olan fabrikalar iki gün boyunca top ateşine tutuldu. Aynı gün toplanan Sovyet, çatışmalara üç gün içinde son verilmesi kararı aldı.

Binden fazla yurttaşın hayatını kaybettiği Moskova ayaklanması sonrasında hükümet şiddetli bir bastırma harekâtı başlattı.

Yüzlerce kişi tutuklandı, ayaklanmaya katıldığı şüphesiyle birçok işçi ve öğrenci yargılanmadan infaz edildi.

Karşıdevrimci Şiddet: Ocak-Haziran 1906

Petersburg genel grevi ve Moskova ayaklanmasıyla denetim gücünü önemli ölçüde yitiren hükümet, 15 Aralık'ta ülke çapında olağanüstü önlemlere başvurdu. Baltık eyaletleri, Moskova-Ryazan demiryolu çevresi, Sibirya, Ukrayna ve Kafkasya'ya bastırma-cezalandırma seferleri düzenlendi. Binlerce kişi öldürüldü, 100.000'e yakın insan hapse atıldı. 1906 ilkbaharında eyaletlerin yarısından fazlası olağanüstü hal uygulamasıyla yönetiliyordu. Devrimci muhalefet bastırılmıştı.

Duma Seçimleri: Şubat-Nisan 1906

Çar tarafından 11 Aralık'ta imzalanan seçim yasasına göre 1906 Şubat'ın sonunda başlatılan seçim, eyaletlerin çoğunda Nisan'ın ortalarında tamamlandı. Duma, 27 Nisan 1906'da Petersburg'da toplandı.

Seçim sistemi nedeniyle köylülerin ağırlıkla temsil edildiği Duma'da 26 siyasi parti ve 16 milliyet yer alıyordu. En yüksek sayıyla temsil edilen siyasi parti Anayasacı Demokratlardı (Kadetler). Duma'da Çar yanlısı partilerin yanında yer alacakları varsayılan köylü üyeler liberal ve devrimci partilerin yanında saf tutarak toprak sorunlarına çözüm bulma arayışına girdiler.

1905 Devrimi, Çarlık Rusya'sında kalıcı toplumsal ve siyasi değişikliklere neden oldu. Rusya mutlakiyetle yönetilen bir ülkeden meclisi ve temel yasaları olan anayasal monarşiye dönüştü. İşçiler, köylüler, geniş halk yığınları, örgütleri ve partileriyle toplum hayatının ağırlıklı unsurları haline geldi.

1906 İRAN MEŞRUTİYET DEVRİMİ¹⁷

19. Yüzyılda İran

Ortaçağdan kalan feodal bir imparatorluk olan İran, 19. yüzyıl-da birçok önemli değişiklik yaşadı.

Yüzyılın başında Rus Çarlığıyla yaptığı savaşlar sonucunda Güney Kafkasya'yı (Tiflis, Erivan, Bakü) kaybetti, Rusya'nın askeri ve iktisadi hegemonyasına girdi.

Yüzyılın ortasında İngilizlerle yaptığı savaşta yenilerek Afganistan'ı kaybetti.

Gene yüzyılın ortasından itibaren modernleşme amacıyla Avrupa'ya gönderilen elçiler, öğrenciler ve Avrupa ile Rusya'daki siyasi akımlardan kolaylıkla haberdar olabilen Azeri aydınlar aracılığıyla yeni siyasi kavramlarla, burjuva demokratik düşüncelerle tanıştı.

Şahların (Nasirüddin Şah 1848-1896, Muzafferüddin Şah 1896-1907) ve saray çevresinin aşırı harcamalarını, şahların Avrupa gezilerinin masraflarını karşılamak için yüksek faizle borç alındı; borçların ödenmesi için yabancı devlet, şirket ve kişilere (özellik-

17 H. Zafer Kars-Emrah Maraşo.

le Rus ve İngilizlere) olağanüstü iktisadi, idari, askeri ve siyasi imtiyazlar (kapitülasyon) verildi.

Kazak Alayı

Rusların teklifiyle 1879'da Tahran'da Rus subayların eğitip kumanda ettiği, süvari ve topçu birliklerinden oluşan 2.000 kişilik özel bir ordu kuruldu: Kazak Alayı. Kazak Alayı, uzun yıllar boyu şahın özel ordusu olarak görev yaptı. Rus subayların komutasında olmasına ve doğrudan Rus-Kafkas ordusu karargâhına bağlı olmasına rağmen giderleri İran tarafında karşılanıyordu. Bu alay, İran'daki Rus etkisinin kuvvetli bir simgesi ve yaptırım gücü oldu, Rus Çarlığı ile İran Şahının baskı ve şiddet aracı olarak görev yaptı.

Kapitülasyonlar

Bu dönemde, Hazar Denizi'nin İran kıyılarında avlanma hakkı, Esterabad telgraf hattı imtiyazı, ülkenin kuzeyinde demiryolu yapma hakkı, Hazar kıyısındaki Enzeli Limanı'ndan serbestçe yararlanma hakkı, Hazar Denizi'ne dökülen akarsularda taşımacılık hakkı, sigorta şirketi kurma ve transit taşımacılık hakkı Rus şirketlerine satıldı; Ruslara İran'da bir banka açma hakkı verildi (1876-1891).

Ülkede telgraf hattı kurma ve işletme hakkı, güneydeki Karun Nehri'nde taşımacılık imtiyazı İngilizlere verildi. Bu yolla İngiltere Basra Körfezi'nde etkisini artırdı, mallarını kolayca İran'a sokma olanağına kavuştu (1868-1888).

Reuter İmtiyazı

Maden kaynakları, ormanların kullanımı, su kanalları ve demiryolları yapımı hakkını 70 yıl süreyle; İran'a yapılacak her türlü ithalat ve gümrüklerin yönetimi 25 yıl süreyle 15 milyon sterlin

karşılığında bir İngiliz vatandaşına veren Reuter imtiyazı ise halkın yoğun tepkisi üzerine feshedildi. Julius de Reuter'e sus payı olarak İran'da banka (Bank-ı Şahi) kurma imtiyazı tanındı (1888). Bu banka uzun yıllar İran'ın merkez bankası görevini yaptı, para basma görevini üstlendi.

1891 Tütün Boykotu

Şah, 1890'da tütün üretim, satış ve ihraç tekeli Gerald F. Talbot adına bir İngiliz sömürge memuruna sattı. Toprak sahipleri, tütün üreticileri, tüccarlar, tütün üretimine yatırım yapmış ulema, milliyetçi ve reformcu aydınlardan oluşan geniş bir koalisyon bu imtiyaza karşı çıktı. İlk gösteriler 1891'de Tebriz'de oldu: Esnaf kepenk kapattı, din adamları medrese eğitimini durdurdu. İsfahan'da din adamlarının desteğiyle, Kirman ve Meşhed'de tüccar ve esnafın öncülüğünde gösteriler yapıldı. Tahran'da kepenkler indirildi, 4.000 civarında gösterici sarayı kuşattı. Nargileler kırıldı, çok miktarda tütün meydanlarda yakıldı. Din adamları Hasan Şirazi ve Hasan Aştıyani'nin fetvalarıyla 1891'de tütün kullanımı haram ilan edildi. Bütün ülkede, hatta saray mensupları arasında bile tam olarak uygulanan boykot nedeniyle ülkede tütün ticareti durdu. Şah, 1892'de imtiyazı iptal ederek Talbot'a tazminat ödemeye mecbur kaldı.

Tütün boykotu, halkın sömürgeciliğe karşı gücünün farkına varmasına neden olan, Şii ulemanın halk üzerindeki ve siyasetteki etkisini artıran bir rol oynadı.

Yarı Sömürgeleşme

Gümrükler ve posta işletmeleri 1898'de Belçikalılara, kuzey gümrük gelirleri Ruslara, güney gümrük gelirleri İngilizlere verildi (1901). Gene aynı yıl İran, güneydeki bütün petrol bölgelerinin işletme hakkını D'Arcy adlı bir İngiliz'e vermeye mecbur bırakıldı.

Böylece İran'ın tarım ürünlerine dayalı üretim ve ticaret hayatı ağır vergiler ve kapitülasyonlarla, iç ticarete hâkim olan yabancı şirketlerin ucuz ithal mallarıyla sarsıntıya uğratıldı. Bu durumdan en çok yerli tüccar ve esnaf, onlarla yakın toplumsal ve iktisadi ilişkileri olan din adamları ile halk etkilenecek yoksullaştı.

Yüzyılın başında dünyadan yalıtılmış bir ülke olan İran, yüzyılın ikinci yarısında dünya kapitalist-emperyalist sistemine bir yarı sömürge olarak eklendi.

Ülke, kuzeyde Rus ve güneyde İngiliz çıkar alanlarına bölündü.

20. Yüzyılın Başında İran

1900-1903 yılları arasında Tahran, Tebriz, Yezd gibi büyük şehirlerde İngiliz ve Ruslarla yapılan gümrük anlaşmalarına karşı birçok gösteri düzenlendi. 1903 Haziran'ında dini önderler ve tüccarlar Tebriz'deki veliaht sarayının önünde toplanarak İran-Rusya ticaret anlaşmasının feshini, gümrüklerde görevli olan ve Rus ajanı kabul ettikleri Belçikalıların görevden alınmasını istediler.

Encümenler

20. yüzyılın başlarında İran'da meşrutiyeti amaçlayan gizli açık örgütler "encümen"ler kurulmaya başlanır.

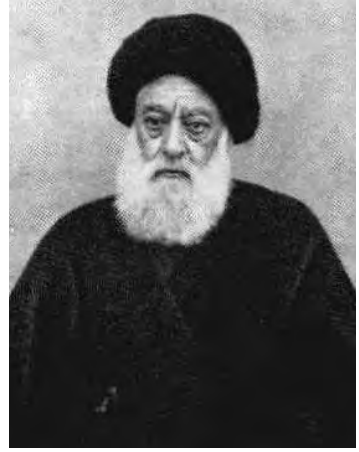
Tahran'da Mayıs 1904'te "Encümen-i Milli" toplanır. Toplumun bütün kesimlerinin katıldığı bu encümen, meşrutiyet hareketinin yönetilmesi için bir "İnkılap Komitesi" oluşturdu. "Komite", gizli broşürler yayınlayarak anayasa, vatandaşlık hakları ve özgürlükler konusunda kamuoyu oluşturmaya, Avrupa basınına gönderdiği mektuplarla dış destek sağlamaya çalıştı.

Gizli Tahran encümeni, "Encümen-i Mahfi", 23 Şubat 1905'te Tahran'da din adamları Abdullah Behbehani ve Muhammed Tabatabai'nin işbirliğiyle çalışmaya başladı. Aynı yılın Mart-Nisan

aylarındaki muharrem törenleri sırasında Tahran'da Belçikalı gümrük müdürü Naus'un ve sadrazamın görevden alınması için yapılan kitlesel gösteri ve grevlere bu iki din adamı önderlik eder.

*Meşrutiyet hareketinin
önderlerinden
Seyit Abdullah Behbehani*

*Meşrutiyet hareketinin
önderlerinden
Seyit Muhammed Tabatabai*

İktisadi Bunalım

1905'te tarımda hasadın düşük olması, Rusya'daki devrim nedeniyle kuzey ticaretinin durma noktasına gelmesi iktisadi bunalımı şiddetlendirdi. Hükümetin vergileri artırması birçok şehirde tüccarların protesto eylemlerine yol açtı.

Kirman'da vali, mezhep çatışmasını körüklediğini düşündüğü bir din adamını falakaya yatırarak şehirden sürer. Büyük bir suç sayılan bu eylem nedeniyle Tahran'da din adamları halkı istibdadı karşı direnmeye ve ayaklanmaya çağırır.

Rusya ve İngiltere gezisine çıkmak üzere olan Muzafferüddin Şah, yola çıkmadan tüccarlarla bir araya gelerek dönüşte isteklerini yerine getireceğine söz verir. Ancak sözünü tutmaz. Şahın

duyarsızlığı Tahran tüccarlarını örgütlenerek iktidarın siyasetlerine karşı koymaya sevk eder. Meşrutiyet yanlısı iki din adamı, Abdullah Behbehani ve Muhammed Tabatabai, 23 Kasım 1905'te hükümete karşı tüccarlarla işbirliği kararı aldıklarını açıklarlar.

Tahran valisinin, pahalı şeker sattıkları bahanesiyle bazı tüccarları 12 Aralık 1905'te falakaya yatırması, muhalefetin protesto eylemlerinin başlamasına neden olur. Tahran çarşısında dükkânlar kapatılır, tüccar ve halk olayı protesto için camilerde toplanır. Vali, Cuma İmamını¹⁸ göndererek eylemi bastırmaya çalışır. Halk ve tüccarlar, ertesi gün camide toplandıklarında hükümet yanlısı Cuma İmamı adamlarının saldırısına uğrarlar, bir kişi ölür.

Barışçı Direnişin (Best) Başlaması 1905

Bunun üzerine Muhammed Tabatabai ve Abdullah Behbehani'nin önderlik ettiği ulema, tüccarlar, öğrenciler ve halktan oluşan 2.000 kişilik bir topluluk Tahran'ın güneyindeki Şeyh Abdülazim türbesine çekilerek oturma eylemine, "best"¹⁹ başlar. "Küçük Göç" adı verilen bu eylem, meşrutiyet devriminin başlangıcı kabul edilmektedir.

Çarşı esnaf ve tüccarı, meşrutiyet yanlısı bürokratlar ve aydınlar eylemcileri destekler. İstekleri Osmanlı elçisi aracılığıyla 28 Aralık 1905'te Şah'a iletilir: Tahran valisinin azledilmesi, gümrük müdürü Naus'un görevden alınması, bütün şehirlerde adalethane²⁰ açılması, İslam kanunlarının bütün ülkede uygulanması.

18 Cuma İmamı: Şehirdeki en saygın dinsel görev. Cuma İmamları hükümet tarafından atanırdı.

19 Best: İran'da haksızlığa uğradığını düşünen kişinin/kişilerin bulunduğu yerden ayrılarak genellikle kutsal veya dokunulmaz kabul edilen bir yerde oturmaya başlaması şeklindeki geleneksel protesto eylemi. Best yapan kişiye ve yapılan yere müdahale edilmemesi kuraldı.

20 Adalethane: Adli sorunları şahın, yöneticilerin veya din adamlarının kişisel kararlarına göre değil yazılı kurallara göre ve özel görevliler eliyle çözümleyen kurum (mahkeme).

Şah, 12 Ocak 1906'da adaletthane kurulması için bir ferman yayınladı. Bunun üzerine "best" eylemi sonlandırılır.

Ancak Şah'ın verdiği sözleri yerine getirmemesi, meşrutiyetçiler üzerinde baskı uygulamaya çalışması üzerine Muhammed Tabatabai, Şah'a mektup yazarak sözünü tutmasını istedi. Hükümetin tavrını değiştirmemesi üzerine Temmuz 1906'da gösteriler yeniden başladı. Meşrutiyetçi bir din adamının camide tutuklanmasına karşı çıkan öğrencilerden birinin öldürülmesi üzerine çarşı kapandı, din adamları tekrar Tahran'ı terk ederek bu kez önemli bir dinsel merkez olan Tahran'ın güneyindeki Kum şehrine çekildiler: "Büyük Göç", Abdullah Behbehani, Kum'a giderken Tahran'a halkın da "best" eylemi yapması talimatını gönderdi.

Tüccar ve din adamlarının 13 Temmuz 1906'da İngiliz elçiliğinin bahçesinde 50 kişiyle başladığı best'e katılanların sayısı kısa sürede camiler ve türbelerdekilerle birlikte 14.000 kişiyi buldu. Eylemciler 23 Temmuz 1906'da İngiliz elçisi aracılığıyla isteklerini Şah'a iletiler: Meşrutiyetin ilanı ve meclisin açılması, Tahran valisinin azledilmesi, adaletthane kurulması, Tahran'dan sürülen din adamlarının şehre çağırılması, genel af ilanı, gümrük müdürü Naus'un görevden alınması.

Meşrutiyetin İlanı ve Meclisin Açılması 1906

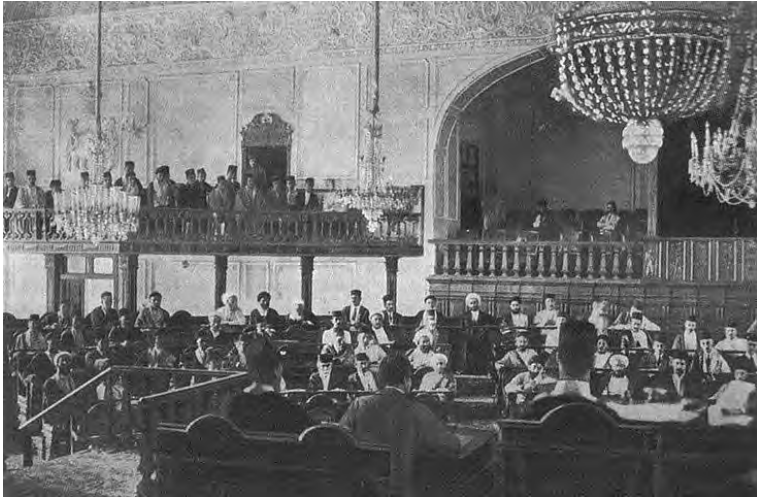
Muzafferüddin Şah'ın meclisin açılmasını ve anayasa hazırlanmasını kabul eden fermanı üzerine "best" eylemi 10 Ağustos 1906'da sona erdi.

Seçim kanunu 9 Eylül 1906'da yayınlandı ve Tahran'da seçimler 29 Eylül 1906'da yapıldı. Meclis, diğer eyaletlerde seçimlerin tamamlanmasını beklemeden 7 Ekim 1906'da toplandı. Meşrutiyet hareketinin öncülerinden Muhammed Tabatabai ve Abdullah Behbehani seçime girmemelerine rağmen Meclis'in açılışında bulunurlar.

İleride eyalet meclisi görevi yapacak olan Tebriz encümeni de aynı gün Tebriz'de toplanır. Bakü'deki İran Sosyal Demokratlar Örgütü'nün bir şubesi "Merkez-i Mahfi, Gizli Merkez" adıyla Ekim'in içinde Tebriz'de kurulur; bu örgüt, "mücahitler" veya "fedailer" adıyla bir silahlı gönüllüler ordusu oluşturur. Şah yanlısı Cuma İmamı 27 Ekim 1906'da Tebriz'den kovulur. Azerbaycan valisi ve liaht Muhammed Ali, Tebriz encümenini kapatma girişiminde bulunur, ancak halkın protestosu nedeniyle amacına ulaşamaz.

1906 Kasım'ın içinde İran'da birçok kitle gösterisi meydana gelir. Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli Liman şehrinde 3.000 balıkçı grev yapar, diğer şehirlerde kadınlar yabancı malların boykot edilmesi ve milli bir banka kurulması amacıyla meydanlara çıkar.

Osmanlı ve Belçika anayasaları örnek alınarak hazırlanan ilk anayasa, Muzaferüddin Şah tarafından 30 Aralık 1906'da onaylanır.

İran Milli Danışma Meclisi, 1906

Meşrutiyetçiler ile Yeni Şahın Güç Mücadelesi 1907

Şah'ın 8 Ocak 1907'de ölümü üzerine veliaht Muhammed Ali, 19 Ocak 1907'de tahta çıkar. Taç giyme törenine meclis üyelerinin birçoğu davet edilmez. Yeni şah meşrutiyete saygı göstereceğine dair bildiri yayınlar, ancak meşrutiyetçiler ve meclis aleyhine çalışmaya başlar.

1907 Şubat'ı içinde Azerbaycan vekilleri Tahran'a varırlar; önderleri Hasan Takizade daha önce gelmiştir. Gümrük müdürü Naus görevden alınır. Hazar Denizi'nin güneybatı kıyısındaki Gilan bölgesinin Reşt şehrinde 500 köylü, 23 Mart 1907'de toprak kirası ve vergi ödemeyi reddederek eylem başlatır. Meclis, Mart-Nisan aylarında yaptığı çalışmalarla feodal köy, köylü, toprak mülkiyetini, "tuyul", kaldırır ve yeni vergi yasalarını kabul eder. Din adamı Mirza Hasan, şah yanlısı faaliyetleri nedeniyle Tebriz'den kovulur.

Şah, meşrutiyet karşıtı Ali Asgar Emin-üs Sultan'ı 1907 Nisan'ında Avrupa'dan çağırarak başbakan atar. Bu davranış meşrutiyetçilerle şah arasındaki gerilimi artırır.

Şah döneminin din işleri yöneticisi ve meşrutiyet karşıtı Şeyh Fazlullah Nuri'nin meclisin çıkaracağı yasaların bir ulema heyetinin denetimine tabi olmasını talep etmesi üzerine 1907 Nisan'ında Tebriz'de genel grev yapılır.

Bu dönemde meclisin gündeminde iki önemli konu vardır: Birinci konu, Tebriz milletvekili Hasan Takizade önderliğindeki devrimci grubun din adamlarının ve dini otoritenin anayasa ve yönetimdeki yeri konusundaki itirazıdır. İkincisi ise mali sorunlardır. Maliye örgütü yeniden düzenlenir, milli bir banka kurularak Avrupa devletlerinden borç alınmasını önleyecek bir iktisadi program yapılır.

İlk anayasada açıklanmayan birçok konuda hüküm getiren Ek Anayasa Maddeleri "Mütemmim-i Kanun-u Esasi" üzerinde meşrutiyetçilerle Şeyh Fazlullah Nuri yanlıları arasında Haziran 1907'de üzerinde uzlaşma sağlanır.

Rus-İngiliz Anlaşması 1907

Rusya ve İngiltere arasında 31 Ağustos 1907'de San Petersburg'da imzalanan bir anlaşmayla İran iki etki bölgesine bölünür. Azerbaycan, Horasan, Hazar'ın güney kıyısı Rusya, Hindistan sınırından İran'ın orta bölgesine kadar olan kısım İngiltere tarafından sahiplenilir. Arada kalan bölge ise iki ülkenin rekabetine açık bırakılır.

Bu anlaşma, mecliste ve meşrutiyetçiler arasında tepkiye yol açar.

Siyasi Gelişmeler

Başbakan Emin-üs Sultan, Ağustos'un sonunda gizli mücahitler encümeninin bir üyesi tarafından öldürülür.

Gilan'daki Abbasi Encümeni, köy ve kasabalarda şubeler kurar ancak meclis, bölge encümenleri dâhil bütün encümenlerin ve şubelerinin kapatılması kararı alır.

Meşhed'de Sosyal Demokratlar (Mücahitler) Örgütü kongresi 1907 Eylül'ünde toplanır.

Ek Anayasa Maddeleri 7 Ekim 1907'de mecliste kabul edilerek yürürlüğe girer.

Şah, Kasım'da meclisi ziyaret ederek anayasaya bağlı kalacağına dair yemin eder. Ancak meclisin sarayın bütçesinde kesintiye gitmesi ve genel mali sorunlar nedeniyle şah ve meclis arasındaki gerilim giderek artar. Şah, gizlice yeni bir ordu kurma çabasına girişir. Meşrutiyetçiler de Şah, Şeyh Fazlullah ve saray çevresine eleştirilerini yoğunlaştırır.

Şah, 13 Aralık 1907'de hükümeti görevden aldığını açıklar. Ertesi gün şah taraftarları meclise saldırır, ancak meclisi koruyan silahlı encümen üyeleri tarafından püskürtülürler. Şah taraftarları, bu kez Tophane Meydanı'nda toplanarak meşrutiyet karşıtı gösterilerine devam ederler. Meşrutiyetçiler, Tebriz milletvekilleri

ve Azerbaycan encümeninin mücadelesi, Tahran esnaf ve eşrafının desteği, diğer şehirlerden gelen yardımlar sayesinde duruma hâkim olarak 16 Aralık 1907'de meclisi tekrar çalıştırmayı başarırlar. Şah, durumu kabul ederek geri çekilir.

Meşrutiyet Döneminde Encümenler

Meşrutiyet öncesinde gizli olarak kurulan encümenler, anayasa ek maddeleriyle yasal kurumlar haline gelir. Hemen her toplumsal sınıf ve kesimin bir encümeni vardı: Tüccarlar encümeni, öğrenciler encümeni, kadınlar encümeni gibi. Meşrutiyetin ilk döneminde Tahran'da 200'e yakın encümen bulunuyordu. Yasadışı olmasına rağmen hemen her encümenin silahlı birimleri vardı (mücahitler veya fedailer). Tahran'daki en büyük encümen olan Azerbaycan Encümeni, 3.000'e yakın üyeye sahipti. Tebriz'deki encümen, şehirde yetkileri kendinde toplamış ve bir yönetim birimi haline gelmişti. İsfahan Encümeni şehirde kendisinin koyduğu kuralları uygulamaya başlamıştı. Encümenler, meşrutiyetçilerin ve meclisin toplum içindeki en önemli dayanak noktalarıydı.

Reşt Encümeni

Tebrizli mücahitler

Yeni Şahın Karşıdevrimi 1908

Meclisin çalışmaları, vekiller arasındaki anlaşmazlıklar, birçok konuda uzlaşma sağlanamaması gibi nedenlerle verimli olmaz. Şubat 1908'de şahı karşı başarısız bir suikast girişimi yapılır. Olayın faillerinin bulunamaması şahı hükümetin başarısız olduğu yolunda propaganda yapma olanağı verir. Bazı din adamları ve tüccarlar, Tebriz milletvekilleri ile Azerbaycan Encümeninin kuvvetli etkisine ve gücüne karşı çıkarlar. Encümenlerin yöneti-

min birçok alanına müdahale etmeleri ve yetki kullanmaları meclisin gücünü sarsar, şahın encümenlere karşı durumunun güçlenmesine neden olur. Şah, saray çevresindeki meşrutiyet yanlısı prensleri tutuklatır. Haziran'ın başında Tahran dışındaki Bağ-ı Şah köşküne taşınır. Kendisiyle görüşmeye gelen meclis temsilcilerini de tutuklatır. Sipehsalar Camisi'nde toplanan encümen üyelerinin çıkarılmasını, önde gelen sekiz meşrutiyetçi aydın ve milletvekilinin sürgüne gönderilmesini, mücahitlerin silahsızlandırılmasını ister. Bu isteğin meclis tarafından reddedilmesi üzerine 23 Haziran 1908'de Albay Liyakof komutasındaki Kazak Alayı'nın müdahalesiyle encümenler dağıtılır, meclisin toplandığı Baharistan Sarayı topa tutularak yıkılır. Birçok encümen üyesi ve milletvekili baskın sırasında ölür, daha sonra yakalananlardan birçoğu idam edilir, anayasa yürürlükten kaldırılır, meclis kapatılır. Muhammed Tabatabai ve Abdullah Behbehani ev hapsine alınır. Hasan Takizade yurtdışına kaçır.

Silahlı Direniş ve İkinci Meclis 1909

Muhammed Ali Şah, meclisi iki ay içinde açacağını ilan eder ancak bu sözünü yerine getirmez.

Bunun üzerine meşrutiyetçiler Azerbaycan'daki encümen başkanlarından Settar Han ve Bagir Han önderliğinde, Gizli Merkez ve Güney Kafkasyalı devrimcilerle şaha karşı silahlı mücadele başlatırlar. Tebriz Encümeni 18 Ağustos 1909'da yeniden göreve başlar, Tebriz'de ayrı bir hükümet kurulur. Eylül'de Güney Hazar bölgesindeki şah yanlısı kuvvetler yenilgiye uğratılır. Ekim'de de Tebriz çevresindeki şah birliklerinin yenilmesiyle Tebrizli meşrutiyetçiler geçici bir zafer kazanırlar. Aynı ay içinde Tebriz Sosyal Demokratları kongresi toplanır.

Şeyh Fazlullah Nuri'nin meşrutiyet karşıtı çalışmaları ve fetvalarına karşı Necef'te bulunan çok sayıda ulema Rusların kuklası olan şaha karşı tutum alır. Meşrutiyet yanlısı dergilere gönderdikleri mektuplarla şah ve hükümet aleyhine görüş bildirirler. Meşrutiyetçilerin silahlı direnişi ve ulemanın desteği şahın durumunu zayıflatır.

20 Aralık 1908'de bu kez Osmanlı elçiliğinde geniş katılımlı bir "best" eylemi başlatılır.

Güney İran'daki Bahtiyari aşireti meşrutiyetçilere katılır, Ocak 1909'da İsfahan'ı ele geçirerek anayasal düzeni yeniden kurar. Reşt'te de meşrutiyetçiler Efraim (Yeprem) Han önderliğinde direnişe başlarlar ve Şubat 1909'da şehrin denetimini ele geçirirler, vali idam edilir. Kazvin, İsfahan, Şiraz, Hemedan, Meşhed, Buşehr ve Bender Abbas'ta da meşrutiyet yanlısı gösteriler olur.

Şah birlikleri 1909 Şubat'ı başında Tebriz'i kuşatır. Tebriz, meşrutiyetçi önderler kumandasında kuşatmaya direnir. Kuşatma, Nisan'ın sonunda Rus kuvvetlerinin müdahalesiyle sona erer. Rus birlikleri şehri işgal eder, halkı silahsızlandırır.

Şah, 5 Mayıs 1909'da anayasayı tekrar yürürlüğe koyacağını ve genel seçim yapılacağını açıklar, 1 Temmuz 1909'da ikinci seçim yasası yayınlanır.

Kuzeyde Reşt şehrinden, güneyde İsfahan'dan Tahran'a ilerleyen meşrutiyetçi güçler 16 Temmuz 1909'da Tahran'ı ele geçirirler. Meclis yeniden çalışmaya başlar. İlk işleri, Muhammed Ali Şah'ı 18 Temmuz 1909'da tahttan indirip yerine oğlu Ahmet Şah'ı geçirmek olur. Şeyh Fazlullah Nuri idam edilir. Efraim (Yeprem) Han, Tahran emniyet müdürü yapılır.

Yeni yasaya göre seçilen ikinci meclis 15 Kasım 1909'da görevine başlar.

*Meşrutiyet Devriminin
önderlerinden Settar Han*

*Meşrutiyet Devriminin
önderlerinden Bagir Han*

Meşrutiyetçiler Arasında Siyasi Mücadele 1910

İkinci meclis, esas olarak devlet örgütünün meşrutiyete göre yeniden yapılandırılmasıyla ve mali sorunlarla uğraştı.

Mecliste esas olarak iki grup vardı: Demokratlar, Tebriz milletvekili Hasan Takizade'nin önderlik ettiği, esas olarak kuzey vilayetleri tarafından ve sosyal demokrat akımdan etkilenmiş aydınlar tarafından desteklenen gruptu. İlmîlîlar ise esas olarak çarşı

esnafı, tüccarlar, bir kısım toprak sahibi ve Abdullah Behbehani ile Mumammed Tabatabai'nin önderlik ettiği bir grup din adamından oluşuyordu.

Ulemanın yeni düzende gücünü sınırlamaya çalışan Demokratlarla bunu korumaya çalışan ılımlılar arasındaki siyasi mücadele şiddetlenir. Meclis, 3 Temmuz 1910'da Demokratların önderi Hasan Takizade'nin vekilliğini üç aylığına askıya alır. ılımlıların önderlerinden din adamı Abdullah Behbehani, 15 Temmuz 1910'da Demokrat Parti yanlılarının düzenlediği suikast sonucunda ölür. Meclisteki ulemanın oylarıyla Hasan Takizade'nin vekilliği düşürülür. 26 Temmuz 1910'da Bahtiyari-Demokrat koalisyonundan oluşan yeni hükümet kurulur.

ılımlı Parti yandaşları, 2 Ağustos 1910'da Demokrat Parti'nin iki önde gelen üyesini öldürürler. İki parti yandaşları arasında Tahran'da Atabek Parkı'nda 7 Ağustos'ta silahlı çatışma çıkar, Settar Han yaralanır.

İngiltere, Ekim'de güney ticaret yollarının güvenliği konusunda İran'a ultimatö verir.

Rus-İngiliz Ortak Darbesi 1911

Meclis, mali sorunları çözmek için Amerikalı Morgan Schuster'i Mayıs 1911'de vergi idaresinin başına getirir. Schuster, kuvvetli bir vergi toplama örgütü kurarak bunu 12.000 kişilik bir jandarma gücüyle destekledi. Ancak bu uygulamaya Ruslar ve İngilizler itiraz ettiler. Schuster'i kendi nüfuz bölgelerine jandarma göndermek, vergi borcu olan Rus ve İngiliz vatandaşlarını tutuklamakla suçladılar.

Eski Şah Muhammed Ali, Rusların desteğiyle 17 Temmuz'da gizlice İran'a girerek hükümet darbesine teşebbüs eder ancak Demokrat Parti ve Schuster'in kuvvetleri karşısında yenilerek 12 Ağustos'ta Rusya'ya kaçar.

Rusların Schuster'in görevden alınması için İngilizlerin desteğiyle önce 5 Kasım sonra da 29 Kasım 1911'de verdiği ultimatolar 30 Kasım 1911'de meclis tarafından reddedilir. Aynı gün Rus birlikleri Kazvin'e girer. Tahran'da büyük antiemperyalist gösteriler meydana gelir.

Kuzeyden hareket eden Rus birlikleri, Tahran'ı işgal eder. Meclis, Demokratların itirazına rağmen Rus taleplerini değerlendirmek üzere 21 Aralık 1911'de bir alt komite kurar. Alt komite, Rus taleplerini kabul eder ve Schuster'in görevine son verilir.

İkinci meclis, 24 Aralık 1911'de Rusya ve İngiltere'nin desteğini alan şah naibi ve hükümet tarafından kapatılır.

1911 Aralık ve 1912 Ocak ayları boyunca Rus birlikleri Azerbaycan'da devrimcilere katliam uygular, Tebriz'i topa tutarak Güneybatı Hazar bölgesini işgal eder. Rus işgaliyle meşrutiyet fiilen sona erer.

İran Meşrutiyet Devriminde Bir Jöntürk-Ömer Naci

Jöntürkler İran Meşrutiyet Devrimi'ne yakın ilgi duymuşlar, Azerbaycanlı devrimcilerle ilişki kurmuşlardır. Paris'te bulunan Ömer Naci, İran devrimini desteklemek için 1907'de Rusya-Kafkasya üzerinden İran'a gönderilir. Ömer Naci, Hoy şehrinde Mirza Sait adında genç bir meşrutiyetçiyle çalışmaya başlar. Mirza Sait, Ömer Naci'yi hem sahibi olduğu özel okula hem de çıkardığı meşrutiyetçi dergiye müdür yapar. Şahın 23 Haziran 1908'deki karşıdevrimci darbesinden sonra okul ve dergi kapatılır. Mirza Sait ve Ömer Naci silahlanarak Settar Han ve Bağır Han'ın safında direnişe katılırlar. Ömer Naci, şah kuvvetleri tarafından yakalanır ve hapsedilir ancak kaçmayı başarır. İkinci kez yakalandığında ise Türkiye'de 1908 Devrimi olmuştur, Osmanlı elçiliğinin ve meşrutiyetçilerin çalışmalarıyla serbest kalır. İranlı mücahit arkadaşı Mirza Sait'le Türkiye'ye döner, Van-Muş yoluyla Erzurum'a gider.

İki arkadaş, yol boyunca uğradıkları şehirlerde birçok toplantıya katılır ve meşrutiyet lehinde konuşmalar yaparlar.

*İran Meşrutiyet Devrimine katılan
Jöntürk-Ömer Naci Bey*

1908 JÖNTÜRK DEVRİMİNİN TOPLUMSAL TEMELİ²¹

1908 Devrimi'nin Toplumsal Temeli

Kapitalizmin gelişmesiyle ortaya çıkan Osmanlı ticaret burjuvazisinin Avrupa kapitalizmine, onun çıkarlarını kollayan feodal hükümete ve komprador tüccarlara karşı muhalefettinin temeli, feodal hükümetin baskılarına karşı halkın -köylü kitlelerinin, Avrupa kapitalizminin rekabetine dayanamayarak işini ve tezgâhını kaybeden esnaf ve zanaatkârın, küçük memurların, genç subay ve aydınların, öğrencilerin, işçilerin- Anadolu'da ve Rumeli'de yürüttüğü mücadeleden oluşuyordu. Türkiye'de burjuva devrimci hareketinin siyasi programı, eylem biçimleri, uzun mücadele süreci içinde değişmiş ve olgunlaşmış, halkın mücadelesi 1860'lar da reformcu-liberal bir hareket olarak başlayan burjuva muhalefettinin, burjuva devrimci bir nitelik kazanmasını hızlandırmıştı.²²

21 H. Zafer Kars.

22 1906-1908 yıllarında Anadolu'da halkın mücadelesinin yükselmesi, Jöntürkler ile Abdülhamit rejimine karşı olan diğer siyasi güçleri, birleşme ve ortak eylem konularını acil bir sorun olarak ele almaya zorlamıştır. 1907 Aralık ayında Paris'te yapılan II. Osmanlı Liberalleri Kongresi, genel ayaklanma, silahlı direniş, siyasi grevler vb. yöntemleri rejimin devrilmesi için kullanılabilecek eylem biçimleri olarak benimsemiştir.

1905-1908 yılları arasında Anadolu şehirlerinde görülen halk hareketleri ile Rumeli'de Müslüman köylülerin Makedonya'nın emperyalistler tarafından işgaline ve ayrılıkçı Bulgar çetecilere karşı mücadelesi 1908 Devrimi'nin toplumsal tabanını oluşturmaktadır.

Bu yıllar Jöntürk örgütlerinin birleşerek etkin bir mücadele başlattığı, Anadolu'da ve Rumeli'de Jöntürk propagandası ve örgütlenmesinin yükseldiği, iktisadi bunalım ve Abdülhamit istibdadı nedeniyle halkın hoşnutsuzluğunun arttığı, emperyalist ülkelerin Osmanlı İmparatorluğunu paylaşma girişimlerinin yoğunlaştığı yıllardır.

Anadolu'daki ayaklanmalar, Jöntürk yayınlarında "Anadolu Kıyamları" veya "Telgrafhane Hadiseleri" adıyla geniş biçimde yer almış, Jöntürk örgütlerinde heyecana yol açmış, 1908 Devrimi'nin kadrosunu derinden etkilemiştir. 1908 Devrimi'ni başlatan Niyazi Bey'in İstanbul'a çektiği ilk telgraf Anadolu'daki en büyük ve en uzun süreli ayaklanmayı anımsatır padişaha: "Tüm ulusun isteği anayasanın yürürlüğe konmasıdır. Erzurum'da yapılan zulüm milleti korkutmamıştır. Aksine bu yolda daha da direnmeye sevk etmiştir."

Anadolu kıyamlarının iktisadi nedenleri yeni kelle ve hayvan vergileri, Anadolu demiryolları için alınan vergi, vali-belediye başkanı gibi yerel yöneticilerin yolsuzluklarıdır. 1906-1907 yıllarında çok sert geçen kış ve bunu izleyen kuraklık tahıl üretimini önemli ölçüde düşürmüştü, hayvan varlığı azalmış, ekmek fiyatları yükselmiştir. Bu koşullara, dünyada hüküm süren iktisadi bunalımın etkileri de eklenmiştir. İktisadi sıkıntılar, halk hareketlerine neden olmuş ve Jöntürk propagandasının kitleler nezdinde etki kazanmasının şartlarını hazırlamıştır.

1905-1908 Anadolu kıyamları, Abdülhamit yönetiminde kalıcı izler bırakmıştır. Abdülhamit'in 1908 Temmuz devriminden sonra bile hâlâ Anadolu'da Rumeli'deki gibi bir silahlı ayaklanma olacağından korktuğu bilinmektedir.

Bulgar çetecilerin saldırılarına ve emperyalist işgale karşı Müslüman köylülerin kurduğu, İttihatçı subayların destekleyip yönettiği öz savunma birlikleri de devrimin Rumeli'deki kitle tabanını oluşturur. Niyazi ve Enver Beylerin isyan birliklerinde çok sayıda Müslüman köylü ve memur bulunduğu bilinmektedir.

Ayaklanmayı bastırmak için Anadolu'dan Rumeli'ye gönderilen redif birliklerinin silah kullanmayı reddetmesi, bu askerleri de devrimin kitle tabanına dahil etmektedir.

Anadolu'daki ve Rumeli'deki ayaklanmalar, Müslüman ticaret burjuvazisinin önderlik ettiği halk hareketleridir. Hareketin yönetiminde Müslüman ticaret burjuvazisi, şehir-kasaba eşrafi ile zengin köylüler öne çıkmıştır. Siyasi önderlik her iki bölgede de ittihatçı aydınlardadır. Dönemin Ermeni milliyetçi partileri, Anadolu kıyıamlarında pay iddia etseler de kayda değer katkılarından söz edilemez.

Anadolu'da Demokratik Kitle Hareketleri 1906-1908

1906-1908 döneminde Anadolu'da yükselen kitle mücadelesinin esas eylem biçimi hükümete karşı kent ayaklanmalarıydı.

Orta Anadolu

1906'nın ilk yarısında Ankara'da halk saraya valinin davranışlarından hoşnut olmadığını bildiren telgraflar çeker. Bunun üzerine vali görevinden alınır. Erzurum'daki Mart 1906 isyanı Sivas ve Kayseri bölgelerine yayılır.

Batı Karadeniz

1906 Mart'ında, Kastamonu'da halk belediye seçimlerine katılmayı reddeder. Gösterileri yönetenler, bu konuda askeri makamlara açıklamada bulunarak halkın kent gelirinden pay alan valiyi

ve "özel vergi"yi protesto ettiğini bildirirler. 15 kişilik bir gösterici kalabalığı postaneyi ele geçirir. Gösterilere katılan subaylardan biri İstanbul'a, ayaklananların isteklerini bildiren bir telgraf çeker. Sultan bu istekleri kısmen de olsa yerine getirmek zorunda kalır. Sinop'ta da hükümete karşı gösteriler olur.

Doğu Anadolu Bölgesi İsyanları-İçsel Nedenler

Doğu Anadolu Bölgesi kent ayaklanmalarının başlıca nedenleri mevcut vergilerin ağırlığı, yeni vergiler konması, yerel yöneticilerin yolsuzlukları ve Hamidiye Alaylarının köylüler üzerinde uyguladığı yağma, talan ve zorbalıktı.

Y. A. Petrosyan, 1906-1908 yıllarında Doğu Anadolu'da baş gösteren isyanlara 1894-1895 Ermeni olaylarından sonra bölgesel ticareti ellerine geçiren Türk ticaret burjuvazisinin karşısına çok daha güçlü bir rakibin, kapitülasyonlardan yararlanarak kolayca başarıya ulaşan yabancı kapitalistlerin çıkmasının ve köylüden yeni vergiler alınmasının sebep olduğunu yazmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi İsyanları-Rus ve İran Devrimlerinin Etkisi

1905 Rus Devrimi'nin ve İran'da meşrutiyetin ilanıyla sonuçlanan eylemlerin Doğu Anadolu'daki isyanlar üzerinde büyük etkisi olmuştur.

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyev "Kafkasya'da doğup başlayan ihtilalci hareketler, geçen yıl, Erzurum ilinde de etkisini gösterdi" diye yazar.

Bitlis

Haziran 1907'de Bitlis'te ayaklanma olur. Halk bir polis komiserini öldürür, valiyi yaralar ve saraya telgraflar çekerek valinin azlini ister. Saray'ın asker göndermekte olduğunu, isyanı bu şe-

kilde bastıracağını bildirmesine telgrafhaneyi ellerinde tutan isyancılar "dövüŖeceğiz" diyerek cevap verirler. Abdülhamit boyun eğer, vali azledilir.

Kadınların İsyamı

23 Haziran 1908 sabahı 50 kadar kadın Sivas vilayet konağı önünde toplanarak "pahalı ve kötü kalite ekmeğı" protesto ederler. Kadınların öneyak olduğı isyan hızla yayılır, 500 kişilik bir kalabalık vilayet konağının camlarını indirir, un depolarını yağma eder. Un vurguncularıyla ortak hareket eden belediye başkanı, kaçarak linç edilmekten kurtulur.

Diyarbakır'da Ayaklanma-"Telgrafhane Hadiseleri"

"Gönüllere fedailik dolmalı
Bağırmalı ya adalet ya ölüm."

Mehmet Ziya (Gökalp)

1905-1908 döneminde Doğı Anadolu kentlerinde meydana gelen ayaklanmaların taleplerinden biri de Hamidiye Alaylarının kaldırılması veya denetim altına alınmasıdır.

Güneydoğı Anadolu bölgesindeki Hamidiye Alaylarının bir bölümünün başında Viranşehir'de yerleşik Milli aşiretinin başkanı İbrahim Ağa bulunuyordu. 1902'de "paŖa" rütbesi verilen bu aşiret reisinin emrinde 20 alay vardı.

İbrahim PaŖa'nın alayları, Diyarbakır civarına kadar saldırıyor, köyleri talan ve yağma ediyorlar, Saray'ın kendisini tutması yüzünden devlet kuvvetleri olaylara seyirci kalıyor, Ŗikâyetler sonuç vermiyor, üstelik Ŗikâyetçiler İbrahim Ağa'nın hakaret ve işkencelerine maruz kalıyorlardı.

Bu baskılara dayanamayan Diyarbakır halkı 1905 Temmuz'un-da ayaklanır. Telgrafhane işgal edilir: "Birinci Telgrafhane Hadi-

sesi". Doğrudan Abdülhamit'le ilişki kurularak İbrahim Paşa ve avenesinin askerlikten çıkarılmaları, bölgeden sürülmeleri istenir. Bazı yüksek görevlilerle subayların İbrahim Paşa'yı korudukları da Saray'a bildirilir. Olay, bir inceleme heyeti gönderileceği sözünün verilmesi üzerine yatıştır. İbrahim Paşa bir süre sonra Hicaz demiryolunu koruma göreviyle Şam'a gönderilir.

"İbrahim Paşa'nın yeni görevine gitmesi üzerine Diyarbakır bölgesi iki sene kadar huzura kavuşur. Ama 1907'de Hamidiye Alayları yeniden yağma ve soyguna başladılar. Şehir civarına kadar gelen İbrahim Paşa kuvvetleri diledikleri köye saldırıp mallarını, hayvanlarını alıp gidiyorlardı. Soygun hadisesi yüzünden ticaret felce uğramıştı." Bu durum, 1908'de Diyarbakır'da "İkinci Telgrafhane Hadisesi"nin patlak vermesine yol açar:

"Hükümet ileri gelenlerinin olaylara kayıtsız kalışı halkı yeniden galeyana getirdi. Ziya Gökalp başta olmak üzere Pirinççizade Arif, Yasinzade Şevki (Ekinci), Cizrelioğlu Aziz, Hacı Kadırağaza-de Rıza, Müftü Suphi Efendi ve kentin diğer ileri gelenleri, Hacı Mesut Bey'in evinde toplandılar. Yeniden telgrafhane işgal edildi. 11 gün işgal altında kalan telgrafhaneden, padişaha, İbrahim Paşa'nın uzaklaştırılması hakkında birçok telgraf çekildi. Saray'ın bütün ısrarlarına rağmen halk dağılmadı. Telgrafhanenin 11 gün işgaliyle bütün haberleşmenin kesilmesi Babiâli'yi telaşlandırdı.²³ Nihayet, İbrahim Paşa'nın Halep'e gönderileceği, gerekli incelemenin yaptırılarak cezalandırılması yönüne gidileceği ve gasp edilen malların geri verileceği hakkında ferman çıkınca halk dağıldı."

Şehre gelen inceleme heyeti İbrahim Paşa'yla birlikte "telgrafhane hadisesi"nin elebaşlarının da cezalandırılması ve sürülmesi

23 O dönemde Avrupa'yı Hindistan, Çin ve Avustralya'ya bağlayan telgraf hattı Diyarbakır'dan geçiyor, Diyarbakır postanesinde sürekli olarak Fransızca haberleşmeyi sağlayabilecek görevliler bulunuyordu. Halkın, 11 gün süreyle postaneyi işgal etmesi ve tüm haberleşmenin kesilmesi, Avrupa devletlerinin Babiâli'yi sıkıştırmalarına yol açmıştı.

gerektiğine karar verir. Abdülhamit hem İbrahim Paşa'yı hem de olayın elebaşlarını affeder.

Erzurum İsyanı

"Mazlum aldık intikamını
Yüce ettik dadaşlığın namını
Kırdık zalimlerin ihtişamını
Hak yolunda serden geçtik dadaşlar."

Abdullah Cevdet (Karlıdağ)

Erzurum isyanı, Anadolu'da 1906-1908 döneminde görülen ayaklanmaların en büyüğü ve en önemlisidir. Bir seneden fazla süren isyan, önderlerinin tutuklanıp mahkûm edilmesine rağmen hükümetin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. İsyanın nedeni olan iki yeni vergi, "hükümetin beş parasızlığına rağmen bütün Rumeli ve Anadolu'da" kaldırılmış, Erzurum'da baskı, zulüm ve yolsuzluğun simgesi olan valiler görevlerinden alınmışlardır.

Nazım Paşa'nın valiliği sırasında (1902-1906) imparatorluğun her yanında olduğu gibi Erzurum'da da devlet dairelerinde rüşvet ve iltimassız iş görülemez hale gelmiş, vergi bahanesiyle halktan usulsüz para toplanır olmuştu. "Bir taraftan da askerlerin perişan bir halde kalması, subayların aylarca maaş alamaması heyecanı kat kat artırıyor, yangına körükle gidiyordu... Hastanede ölen bir erin masrafları veya hastalara süt parası verilmesi için Vali Nazım Paşa'ya başvuran bir memuru, vali, 'bir mecidiye bir neferden hayırlıdır' diye hükümetten kovuveriyordu. 350.000 lira gelirin 90.000 lirası İstanbul'a gönderiliyordu. Vali hazretleri de bu yüzden nişanlar, rütbeler alıyordu." Abdülhamit hükümetinin "hayvanatı ehliye rüsumu" adı altında yeni bir vergi almaya başlaması ve "sözüm ona ordunun ihtiyaçları için" "rüsumu şahsiye" koyması Erzurum halkında devlet yönetimine ve rüşvetçi devlet memurlarına, özellikle Vali Nazım Paşa'ya duyulan nefreti artırır.

20 Şubat 1906'da vilayet makamına 13 imzalı bir dilekçe verilerek "hayvanatı ehliye rüsumu"nun kaldırılması istenir. Vali, halkı temsilen gelen ve dilekçede imzası bulunanlara, "kısa bir sürede verginin kaldırılmasını sağlayacağını" söyler. Bu dilekçeyi, Pasinler halkının bir ay önce verdiği aynı konuya ilişkin dilekçeyle birlikte İstanbul'a gönderir.

Dilekçelere ilıstırdığı ek yazıda ise şöyle der:

"Dışarıdan yapılan aldatıcı kışkırtmalara eğilimli kişilerin telkinleri sonucu Pasinler ahalisinden az sayıda birkaç kimse hayvanat rüsumu ve vergi-i şahsi vermeyeceklerine dair birtakım anlamsız mazeret ileri sürerek diğer... ahaliyi de kendilerine katmak için kışkırtmada bulunuyorlarsa da iş genişlemeden yeterli ve etkili araçlara müracaat olundu. Bu uğurda her fedakârlığa katlanmaktan geri durmayacağımı (size) bağılılığım (gereğince) arz ederim."

İstanbul'dan haber alınamayışı, vergilerin kaldırılmasını bekleyen halk arasında huzursuzluk yaratır. Yeni vergilere karşı başlatılan protesto hareketinin önde gelen kişilerinden Hacı Akif Ağa, vergi sorunuyla ilgilenen 15 kadar hayvan tüccarını Tebriz Kapısı'ndaki Tophaneli iş hanına çağırır. Yapılan toplantıda saraya telgraf çekilmesi kararlaştırılır. Telgrafta, yeni vergilerin kaldırılması isteğı tekrarlanmaktadır:

"Osmanlı Padişahı Padişah Efendimize,

Öteden beri uyruklarının bağılılığı nişanlardan olan Erzurum ahalisinin yoksulluk ve ihtiyaçları en son dereceye varmış ve memleket birkaç defa mala vaki hücumlara maruz kaldığından zirai ve ticari servetimiz elimizden gitmiştir.

Senenin ekseri vakti kışla geçen vilayetimizde hayvanat rüsumu ve vergi-i şahsi vermeye gücümüz yetmediğinden efendimizin yüce isteklerinden ... affımızı dileriz. 12 Mart 1906."

Bu telgraf, İstanbul'da yöneticiler arasında korku yaratır. Vali Nazım Paşa ise Saray'a, kuşku duyulacak bir şey olmadığını bildirir, "hadisenin bir haftada kapatılacağını" vaat eder.

Ama İstanbul'dan gene olumlu bir cevap alınamaması üzerine "Can Veren" adlı direniş örgütünün yöneticileri postaneye el koyarlar. Valinin postanedeki kalabalığı dağıtmak istemesi, Erzurum'da 13 Mart 1906'da ilk ayaklanmanın patlak vermesine neden olur. Ayaklanmayı "Can Veren" örgütü yönetmektedir.

Mehmet Nusret, olayları şöyle anlatıyor:

"... Telgrafhanedeki kalabalığı yasaklamak ve buna sebep olanları yakalamak üzere vali bizzat emir vererek 26. Nizamiye Alayı'nın 2. taburunu ahali üzerine sevk etti. Askerin zaten silah kullanamayacağını bilen cemiyet başkanları, derhal çarşılarla tellallar çıkartarak dükkânların kapatılmasını emrettiler ve hükümete güvensizliklerini bildirerek akın akın telgrafhane etrafında toplanmaya başladılar. Vali, halkın dağılmasını o vakit belde müftüsü (olan) Hacı Lütfullah Efendi aracılığıyla ilan ettiyse de... adı geçen müftü de ahali zümresine katılarak hükümeti tanımaz oldu. Vali de kendisine yardımcı bulamayınca, korkusundan ko- nağa kapanarak hükümete gelmez oldu."

Müftü, yeni vergilerin "şeriata aykırı" halkın "protestosunun haklı" olduğuna karar verir.

İsyancılar, Saray'a telgraf çekerek Vali Nazım Paşa'nın görevden alınmasını ve vergilerin kaldırılmasını isterler. "Halk... İstanbul'dan gelecek cevabı bekleyerek postanede geceledi... O gece 6.000'den fazla halk sabaha kadar ayakta vakit geçirmiştir."

İsyancıların İstanbul'la haberleşmesi 10 günden fazla sürer. Saray'a, halkın isteklerini bildiren 30 kadar telgraf çekilir. Ancak, Saray'dan olumlu bir cevap alınamaz. Bunun sebebinin valinin konağındaki makineyi kullanarak İstanbul'a çektiği telgraflar olduğu anlaşılır: "Meğerse vali... Abdülhamit'e yazdığı telgraflarda, mesele çıkaranların birtakım sürgünlerden ibaret olduğunu, bunların da bu hale uzun müddet devam edemeyip haliyle dağılacaklarını bildiriyor, hatta kendisi görevden alınırsa şımarık halkın bütün bütün itaatten çıkacağını yazıyormuş. Bu yüzden saray

da işi susarak geçiştiriyormuş... Nihayet, meşrutiyetçi bir kişi olan Suphi Bey adındaki başmüdür meseleyi el altından atlatınca, telgraf makinesi iptal edilerek vali de konağında hapsedildi. Bu sırada subaylar valiyi himaye eder görünüyordular." Halkın geçici vaatlerle aldatılmayacağını anlayan hükümet vali Nazım Paşa'yı görevinden alır ve vergilerin toplanması da erteler.

Olaylar, Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinde şöyle anlatılmaktadır:

"Erzurum halkı önce saraya protesto telgrafları çekti. Bütün dükkânlar kapatıldı. Vali, halkın sokaklarda toplandığını görünce hareketin elebaşlarından bazılarını tevkif ettirdi ve askere ateş emri verdi. Asker, halka ateş etmeyi reddetti ve bu arada kendisini ateş etmeye mecbur etmek isteyen bir subayı da yaraladı. Bu durum karşısında, Saray, Vali Nazım Paşa'yı azletti ve vergilerin toplanma işini erteledi.

İsyan esnasında Erzurum'da bir hafta kadar çarşılar kapanmış olduğundan şehir iase buhranına uğramıştı. Bunun üzerine eşraf günlerce muhtaç ailelerin iasesini temin etmiş ve mukavemeti beslemiştir."

Yeni vali Ata Bey görevinin (Mayıs-Ekim 1906) ilk aylarında halka karşı eylemlerde bulunmaz:

"Ata Bey, işe başlayınca herkesin sevgisini kazanmak düşünceyle kendisinden öncekilerin yapamadığı birtakım işlere girişti. İlk önce bir hükümet konağı yaparak kısa zamanda bitirmeyi başardı. ... Birikmiş maaşları bir defada ödedi. Rüşvet almış memurları atarak yerine namusluları getirdi. Askerlere düzenli maaş ödemeye başladı. Artık herkes de bundan böyle ... işlerin adaletle yürütüleceğine inandı. ... Zavallı masum halk, (Ata Bey'in) yakın bir gelecekte zulmünü bir öncekinin iki katı artıracığını bilmiyordu."

Halkın bu dönemdeki tek girişimi, İstanbul'dan gelen inceleme heyetine eşraf, ulema ve esnaftan ileri gelenlerin imzaladıkları bir dilekçe vermek olur. Dilekçede, hayvanat rüsümünün Er-

zurum'da neden uygulanamayacağı ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Erzurum'da bir hafta kalarak İstanbul'a geri dönen inceleme heyetinden ses çıkmaz ve dilekçe unutulur.

Ama vali "bir taraftan faaliyete devam etmekte diğer taraftan da ihtilalcileri yok etme yollarını" düşünmektedir. Bu amaçla, mahkeme başkanı Tahir Efendi ile Başkomiser Sabri Efendi'den 13 Mart 1906 isyanına katılanların adlarını saptamalarını ister. Saptanan bazı isimler şunlardı:

"İsyanın birinci dereceden failleri (haklarında ömür boyu sürgün cezası istenecekti): Hacı Akif Ağa, Hacı Lütfullah Efendi (müftü), Abdi Beyzade Tahsin Bey, Durak Bey, Hasan Ağazade Faruk Bey, Kirlizade Yusuf Efendi, Hacı Şevket Efendi, Hacı Sami-zade Şeyh Efendi, Mezararkalı Mevlut Ağa (koyun tüccarı), Seyful-lah Efendi (avukat), Ragıp Beyzade Fazıl Bey, Fehmi Usta (kasap), Mevlut Efendizade Mehmet Efendi.

İsyanın ikinci dereceden failleri (haklarında geçici sürgün cezası istenecekti): Nazım Bey (dava vekili), Tahtacı Dede Bey, Yusuf Usta (mes-ci), Marancı Tefvik Efendi, Çeltikoğlu Hacı, Kavyutzade Hafız Efendi, Hacı Halil Efendizade Şevki Bey.

İsyanın üçüncü dereceden failleri (haklarında geçici hapis cezası istenecekti): Hacı Sabri Ağa (yağ tüccarı), Malyemezzade İzzet Bey."

Bu isimler Ekim'in başında İstanbul'a bildirilir, ay sonuna doğru gelen emirde bu kişilerin tutuklanıp kentten sürülmeleri istenir.

Vali, 23 Ekim 1906'da sokak başlarına ve önemli noktalara jandar-

*Erzurum isyanının
önderlerinden Durak Bey
(E. Yalçın, 2008)*

ma yerleştirir, kentin askeri sorumlusundan nizamiye askerinin de tertibat almasını, olay çıkarsa isyancılara ateş edilmesini ister. Askeri sorumlu, tutuklamaların yapılmasına karşı olduğunu, muhtemel karışıklıkları önlemek için bizzat silah kullanılması emri vermeyeceğini söyler. Ata Bey'in padişahın kararının geciktirilemeyeceğini belirtmesi üzerine merkez komutanına hükümet konağı ve konsoloslukların bulunduğu caddelerde askeri tedbir alması için emir verir.

Aynı günün gecesı tutuklamalara gizlice başlanır. şıhlar Mahallesi'nde oturan Müftü Hacı Lütfullah Efendi, evinden alınarak istihkâm haricine çıkarılır. Abdi Beyzade Tahsin Bey, Kirlizade Yusuf Efendi ve Hacı şevket Efendi de hiçbir olay çıkmadan tutuklanır ve sürgün yerlerine gönderilmek üzere yola çıkarılırlar. Ancak eşraftan Hacı Akif Ağa, kendisini tutuklamaya gelen polis ve jandarmalara direnir. Hacı Akif Ağa'nın zorla götürölmek istenmesi Erzurum halkının tutuklamaları duymasına yol açar. Bu olay, ikinci Erzurum isyanının başlangıcı olur:

"Civarda bulunanlar hemen sokağa çıkararak kendisini kurtarırlar. (Hacı Akif Ağa), meselenin şekil ve mahiyetini anlatır. Gü-röltüyü işitenler arşı-pazara doğru seğirtirler. Memurlar ve inzi-batlar ise pabucun pek pahalıya mal olacağını anlayarak Gürcü Kapısı karakoluna sığınır-lar.

Karakola sığınanları aramak üzere her taraftan hücum eden halk, Gürcü Kapısı'nda toplanarak tabur komutanı Binbaşı Hacı Muhterem Ağa'dan saklananları sorarlar. Binbaşı, böyle resmi bir makama saldırının sonucunun iyi olmayacağını kendilerine uygun bir dille anlatır. (Ama) bu defa kükremiş olan halk (bu) nasihati katiyen dinlemez. İçlerinden 20 kadarı karakola girerek başkomiser ve oğlunu revolverle öldürürler. O sırada elinde revolveriyle karşılık veren (polis) Abdölgani Efendi'yi yakalayarak onu da kalabalık arasında katlederler. Diğer jandarma ve polisler de asker elbiseleri (giyerek) kaçarlar."

İsyancıların bir bölümü de valiyi yakalamak için hükümet konağını basar. Kaçarak civardaki evlerden birine saklanmış olan Ata Bey, isyancılar tarafından yakalanarak İbrahim Paşa Camii'ne hapsedilir.

Fransa'nın Erzurum'daki konsolosu, "Vali Ata Bey'in başından yaralandığını, ihtilalcilerin elinde esir olduğunu, hayatını da garnizon kumandanına borçlu olduğunu" yazar raporunda.

Bir yandan da sürgün edilenleri jandarmanın elinden kurtarmak için halktan toplanan 50 kadar süvari, Aşkale'ye doğru yola çıkarılır. Süvariler, sürgünleri jandarmanın elinden alarak Erzurum'a geri getirirler. "Bunlar, Erzurum'a döndüklerinde halk tarafından çok görkemli bir biçimde karşılandılar."

Terakki gazetesinde yayımlanan "bir Erzurum mektubu"nda olaylara tanık olmuş bir meşrutiyetçi, 23 Ekim 1906 isyanını şöyle anlatıyor:

"Müstebitin (Abdülhamit) vekili ve ortağı Vali Ata'yı, bastonlarımızın altında sürükleye sürükleye İbrahim Paşa Camii'ne getirdik ve orada hapsedtik! Hükümetin, ihtilalin başkanları olarak tanıdığı ulema ve eşrafımızdan birkaç kişi tutuklanarak derhal yola çıkarılmışlar. Halk, işi duyar duymaz akla hayale getirilemeyecek bir heyecanla yola çıktı ve hızla yetişip (onları) zaptiyelerin elinden kurtardı. Yasal amacımıza karşı müstebit hükümete alet olan merkez komiseri, diğer iki yordakçısıyla beraber o gün kentin ortasında Mithat Paşa uğruna kurban edildi."

Bu isyan sırasında il garnizonu komutanı ve garnizonun büyük bir bölümü, isyancılara karşı çıkmaz. Erzurum'daki Rus Konsolosu Skryabin şunları yazıyor:

"Ekim olayları dolayısıyla İstanbul'daki büyükelçiliğe gönderdiği telgrafların birinde, Erzurum valisinin 'nasıl olup da askeri yetkilinin kendisinin tutsak edilmesine, polislerin öldürülmesine müdahalede bulunmadıklarına' şaşırıp kaldığını bildiriyordu. 1907 Ocak'ındaki raporundaysa, 'ihtilalcilerin hükümetin baskı

ve cezalandırmasından korkmadıklarını, çünkü kendilerini askerlerin destekleyeceğinden emin olduklarını' yazıyordu. Bölge garnizonu askerleri arasındaki propaganda iyiden iyiye hızlanmıştı. Hatta askerleri, ayaklanan halkın karşısında olmamaya çağıran söylevler veriliyordu garnizonda."

İsyanın şiddeti ve Erzurum il garnizonunun büyük bir bölümünün isyancıların etkisi altında bulunması, hükümeti geri çekilmeye zorlar. Ayaklanma sırasında hiçbir önlem alamadığı gibi ayaklanma sonrasında isyancıların Erzurum'a hâkim olmaları karşısında da bir şey yapamaz:

"15 günden beri memlekette hükümet yok! Fakat Erzurum'da asayişin bu kadar istikrarlı olduğu bir zaman da olmadı. Her tarafta dükkânlar açık, ticaret serbest. Sokaklarda polis ve zaptiye gibi asayiş memurları... hiçbir şekilde dikkati çekmiyor."

Tarihçe-i Erzurum yazarı Mehmet Nusret ise isyancıların hükümete baskı yapmalarından yakınmakta, onları "sergerdeler" diye karalamaya çalışmaktadır:

"... Ama halk, vergilerin affında ısrar ettiği gibi siyasi kuvvetini kaybeden hükümete karşı da tahakküme başladı. Bu defa da sergerdeler hükümet ediyorlardı. İstediklerini gereksiz yere hapis, arzu ettiklerini ister canı olsun tahliye ediyor, mahkemeleri parmaklarında oynatıyorlardı."

23 Ekim 1906 isyanı, niteliği ve doğurduğu sonuçlar bakımından 1906-1907 yılları boyunca Erzurum'da süregelen hükümet karşıtı gösteri ve ayaklanmaların en büyüğüdür. Verginin kaldırılması isteği ikinci plana atılmış, hareketin esas amacı Abdülhamit istibdadına karşı direniş olmuş, şehirde istibdadın temsilcisi olan kuruluşlar hedef alınmış, şehrin yönetimi isyancılara geçmiştir. Bu durum, 1907 sonlarına dek sürer.

Yeni vergilerin yanı sıra hükümetin bölgenin iktisadi hayatıyla ilgili bir başka kararı da 1906 Erzurum ayaklanmalarının nedenleri arasında sayılmaktadır. 1905 Rus Devrimi'nin Anadolu'yu etkilemesinden korkan Osmanlı Hükümeti, sınırlarda güvenlik

önlemlerini arttırmış, gidiş gelişi kısıtlamıştı. Erzurum'daki Rus Konsolosu Skryabin, bu konuda şunları yazıyor:

"Rus sınırına yakın illerdeki Müslümanlar arasında hükümetin aldığı vergileri iyice artırmasından doğan olaylar, hükümetin son günlerde para kazanmak için Rusya'ya gitmek isteyenlere pasaport verilmesini yasaklaması üzerine iyice büyüdü. Alınan bu önlem, birkaç bin Müslümanı, tüm geçim olanaklarından yoksun bıraktı. İşçiler arasındaki bu dalgalanmalara, gene hükümetin politikasından hoşnut olmayan tüccarlar da karışmış bulunuyorlar."

Vali Ata Bey, 1906 sonlarında görevinden alınır, yerine Nuri Bey atanır. Nuri Bey, valiliği sırasında (1906 sonu-1908 başı) olayların tekrarlanabileceği korkusuyla kentin işlerine karışmaz. Saray'dan yapılacak işlerin yerini alacak valiye bırakılmasını ister.

"... Anarşinin önünü almak pek kolay bir şey olmadığından... Nuri Bey itinayla davranıyordu. İş, iki üç ay sürüncemede bırakılıp kesin bir hareket çizgisi izlenmedi. Nuri Bey zaten hürriyetperver bir kişi olduğundan sarayla yapılan haberleşmede ahalinin tarafını tutuyor, verginin affı lehinde bulunuyordu."

Ancak gösteri ve ayaklanmalar bu dönemde de yatışmaz. 1907'de 5 Mart'tan 22 Mart'a kadar Erzurum'da birçok kitle gösterisi olur. Göstericilerin başlıca istekleri verginin kaldırılmasıdır. Can Veren örgütü, biri 8 Mart'ta diğeri 11 Mart'ta olmak üzere İstanbul'a iki telgraf çeker; ancak istekleri yerine getirilmez. 15 Mart'ta kent halkından 20.000 kişilik bir kalabalık postaneyi kuşatır. Göstericiler, telgraf aygıtının başına padişahın kendisinin gelmesini isterler. Aynı gün Abdülhamit, Erzurum isyanını dağıtmak umuduyla bazı ödünler verir.

Erzurum'daki Fransız konsolosunun 17 Mart 1907 tarihli raporuna göre Saray'ın ihtilalcilere önerisi şöyledir:

"1906 Mart'ındaki isyana katılanlar affedilmiştir. 1906 Ekim'indeki isyanda iki polis komiseri ile bir polisi öldürenler ve ayrıca

Vali Ata Bey'i yaralayanlar affedilmiştir. Yeni iki verginin 1903-1904 yıllarına ait kısmı halktan istenmeyecektir."

15 Mart 1907'de yapılan bu önerileri, Erzurum halkı, 16 Mart'ta kesinlikle reddeder. Abdülhamit'in ihtilalcilerle pazarlığı devam eder ve Saray yeni ödümler verir. Bu defa padişah şunları önerir: Hayvan vergisi 10 kuruştan 3 kuruşa indirilmiştir.

Fransız konsolosu 23 Mart 1907'de yolladığı telgrafta halkın bu ödümleri de reddettiğini bildirerek şunları yazar:

"Halk vergi ödemek istemiyor; çünkü verdiği paranın ne şekilde harcandığını bilmek istiyor. Garnizon asker ve subayları da halkla birlikte."

Hükümet, geçen tüm bu günler süresince, pratik olarak kente el koyan isyancıların isteklerini 22 Mart'ta yerine getirmek zorunda kalır. Fransız konsolosu, 26 Mart 1907 tarihli telgrafında şunları yazar:

"Saray'ın son cevabı geldi. İki yeni vergi tamamen kaldırıldı. Padişah'ın iradesi kentin meydanında halka okundu. Galebesinden son derece emin olan halk hiçbir sevinç gösterisinde bulunmadı ve olaysız dağıldı."

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinoviyev ise Abdülhamit'in isyancıların isteklerini Şubat 1907'de kabul ettiğini yazar ve olayı şöyle anlatır:

"Halk hareketini durdurmanın olanaksız olduğunu anlayan Sultan geçen Şubat'ın başında, halkın bir süredir sızlandığı büyükbaş hayvanlardan alınan vergilerle özel vergileri kaldırma kararını verdi. Bunun halk üzerinde yatıştırıcı bir etkisi oldu ama Vali Nuri Bey'in, Müslüman halkı, tüm bağış ve iyiliklerinden dolayı padişaha görkemli bir biçimde şükranlarını bildirmeye zorlaması, onları bu yolda kışkırtması boşa gitti."

Erzurum halkının Abdülhamit'in koyduğu iki yeni vergiye karşı 1906 Mart'ında başlattığı direniş hareketi, 1907 Mart'ında kesin başarıya ulaşır. Ancak, Can Veren örgütünün eylemleri durmaz,

padişaha gönderilmek üzere hemen yeni bir istekler listesi düzenlenir, halk arasında imza toplanmaya başlanır: "(Örgüt yöneticilerinin) listeleri, birçok vergiden bağışık tutulmaları ve il yöneticileriyle il maliyesi üzerinde daha sıkı bir denetim yapılması isteklerini içeriyordu. Bundan başka, asker ücretlerinin ödenmesinin düzenlenmesi ve halkın nefretini ve kinini kazanmış olan 'Hami-diye' süvari birliğinin kaldırılması da söz konusu ediliyordu."

Can Veren örgütü 1907 sonlarında siyasi taleplerini şu bildiriy-le açıklar:

"Bu bildiride anayasanın yürürlüğe konması ve meclisin toplanması gibi isteklere yer veriliyordu. Bunlardan başka, Sultan rejiminin despotluğu, yüksek bürokratların satılmış kişiler olduk-ları, yabancıların memlekette giderek ağırlıklarını artırdıkları ve vergilerin dayanılmaz bir ağırlık kazandığı da söz konusu edili-yordu. Bildiriciler, halkın dikkatini Rusya ve İran'daki devrimci olaylara çekiyorlar, despot rejimden kurtulup özgürlüklerine ulaşmaları için Müslüman-Hristiyan, tüm yurtseverleri bu ortak ülkülerle ortak eyleme çağırıyorlardı."

1907'de Erzurum'da bir isyan daha çıkar: "Haziran 1907'den iti-baren Anadolu'da hububat fiyatları korkunç bir biçimde artmaya başlar. Doğu Anadolu'da okkası 30 paraya satılan ekmek 50 para olur. Fransız konsolosu 'pahalı ekmek' nedeniyle Erzurum'da yeni bir olay çıktığını, 11 Eylül 1907 tarihli telgrafında bildirir. Halk, vurgunculuk yapan un tüccarlarının bulunduğu hanları basar, bi-rini linç eder, birkaçını yaralar, diğerleri kaçır."

Erzurum'da 1907'de meydana gelen olaylar sırasında "hükü-met asker sevk etmek lüzumunu duymuş, ancak 4. Ordu komu-tanı Mareşal Zeki Paşa'nın halkla vuruşmanın doğru olmayacağı yolundaki ikazıyla iş çarpışmaya götürülmemiştir." İttihat ve Te-rakki'nin yayın organı *Meşveret*, bu olayı şöyle bildirmiştir:

"Anadolu'daki yurtsever hareket, günden güne Abdülhamit hükümetine kuşku veren bir genişleme göstermekte ve dolayısıyla İmparatorluğun kurtuluşunu güvence altına almaktadır.

Saray'dan bu galeyanı bastırmak için emir alan 4. Ordu komutanı Mareşal Zeki Paşa, Erzurum halkına karşı yürümeyi reddetmiştir. Mareşalin bu son derece ahlaki ve yürekli hareketi, vatanın bütün sadık hizmetkârlarının kalplerini titreten bir yankı yapmıştır."

1906'nın başlarından 1907'nin ortalarına kadar süren Erzurum isyanı, 1907 sonlarında Osmanlı hükümetinin karşı önlemleriyle karşılaşır. Birçoğu "Can Veren" örgütünün yöneticisi olan 92 kişi, örgütün dağıttığı siyasi bildiri bahane edilerek tutuklanır. "Tutuklananlar arasında, bölgenin burjuva, aydın ve din adamlarının liderleri de bulunuyordu. 1907 Kasım'ının ortalarında Rus konsolosunun verdiği bilgiye göre, tutuklanan 92 kişiden 80'ini 'tüccar ve başka zenginler' oluşturmaktaydı."

Meşveret gazetesi, Van'da Ermeni evlerinde silah ve dinamit bulunmasının, Erzurumlu ihtilalcileri hedef alan tutuklama kampanyasının bahanesini oluşturduğunu yazmaktadır:

"Hükümet, suçluları aramak bahanesiyle Van ve Erzurum'da kendilerinden kuşku duyduğu liberal düşünceli yüzlerce kişiyi tevkif etmiş ve dehşet verici işkencelere uğratmıştır."

Tutuklananların bazılarının adları şöyleydi:

"Hacı Akif Ağa, Abdi Beyzade Tahsin Bey, Durak Bey,²⁴ (Çerkez) Hüseyin Tosun Bey, (Hasan Ağazade) Faruk Bey, Hacı Şevket Efendi, (Mezararkalı) Mevlut Ağa (koyun tüccarı), Seyfullah Efendi (avukat), Fehmi Usta (kasap), Mevlut Efendizade Mehmet Efendi, Yusuf Usta (mesci), Kavvutzade Hacı Efendi, Hacı Sabri Ağa (yağ tüccarı)."²⁵

24 Meşrutiyetten sonra Erzurum polis müdürü ve 1. Meclis'te Erzurum mebusu olan Mustafa Durak Sakarya.

25 Mezararkalı Mevlut Ağa, Çerkez Hüseyin Tosun Bey ve Durak Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Z. Kars, "Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Devrimci Gelenek: 1906-1907 Erzurum İsyanında Öncü Jön Türkler", *Teori*, sayı, 300, Ocak 2015, s.16-22.

Tutuklananlar, "tevkifhanede iş-kence altına alınarak akla hayale gel-medik türlü zulme hedef edildiler."

O dönemde Erzurum valisi olan Abdülvahap Paşa, bu geniş çaplı sindirme hareketini ancak Karahisar'dan getirttiği bir liva redif askerinin aldığı tedbirlerle yürütebilmiştir. İttihat ve Terakki'nin Paris'teki üyelerinden Dr. Baha Şakir Bey, olay hakkında Paris'e bir mektup yazmış olan adı açıklanmayan bir kimseye verdiği karşılıkta şöyle demektedir:

"Şarki Karahisar redif taburunun dördüncü orduya doğru hareket ettiğini yazıyorsunuz. Bu şüphesiz Erzurum'da uyanan devrim düşüncelerini söndürmek için Abdülhamit tarafından yürütülen yeni bir alçaklıktır. İslamı İslama kırdırmak Abdülhamit'in politikasıdır. Bununla birlikte kan dökülmeden hürriyet alınamaz."

Mehmet Nusret'in deyimiyle "sahte bir biçimde mahkemeleri yapılan" ihtilalcilerden "sekiz kişi ölüm, 18 kişi ömür boyu hapis, kalanlar da çeşitli sürelerle yine hapis cezalarına çarptırıldılar." Hapse mahkûm olanlardan Hüseyin Tosun Bey, kaçak bir Jöntürk olduğunun anlaşılması üzerine İstanbul'a diğerleri Sinop cezaevine gönderilirler.

Ancak ağır cezalara çarptırılan ihtilalcilerin kurtuluşu yakındır. Nitekim daha "Hakkı Efendizade Abdülhalim Efendi, Behlül Paşazade Osman Bey, Namürvanlı Şevket ve Hafız Bey'lerin mahkemeleri devam ederken" Temmuz 1908 Devrimi olur, meşrutiyet ilan edilir, ihtilalciler bağışlanır ve Erzurum'a dönerler.

*Erzurum isyanının
önderlerinden
Hüseyin Tosun Bey,
1908 Devrimi'nden sonra
İstanbul'da muntika
kumandanıyken
(A. Kabacalı, 2007)*

1908 Devrimi'nden sonra ülkede esen özgürlük havasını, devrimden duyulan büyük sevinci ve ihtilalcilerin serbest bırakılmasını Mehmet Nusret şöyle anlatıyor:

"... Balkanlar'da hürriyet sedaları göklere çıktı. (Abdül)hamit hükümetinin kurduğu istibdat heykeli de bir kuş yuvası gibi parça parça oldu... Zincirler kırılıp demirler çözülüyor, hapishane kapıları açılıyordu. Payitaht bütün halkın merkezi olmuş, halk ise eziyetli iş ve vergi tekliflerinden kurtulmuştu. Güya gök yere secde ediyordu. Şenlikler yapılıyordu. Kalpler aydınlanmış, sokaklar çiçek bahçesi... olmuştu. Tabiat güya Osmanlılık kıyafetine girmişti. İşte böyle bir zamanda Erzurum sürgünleri Sinop zindanından salıverilerek memleketlerine döndüler."

Erzurumlu Devrimcilerin Örgütü: Can Veren Komitesi

Erzurum'daki Rus konsolosunun 1906'da yazdığı bir rapora göre "... bu dalgalanmalara, gene hükümetin politikasından hoşnut olmayan tüccarlar da karışmış bulunuyorlar. Bunlar, hareketi de ellerine geçirerek Erzurum'un yerlilerinden çok sayıda küçük burjuvanın da katıldığı 'Can-verir'²⁶ adlı bir de tüccarlar örgütü kurdular."

Tarihçe-i Erzurum yazarı Mehmet Nusret, Mart 1906 isyanını yöneten "cemiyet başkanları"ndan ve bir "komite"den söz etmektedir. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinde de Mart 1906 isyanından önce bir "direniş komitesi"nin kurulduğu bildirilmektedir. Bu iki belgede sözü edilen komite veya cemiyet "Can Veren Komitesi"dir.

Komitenin varlığını Aralık 1906'da açıklayan *Meşveret*'in haberiinde Komitenin siyasi görevi olduğu ileri sürülmektedir:

"... Erzurum'da yetkililerin vergilerin toplanması hakkındaki yasayı çiğnemeleri üzerine Türkiye'deki reformist hareketi hız-

26 Komitenin adı Y. A. Petrosyan'ın kitabında "Can-verir", *Mechveret*'te "Djan Veren" (Can Veren) olarak geçmektedir.

landirmek için yeni kurulmuş olan Türk komitesi 'Can Veren', bu yasa tanımazlığa karşı protestoların inisiyatifini eline almıştır.

Bu yiğit Komite, canlılığını ikinci kez kanıtlamaktadır. Komite, vaktini boş lafla geçirmemekte, ajitasyon yapmakta, enerji ve adalet örnekleri vermektedir. Halk da onun ant ve eylemlerini izlemektedir. Saray, Komite'yi çok tehlikeli bulmakta, ancak bu, yurtseverleri görevlerini yapmaktan alıkoymamaktadır.

Erzurum halkı, 'Can Veren' (Komitesinin) kışkırtması üzerine valiye karşı ayaklanmıştır."

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyeve ise Can Veren Komitesi'nden ayrı, küçük siyasi grupların varlığından da söz etmektedir:

"Halkın çeşitli tabakalarının oluşturduğu Can-verir adlı... örgütün yanı sıra, halkın çoğunluğunca çeşitli gruplar kuruldu ve bu grupların propagandaları ordu içine bile sızıp yayıldı."

Can Veren Komitesi'nin 1907 sonlarında dağıttığı bildiri, örgütün, bilindiği kadarıyla, tek siyasi eylemidir. Bu bildiride, anayasanın yürürlüğe konması, meclisin toplanması gibi isteklerde bulunuluyor ve tüm yurtseverler bu amaçlar için ortak eyleme çağrılıyorlardı.

Demokratik Kitle Hareketleri ve Jöntürkler

1906-1908 döneminde, Anadolu'da baş gösteren demokratik kitle eylemlerinde "illegal Jöntürk yayınlarının ve sürgün Jöntürklerin sözlü propagandalarının payı hiç de az değildir."

Anadolu'da Jöntürk Propagandası

1908 Devrimi öncesinde Anadolu kentlerini saran devrim dalgasında, Jöntürklerin propagandasının önemli payı vardır. Ernest E. Ramsaur şunları yazıyor:

"Kaynaşmanın bir diğer nedeni de 1907'de Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü ekonomik krizdi, ama Jöntürk propagandasının artık etkisini gösterdiği ve gerek sivil gerekse asker halkın hoşnutsuzluğundan alabildiğine yararlanmaya başladığı muhakkaktı."

Özellikle Abdülhamit yönetiminin Anadolu'ya sürdüğü ilerici Osmanlı aydınlarının, devrimci örgüt üyelerinin, bulundukları kentlerde hükümet aleyhtarı düşüncelerin gelişmesinde büyük katkıları olduğu, meşrutiyet hareketinin tarihiyle ilgilenen araştırmacıların birleştikleri bir noktadır.

Mehmet Nusret de benzer görüştedir:

"II. Abdülhamit'in İstanbul'daki zulüm ve yolsuzlukları ileri giderek... taşraya günahsız adamları sürüyor, bunların miktarı etrafta arttıkça merkezi hükümetin yaptığı fenalıklar ayrıntılarıyla halka anlatılarak (halk) hükümetten... soğutuluyordu. Sınra yakın vilayetlerde hafiye, sansür usulünden bir derece azade olan halk daha serbestçe yaşadıkları için buralara gelmiş sürgünler, Saray faciâtını rasgele yerde anlatırlar, hükümet de kabahatlerini gizlemek için zulmünü bir kat daha şiddetlendirirdi."

Yurtdışında basılarak gizlice ülkeye sokulan Jöntürk gazeteleri ise "kamuoyunda bir ayaklanma düşüncesi" oluşturmuş, Anadolu kentlerinde ayaklanmaların başlamasına yol açmış, böylece hükümeti korkutarak üzerlerine düşen görevi yapmışlardır.

1905-1906 yıllarında imparatorluk sınırları içinde propaganda eylemleri iyice artar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organları olan *Meşveret* ve *Şura-yı Ümmet* gazetelerinden başka gene Cemiyet'in halka seslenen çeşitli bildirileri ülke içinde gizlice dağıtılır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1905-1906 yıllarında ayrıca, ülke içindeki yandaşlarıyla geniş kapsamlı bir mektuplaşma eylemine girişir. Örgütün en önde gelen üyelerinden Dr. Baha Şakir Bey ile Dr. Nazım Bey, örgütün şube ve kollarıyla, ülke içindeki yandaşlarla haberleşmekle görevlendirilirler.

İttihat ve Terakki'den başka Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti²⁷ de "Anadolu'da Ermeni gruplarla birlikte propaganda hareketine girişmişti... Bu topluluğun propagandasının, 1907 kongresinde karara bağlanan programla birlikte gittikçe artan bir başarı sağladığı söylenebilir."

Erzurum yöresinde Jöntürk propagandasının bir tanığı şunları anlatıyor:

"...Erzurum'da halk arasında galeyanın arttığını o vakitler Paris'te ve diğer Avrupa memleketlerinde bulunan Jöntürkler haber alıyorlar ve bunu meşrutiyetin elde edilmesi için uygun bir zaman ve zemin sayarak Rusya yoluyla sınırı, oradan da Erzurum'a gizli yollarla birçok gazete ve broşür gönderip halkı aydınlatıyorlardı. Bir yanda da İttihat Cemiyeti üyeleri milleti yüreklendirip teşvik ediyorlardı."

*Merzifon'da Meşrutiyet kutlaması, 1908
(A. Kansu, 2008)*

Anadolu'da Jöntürk Örgütlenmesi

1908 Devrimi öncesinde Anadolu'da Jöntürlere bağlı siyasi örgütlerin kurulduğu yolunda belgeler vardır.

27 Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti, 1902'de Paris'te Prens Mehmet Sabahattin'in başkanlığında kurulmuştur. 1899'da İstanbul'dan Fransa'ya kaçan Damat Mahmut Paşa'nın oğlu olan Prens Sabahattin, kısa zamanda Avrupa'daki Jöntürk hareketinin önde gelen kişilerinden biri olmuş, 1908 Devrimi'nden sonra da İtilafçıların düşünürlüğüünü yapmıştır.

Cemiyet, Osmanlı toplumunun kurtuluşu ve ilerlemesi için kişisel girişim özgürlüğünü, merkezîyetçiliğin kaldırılarak illerinden yerinden yönetiminin gerekli olduğunu savunuyordu. Cemiyet, Jöntürklerin ilk birleşme kongresinde (4-9 Şubat 1902) ortaya çıkan "müdahaleci" (Abdülhamit egemenliğini yıkmak için yabancı bir devlet yardımının gerekli olduğunu savunan) görüşün sözcüsü oldu.

"Yıldız'ın, hoşuna gitmeyen kişileri sürdüğü Küçük Asya, hal-ka anayasa ve meşrutiyet fikirlerini de birlikte götüren çok sayıda Jöntürk komitesinin mekânı olmuştur."

Erzurum'da İttihat ve Terakki Cemiyeti örgütlenmesi 1896'ya kadar gitmektedir. Bu şehre sürgün olarak gönderilen Tıbbiye öğrencilerinden Emin ve Baytar Mektebinden Manastırlı Recep Beyler, aldıkları talimat doğrultusunda bir İttihat ve Terakki komitesi kurmuşlardır. Ancak çalışmaları öğrenilen bu iki sürgün öğrenciyle komitenin diğer iki sivil ve altı subay üyesi aynı yıl tutuklanmıştır.

"... Anadolu'nun çeşitli yerlerinde propaganda yapmak üzere Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti tek tük çabalar göstermişse de örgütü, Makedonya'daki biçimde Anadolu'da yaymak için bir teşebbüste bulunulmamıştı."

Bununla birlikte Cemiyet'in, özellikle 1906-1907 yıllarında görülen kent ayaklanmalarından sonra, Anadolu'da örgütlenmeye çalıştığını gösteren bazı kanıtlar vardır. Doğu Anadolu'nun adı verilmeyen bir kentinde bulunan bir subaya yazılmış 20 Ekim 1907 tarihli ve Dr. Baha Şakir imzalı mektupta, örgütün bir şubesinin kurulması istenmektedir:

"... Bulunduğumuz yerde namuskâr silah arkadaşlarınızdan veya eşraftan ayrı ayrı toplanarak bir gizli şube teşkil etmek (etmeli), bunun için bizim başka yerlerde uyguladığımız bir usul vardır, üzerinde düşünmeniz amacıyla arz edeceğim."

1908 Ocak'ında Selanik'teki merkeze gönderilen bir mektup- ta da ordu komutanı Mareşal Zeki Paşa'nın Erzincan ve Erzurum bölgelerinde "birçok İttihat ve Terakki üyelerinin" yakalanmasına neden olduğundan yakınılmaktadır.

Askeri tıbbiyede öğrenciyken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Dr. Abdullah Cevdet Bey, Diyarbakır'a gidince Mehmet Ziya'yı (Gökalp) Cemiyet'e üye yapmıştır. Ziya Gökalp'in 1908 Devrimi'nden önce Diyarbakır'da bazı arka-

daşlarıyla gizli bir cemiyet kurduğu anlaşılmaktadır. Bu cemiyetin ilk üyeleri şunlardır: Mehmet Ziya (Gökalp), Attarzade Hakkı, Mîrîkatibizade Ahmet Cemil (Asena), Cerciszade Yusuf, Yasinzade Şevki (Ekinci), Özdemiroğlu Kemal Şekip, Mustafa Akif (Tütenk), Velibabazade Veli Necdet (Süngütay), Müftüzade Şeref (Uluğ), Lâ-lizade Mustafa, Yüzbaşı Eşref, Yüzbaşı Mazhar, reji müdürü Abbas.

Bu gizli kuruluş, II. Meşrutiyet'in ilanından bir iki gün sonra, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır Şubesi" olarak ortaya çıkar. Devrim öncesinde Diyarbakır'da meydana gelen "Telgrafhane Hadiseleri"nde bu gizli kuruluşun payı olduğu açıktır.

Bütün bunlardan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, özellikle 1906-1908 döneminde, Anadolu'da gizli şubeler kurmak biçiminde bir örgütlenme siyaseti yürütmeye çalıştığı sonucunu çıkarabiliriz.

Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Anadolu'daki örgütlenme çabaları hakkındaki bilgilerimiz ise daha açıktır. Prens Sabahattin'in kendi toplumsal görüşleri doğrultusunda hazırladığı programın dördüncü maddesi "ülke içinde bu programı gerçekleştirmekle uğraşacak ve bu akıma karşı uygulanacak baskılar karşısında direnmek üzere topluluklar ve komiteler kurmak"tı.

Bu madde uyarınca ülke içinde gizli şube kuranlardan bazılarının adları şöyleydi: "İstanbul'da Satvet Lütfü Bey ve arkadaşları, Trabzon'da Sancak Beyizade Mehmet ve Haşan biraderler, Nemlizade Salim ve Haşan, Şatırzade Hicabi Beyler.

"İzmir şubesi Mahmut Faiz, Miralay Giritli Mahmut, Rüsumat-ı Ecnebiye başkâtibi Necdet Beyler vs.den kuruluydu.

"Erzurum şubesi, Paris'ten Kafkasya yoluyla dahile giren... Hüseyin Tosun Bey'in teşvikiyle Serdarzade Sıtkı, Hoca Seyfettin ve diğer hamiyetli kişilerden kurulmuştu."

Prens Sabahattin'in cemiyetini yurtiçinde örgütleyen bu kişilerden Satvet Lütfü Bey İstanbul'da, Necdet Bey İzmir'de, Hüseyin

*Amasya'da esnaf ve zanaatkarın Meşrutiyet kutlaması,
1908 (A. Kansu, 2008)*

Tosun ve Sıtkı Beyler de -daha önce belirtildiği gibi- Erzurum'da tutuklanmışlardır.

Anadolu'daki Jöntürk Örgütlerinin Kitle Eylemlerindeki Yeri

Jöntürk örgütlerinin Anadolu'daki kent ayaklanmalarında doğrudan bir görev alıp almadıkları tartışmalıdır. Ziya Gökalp'in örgütlediği İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır gizli şubesinin eylemleri, Anadolu'daki kitle hareketlerinde bir Jöntürk örgütünün doğrudan yer aldığını kanıtlayan tek örnektir.

1906 Mart'ında Kastamonu'da meydana gelen kitle gösterileri sırasında postaneyi basarak hükümete kafa tutan, aralarında subayların da bulunduğu "15 kişilik... gösterici kalabalığı", kentteki bir Jöntürk komitesinin üyeleri olabilir. Bu yönde kanıt bulunmasına rağmen harekete subayların katılmış olması, eylem biçiminin Diyarbakır'daki telgrafhane hadiselerine benzemesi böyle bir olasılığı akla getirmektedir.

Erzurum isyanını da Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin kentteki şubesinin düzenlediği yolunda tespitler vardır. Bu Cemiyet'in 1906-1908 döneminde Anadolu'da görülen ayaklanmalarla ilişkisi hakkında Ernest E. Ramsaur şöyle yazıyor:

"1907 ve 1908'de Anadolu'da baş gösteren ayaklanmalarla, Sabahattin'in 'İdari Âdem-i Merkeziyetçilik Topluluğu'nun bir ilişkisi olması pekâlâ mümkündür, zira... bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri kesin olarak Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları içinde kalmaktaydı."

Erzurum İsyanında Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçilik Cemiyeti'nin Yeri

Erzurum isyanının önde gelen kişilerinden olan Hüseyin Tosun Bey,²⁸ TŞAM Cemiyeti'nin kurucularından eylemci bir Jöntürk'tür. Bu Cemiyetin Erzurum şubesini de onun kurmuş olduğundan daha önce söz edilmişti.

A. B. Kuran şunları yazıyor: "... Bu fedakâr zabıt, nazariyat ve neşriyatla inkılap yapılamayacağını takdir etmiş ve fiiliyata geçmek için Prens Sabahattin Beyin onayını aldıktan sonra Kafkasya yoluyla gizlice Erzurum vilayetine girmiştir.

"Orada hayvan vergisi bahanesiyle çıkarmaya muvaffak olduğu isyan üzerine bazı arkadaşlarıyla birlikte tevkif edilmiştir."

A. B. Kuran, Hüseyin Tosun Bey'in bölgede subaylar arasında çalışmalar yaptığını da bildirmektedir.

T. Z. Tunaya ise, isyanın doğrudan doğruya TŞAM Cemiyeti'nin Erzurum şubesi tarafından düzenlendiğini yazmakta ve bu hareketin "aynı zamanda bir aksiyon programının tatbik denemelerin-

28 Hüseyin Tosun Bey, Trablusgarp Askeri Ortaokulu'nda Fransızca öğretmeniyken Avrupa'ya kaçmış, Paris'te "Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti"nin kurucuları arasında yer almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Doktor Mehmet Reşit Bey'in kardeşidir. Yurt içinde eyleme geçmek için Kafkasya yoluyla gizlice Erzurum'a gelmiş 1907'nin sonlarında tutuklanmıştır.

den biri" olduğunu ileri sürmektedir. Tunaya, ayrıca Serdarzade Sıtkı Bey'le Hoca Seyfettin'den başka Durak Bey'in de şubenin etkin üyeleri arasında bulunduğunu bildirmektedir.

Cevri'nin 1909'da basılmış olan eserinde ise Hüseyin Tosun Bey'in Avrupa'dan gizlice Anadolu'ya geldiği, çeşitli illerde propaganda yaptıktan sonra askeri bir ayaklanma hazırladığı, ancak başarıya ulaşamayarak tutuklandığı bildirilmektedir.

Erzurum isyanını TŞAM Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin iki üyesinin -Hüseyin Tosun Bey ve Serdarzade Sıtkı Bey- isyana katılmış olması, isyanın bu şube tarafından düzenlendiği iddiasında bulunmak için yeterli olmadığı gibi isyanın esas örgütü olan Can Veren Komitesi'ni yok saymaktadır. Elimizdeki belgeler Erzurum isyanının, nedenleri, gelişimi, önderleri ve örgütü yönünden büyük ölçüde yerel bir hareket olduğunu göstermektedir. Jöntürk örgütleri Erzurum isyanı gibi geniş çaplı bir halk ayaklanmasını hazırlayabilecek ve yönetecek kadrolara sahip değildi. Ama "Doğu Anadolu'da başlayan hareketlerle kontak sağlayabilmek için can atan" yurtdışındaki Jöntürk örgütleri, Erzurum isyanını, kendi programlarının gerçekleştirilmesi için uygun bir fırsat sayarak, isyanı olanca güçleriyle desteklemeye çalışmışlardır. Bu konuda en başta TŞAM Cemiyeti, destekleme görevini hem kentteki şubesinin eylemiyle hem Avrupa'da çıkardığı gazetelerde yayımladığı yazılarla yerine getirmiştir.

Can Veren Komitesi'nin, TŞAM Cemiyeti'nin Erzurum şubesi olduğu ve isyanın bizzat Hüseyin Tosun Bey tarafından düzenlendiği savları da sağlam dayanaklardan yoksundur. Hüseyin Tosun Bey hakkında Mehmet Nusret şöyle yazıyor:

"Her ne kadar bunların (ihtilalcilerin) arasında Çerkez Hüseyin Tosun Bey bulunuyordu ise de bu kişi çalışma arkadaşları arasında o kadar etkili olmadığından arkadaşlarını kendi inancına ortak edemiyordu."

Tarihçe-i Erzurum'da, isyanın yerel önderleri açıkça belirtilmektedir. Örneğin 1906 Mart isyanının önderi olan Hacı Akif Ağa'nın eylemi şöyle anlatılıyor:

"... Vergi meselesiyle ilgilenen tüccarlardan ve hayvan alım satımıyla uğraşanlardan 15 kadar kişiyi Tebriz Kapısı'nda Tophaneli hanına davet ederek bir toplantı düzenlemeye cüret (eden) ve kendisi okuryazar olmadığı halde milli cesaret ve gayretiyle her tehlikeyi küçümseyen Hacı Akif Ağa, alelade yazıcılardan birine sert bir üslupla bir telgraf yazdırıp çekilmesi için aklı başında kişilerle birlikte telgrafhaneye gider."

1906 Ekim'inde çıkan ikinci isyana da Hacı Akif Ağa'nın kendisini tutuklamaya gelenlere direnerek olayın duyulmasını sağlaması yol açmıştır.

Hüseyin Tosun Bey'in askeri bir ayaklanma hazırladığı yolundaki bilgi 1909 tarihli bir kaynağa aittir. A. B. Kuran da Hüseyin Tosun Bey'in ordu içindeki çalışmalarından söz etmektedir:

"Orada (Erzurum'da) hudut kıtalarına mensup süvari zabiti Hüsameddin Bey'le²⁹ anlaşmış, hürriyet talebi için faaliyete geçmiş ise de hayvan vergisi dolayısıyla Yıldız Sarayı'na çektikleri telgraf nedeniyle tevkif edilmiştir."

Osmanlı Ordusu İçindeki Başkaldırma Hareketleri 1906-1908

Ordu İçindeki Başkaldırma Hareketlerinin Nedenleri

Genellikle dağınık olan ve kendiliğinden gelişen bu hareketler, başlıca iki nedenden kaynaklanmaktaydı: Askerlik süresinin uzun, koşulların ağır olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ordu içindeki propagandası.

29 Daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa ve M. M. Grubunda çalışan Albay Hüsamettin Ertürk.

1902'nin yazında Bağdat kışlasında yapılan arama sırasında subay ve erlerin üzerlerinde, başta *Osmanlı* ve *Feryat* olmak üzere, Jöntürk gazete ve bildirileri bulunur. 1906'nın başlarında başlayıp 1907'nin ortalarına kadar süren Erzurum isyanı sırasında, il garnizonundaki askerler, Jöntürk propagandasının etkisiyle Erzurum halkına karşı bir tutuma girmezler. Garnizonda, askerleri ayaklanan halkın karşısında olmamaya çağıran söylevler verilir. "Biz sizin rahatınızı nasıl düşünüyorsak siz de subay ve komutanlarınız 'vur!' buyruğu verilerse eğer, dinlemeyin onları" denilmektedir bu söylevlerde.

Hürriyet kahramanı Niyazi Bey, orduda isyanlara yol açan koşulları şöyle anlatıyor:

"Harbiye Nezareti subaylara karşı haksız davranıştan çekinmiyor, rütbeleri, makamları, maaş zamları bu dağda bayırda özgürlük için çalışan, yurt için çırpınan subaylara değil, damatlara, ajanlara, şakşakçılara veriyordu. Orduda yasanın geçerliği, yalnız hakkını isteyen ve savunan küçük rütbeli subayları ezmeye yetiyordu. Erlerin çıplaklığı, kışlaların berbatlığı, asker yiyeceğinin kötülüğü, devletin maaşı ödemedeki aksaklığı orduda devrim düşüncesini genelleştirmiş ve kökleştirmişti."

1908 Temmuz'una Kadar Ordu İçindeki Hareketler

1906 Mart'ında, hükümetin iki yeni vergi koyması nedeniyle Erzurum'da çıkan isyan sırasında vali, sokaklarda toplanan halkın karşısına askerleri çıkarır ve ateş emri verir. Asker, halka ateş etmeyi reddeder ve bu arada kendisini ateş etmeye mecbur etmek isteyen bir subayı da yaralar.

Edirne'deki Rus konsolosunun 1906 Haziran'ında bildirdiğine göre, II. Kolordu'dan önemli sayıda asker, kendilerine son derece ağır koşullar altında görev yaptırılmakta olduğundan ordudan firar ederler. Ayrıca askerler, Makedonya'da süregelen ayrılıkçı

hareketleri bastırmak için çıkılacak sefere katılmayı reddederek itaatsizlikte bulunurlar.

1906'da İstanbul garnizonundan 800 asker, ayaklanan Arapları bastırmak üzere Yemen'e gitmeyi reddeder. Trabzon'daki Rus konsolosunun 1906 Temmuz'unda bildirdiğine göre, Yemen'deki isyancıları bastırma hareketine katılan askerlere Trabzon'dan takviye götürmekte olan gemilerden biri, içindeki askerlerin ayaklanması nedeniyle Trabzon'a dönmek zorunda kalır.

1906 Aralık'ında, ücretlerinin gecikmesinden ve görev sürelerinin fazlalığından hoşnutsuz olan 450 kadar tayfa, bahriye komutanı Ahmet Paşa'nın evini basıp üç subayını döverler; ev sahibi de yaralanır. Hükümet zora başvuramaz, tayfaların ücretleri ödenir ve görev süresi dolanlar terhis edilir.

1907'nin sonlarında ve 1908'in başında Rumeli'nin birçok yerinde bulunan birliklerdeki erler, terhis ve yiyecek konularında hak talep eder, İttihat ve Terakki üyesi subaylar, askerlere yardımcı olur. Askerlerin istekleri yerine getirilir. Viyana'da yayımlanan *Neue Freie Presse* gazetesi, bu ayaklanmaları bir yıl sonra şöyle bildiriyordu:

"Bir önceki yıl boyunca çevredeki askeri birliklerin topyekûn katıldıkları 17 büyük ayaklanma ve isyan olayı baş göstermiş, bunlardan çoğu birkaç gün sürmüştü. Bundan başka sayısız küçük çapta ayaklanma ve gösteri de olmaktaydı."

İzmir'deki Fransız başkonsolosunun 21 Mart 1908'de bildirdiğine göre, Denizli'de aylardan beri maaş alamayan, şikâyetlerine de hiçbir cevap verilmediğini gören askerler isyan ederler. Mutasarrıf konaklığı işgal edilir, mutasarrıf esir alınır. İstanbul'dan maaşların derhal ödenmesi için emir geldikten sonra mutasarrıf serbest bırakılır.

1908 Mart'ın sonunda Çine garnizonundaki askerler isyan ederek ödenmemiş maaşlarını isterler. Kaymakam hapsedilir, ancak maaşlara mahsuben bir miktar para ödendikten sonra serbest bi-

rakılır. O günlerde Salihli ve Kula'da da asker ayaklanır. Maaşları ödemeyecek durumda olduklarını iddia eden kaymakamları esir alırlar. Ancak yüklü bir avans dağıtıldıktan sonra bunları salıverirler.

İzmir'deki Fransız başkonsolosunun 5 Haziran 1908'de bildirdiğine göre Manisa, Nazilli, Akhisar ve Alaşehir'de maaşlarını alamayan subaylar, askerlerle birlikte hükümet dairelerini işgal ederler. Amaçları, maaşlarını zorla almaktır.

İzmir rıhtımında bulunan bir gemideki askerler de isyan ederler. Terhis edilmek üzere Yemen'den getirilmiş olan askerler, birikmiş maaşları verilmeden gemiyi terk etmeyeceklerini bildirirler. Sonunda istekleri yerine getirilir ve gemi ancak bundan sonra boşaltılır.

Ayrıca, onların bu davranışı ve elde ettikleri sonuç, İzmir kışlasında hizmet sürelerini bitirmiş olmalarına rağmen terhis edilmeyen askerleri ayaklanmaya yöneltir.

Temmuz 1908

3 Temmuz 1908'de Makedonya'da ilk isyan hareketi başlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Önyüzbaşı Niyazi Bey, 200 kadar asker, subay ve gönüllü ile Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konmasını talep ederek dağa çıkar.

Rumeli'de başlayan isyanı bastırmak için Abdülhamit, 9 Temmuz 1908'de yayımladığı bir iradeyle İzmir, Ankara ve Yozgat bölgelerinde seferberlik ilan eder. Bu kararda Rumeli'deki birliklerin büyük kısmının İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi subayların komutası ve etkisi altında olması rol oynar.

Manastır Valisi, 18 Temmuz 1908'de sadrazama çektiği telgraf-ta, ayaklanmaya karşı kullanılan ve kullanılması düşünülen birlikler hakkında şöyle der:

"Cemiyet'in izlediği yol erler tarafından da kabul edilmiş olduğundan, izlenmeye girişilse askerin Cemiyet'e karşı silah

kullanmayacağı Resne'ye gönderilen altı taburun orada durup kalmasından ve komutanlarının bir şey yapamadıklarından anlaşılmaktadır... Gizlice öğrenildiğine göre buraya gönderilmesi istenen Anadolu'dan gelecek tümen birliklerinin de aynı hareketi yapacakları sanılmaktadır."

Valinin, Anadolu birlikleri hakkındaki istihbaratı fazlasıyla gerçekleşir. Resne'de ayaklanmanın başladığı günlerde, Jöntürklerin Paris merkezinin yöneticilerinden Dr. Nazım Bey "... Tütün-cü Hoca Yakup unvanıyla İzmir'de bulunuyordu. İsyanı bastırmak üzere İzmir'den Selanik'e sevk edilen askerleri istibdat aleyhine teşvik ve tahrik etmişti". Böylelikle, birlikler daha İzmir'den ayrılmadan devrimci düşüncelerin etkisi altına girerler.

Fransız başkonsolosunun 17 Temmuz 1908'de bildirdiğine göre İzmir çevresinden toplanan askerler, birikmiş maaşları ödenmedikçe gemilere binmeyeceklerini, Rumeli'ye gitmeyeceklerini bildirirler. Askerler İzmir defterdarının makamını da basarlar. Defterdar, vilayet konağına sığınır. Valinin Saray'a çektiği telgraf üzerine Ziraat Bankası'ndan 5.000 lira alınarak askere dağıtılması için emir gelir.

Asker toplamakta zorluk çekilir. Aydın vilayeti içine gönderilen trenler günlerce garlarda bekler. Silahaltına çağrılanların bir kısmı dağa çekilir ve çetelere katılırlar.

16 Temmuz'da hükümet, deniz yoluyla İzmir'den Selanik'e 27 tabur gönderir. Ancak taburlar Jöntürklerin etkisindedir, birkaç gün içinde ayaklananlardan yana geçerler.

Niyazi Bey, anılarında şöyle yazıyor:

"Anadolu tümeninin Selanik'e ve oradan (Manastır'a) gönderilen taburları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin neden uğraşıp çalıştığını öğrenmekte geç kalmadılar. Onlar da bu yola hazırды. Ellerindeki silahlarıyla Cemiyet'e, millete yardımdan geri durmadılar."

Rumeli'de başlayan devrim hareketi karşısında çaresiz kalan Abdülhamit, 24 Temmuz 1908'de anayasanın yürürlüğe konmasını ve meclisin toplanmasını kabul eder.

Meclisi Mebusan'ın 17 Aralık 1908 tarihli ilk toplantısı (A. Kansu, 2008)

1911 ÇİN CUMHURİYETİ³⁰

Devrim Öncesinde Çin

Çin'de 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen tarihsel olaylar, emperyalistlerle Çin milleti arasındaki çelişkinin şiddetlendiğine işaret etmekteydi: 1894-1895 Çin-Japon Savaşı,³¹ 1898 Yenilenme Hareketi,³² 1900 Yihetuan Hareketi³³ ve aynı yıl Çin'in sekiz em-

30 H. Zafer Kars-Emrah Maraşo.

Çince sözcük ve isimlerin Türk abecesiyle yazılmasında standart bir uygulama yoktur. Sözcük ve isimlerin genellikle İngilizce yazılışlarıyla verilmesi Türk okurun zorlanmasına neden olmaktadır. Rahat bir okuma için Çince sözcük ve isimler İngilizce yazılışlarının Türkçe okunuşlarıyla verilmiştir.

31 King İmparatorluğu ile Meiji Japonya'sı arasında Kore yarımadasının hâkimiyeti nedeniyle 1894-1895 yıllarında meydana gelen savaş. Japon birliklerinin bir tek yenilgi almadan King birliklerini defalarca bozguna uğratması ve Çin'i Veyhay Limanı'nı ele geçirmeleri sonucunda King hükûmeti kendisine bağlı bir devlet olan Kore'nin hâkimiyetini Japonya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Çin ordusunun Meiji Japonya'sının askeri birlikleri karşısında yenilmesi Çin'in geleneksel devlet dizgesinin yenilenmesi düşüncesini kuvvetlendirmiştir. (http://en.wikipedia.org/wiki/First_Sino-Japanese_War)

32 Çin'in geleneksel devlet dizgesinin yenilenmesi için genç imparator Guangzu tarafından başlatılan kısa süreli ve başarısız hareket, Dul İmparatoriçe Sizi'nin düzenlediği saray darbesiyle sona ermiştir (Haziran-Eylül 1898). (http://en.wikipedia.org/wiki/Hundred_Days%27_Reform)

33 1899-1901 yılları arasında Çin'in kuzeyinde patlak veren emperyalizm karşıtı ve milliyetçi Yihetuan Hareketi (simgesinin sıkılmış yumruk olması nedeniy-

peryalist ülke (İngiltere, ABD, Almanya, Fransa, Rusya, Japonya, İtalya ve Avusturya-Macaristan) tarafından işgal edilmesi.

King³⁴ hükümetinin ülke varlıklarını satılığa çıkarması sonucunda Çarlık Rusya'sı kuzeydoğudaki Çin topraklarının büyük kısmını ele geçirmişti. Diğer emperyalist ülkeler de Çin'e ait Hong Kong, Makao, Tayvan ve Penghu adalarını işgal etmişler, King hükümetini Kovlun, Cioju, Luşun, Talien, Veyhayvey ve Guangjuvan körfezlerini kendilerine kiralamaya zorlamışlardı. Emperyalistler ayrıca Çin'in denizleri ve iç sularındaki limanların 82'sinde serbest ticaret yapma hakkı elde etmişler ve 16 kentte "imtiyazlı bölgeler" yaratmışlardı.

Toprak ağaları, kompradorlar ve tefeci-tacir sermayesiyle işbirliği yapan emperyalistlerin Çin'deki yatırımları milli sermayenin yatırımlarının 10 katıydı. Çin'in sanayisini, ulaştırma ve haberleşme alanlarını, emtia pazarlarının %90'ını kontrol ediyorlardı. Eşit olmayan anlaşmalar, verdikleri borçlar ve edindikleri imtiyazlarla Çin'in gümrüklerini ve vergi gelirlerini ele geçirmişlerdi. Emperyalist orduların Çin'in büyük ve orta büyüklükteki kentlerinde, stratejik noktalarında, başkent Beycing'de garnizonları bulunuyordu. Kentlerde King rejiminin kukla valilerini yöneten "sefaret mahalleleri" kurmuşlardı.

King hükümeti dışişlerinde boğazına kadar ihanete batmıştı, içeride ise halk üzerindeki sömürüsü emperyalist saldırganlarla imzaladığı 1901 Protokolü'nden³⁵ sonra ağırlaşmıştı. Ağır vergi

le Batılı kaynaklarda Boksör Hareketi olarak bilinir), köylü ve zanaatkarların kendiliğinden gelişen, King yönetiminin bazı asker ve bürokratları tarafından desteklenen ayaklanmasıydı. Beycing'e kadar genişleyen ayaklanma ancak emperyalist orduların müdahalesiyle bastırılabilmiştir. (http://en.wikipedia.org/wiki/Boxer_Rebellion)

34 Çin'de 1644-1912 yılları arasında hüküm süren Mançu kökenli imparatorluk hanedanı. (http://en.wikipedia.org/wiki/Qing_dynasty).

35 Sekiz emperyalist ülkenin askerleri Yihetuan Hareketi'ni bastırmak için 1900 Ağustos'unda Beycing'i işgal etti. Emperyalistler 7 Eylül 1901'de King hükümetine "1901 Protokolü"nü imzalattılar. Çin, tazminat ödemeyi, kuzey kıyısındaki kaleleri teslim etmeyi, Beycing'e ve 11 stratejik noktaya yabancı birliklerin yer-

yükü yalnız emekçi kitleleri değil orta ve yukarı toprak sahiplerini de eziyordu.

20. yüzyılın başında emekçi halk kitleleri King hükümetinin sömürüsüne isyan ederek defalarca ayaklandılar. Daha Yihetuan Hareketi'nin ateşi sönmeden birçok eyalette King hükümetine karşı ayaklanmalar ortaya çıktı. 1901-1911 yılları arasında ülke çapında onmilyonlarca emekçinin katıldığı yaklaşık 1.000 silahlı isyan meydana geldi. İsyanların sıklığı 1911'e doğru arttı. Bu yaygın kitle hareketleri Çin milli burjuvazisinin öncülük ettiği 1911 Devrimi'nin başarıya ulaşması için uygun koşulları yarattı.

1911 Devrimi'nden önce milli sermaye ülke ekonomisinde küçük ve zayıf bir yere sahipti. Bu durum milli burjuvazinin emperyalizme karşı mücadelede kararsız ve tavizlere yatkın olmasının nedeniydi.

Sun Yat-sen ve İlk Devrimci Örgütün Kurulması, 1894

Guangdong eyaletinde 1866'da doğan Sun Yat-sen, 13 yaşından itibaren Honolulu, Guangju ve Hong Kong'da Batılı değerler dizgesi içinde eğitim gördü. Eğitimi sırasında kapitalist batı ülkelerindeki siyaset ve toplum kuramlarıyla tanıştı. Aldığı eğitim, burjuva demokratik devrimci düşüncelerinin oluşmasına katkıda bulundu. 1884-1885 yıllarında Havai halkının ABD emperyalistlerine karşı verdiği, Vietnam halkının Fransız sömürgecilerine karşı Çin halkıyla birlikte yürüttüğü mücadelelere tanık oldu. Çin'in emperyalist ülkeler tarafından yarı sömürge haline getirilmesinin nedeninin King yönetiminin yetersizliği ve yozlaşması olduğunu gördü. 1894'te King hükümetinin güçlü üyesi Li Hung-çang'a bir mektup göndererek hazırladığı kapsamlı yenilenme programını bildirdi, kendisiyle görüşmek için Şanghay ve Tientsin'e gitti ancak kabul edilmedi. Beycing'e giden Sun Yat-sen, Kore'de devam

leştirilmesini kabul ve emperyalizm karşıtı halk örgütlerini bastırmayı taahhüt etti. (http://en.wikipedia.org/wiki/Boxer_Protocol)

eden Çin-Japon Savaşı'nda King ordusunun yenilmesine rağmen yöneticilerin törenler, eğlenceler ve yeni yazlık sarayın yapımıyla meşgul olduklarını görerek yukarıdan bir yenilenme hareketinin olanaksız olduğuna, King yönetiminin ancak silahlı bir ayaklanmayla yıkılabileceğine karar verdi. Ülkedeki durumu incelemek için Yangtze vadisindeki Vuhan ve Şanghay'ı ziyaret eden Sun Yat-sen silahlı ayaklanma için kaynak bulmak, devrimci güçleri birleştirmek amacıyla Honolulu'ya gitti. 24 Kasım 1894'te Honolulu'da Çin'in ilk burjuva devrimci örgütü olan "Çin'in Canlandırılması Cemiyeti"ni (Hsing Çung Hui) kurdu.

Guangju'da³⁶ Birinci Ayaklanma Girişimi, 1895

Dr. Sun Yat-sen

Çin-Japon Savaşı 1895'te Çin'in yenilgisiyle sonuçlandı. Şimonoseki Anlaşması'yla Çin'in egemenlik haklarının ve topraklarının bir kısmını kaybetmesi ülke çapında öfkeye neden oldu. Bu durumun ayaklanma için uygun koşullar yarattığını düşünen Sun Yat-sen, Honolulu'dan Hong Kong'a geçip burada "Çin'in Canlandırılması Cemiyeti"nin (Hsing Çung Hui) şubesini kurdu; birkaç ay sonra da Guangju'da açtığı "Tarım Cemiyeti" aracılığıyla memurlar, öğrenciler ve öğretmenler, ordu birlikleri, "or-

man" grupları³⁷ ve gizli cemiyetler içinde devrimci propagandaya başladı. Bu örgütlenme çalışmasıyla altı ay içinde yaklaşık 10.000 kişiyi seferber edecek duruma geldi.

³⁶ Eski adı Kanton olan Guangju, Guangdong eyaletindedir.

³⁷ "Orman" grupları: Feodal düzene ve baskıcı yerel toprak ağalarına karşı mücadele etmek için ormanlarda ve dağlarda bir araya gelen silahlı köylü grupları.

Guangju kentini ele geçirmek üzere tasarlanan silahlı ayaklanma, Hong Kong ile Guangju'daki birlikler arasında eşgüdümün sağlanamaması ve girişimin King yönetimi tarafından öğrenilmesi üzerine sonuçsuz kaldı (Ekim 1895). Japonya'ya kaçan Sun Yat-sen ve arkadaşları Yokohama'da "Çin'in Canlandırılması Cemiyeti"nin (Hsing Chung Hui) şubelerini kurdular. Sun Yat-sen, Honolulu, ABD ve İngiltere'ye giderek yurt dışındaki Çinliler arasında devrimci çalışmalar yaptı, 1897 Temmuz'unda Japonya'ya döndü.

Guangju'da İkinci Ayaklanma Girişimi, 1900

1900 Haziran'ında Çin'in kuzeyindeki Yihetuan Hareketi nedeniyle emperyalist ülkelerin Çin'e müdahale etmesinin silahlı bir ayaklanma için uygun bir ortam oluşturduğunu düşünen Sun Yat-sen, bir grup "Çin'in Canlandırılması Cemiyeti" (Hsing Chung Hui) üyesiyle Hong Kong'a gitti. İngiliz vali tarafından karaya çıkarılmamalarına rağmen gemide yaptıkları toplantıda Guangdong eyaletinin Huiçov ilinde ayaklanma, örgütlenme kararı alındı. Ayaklanmanın esas kuvvetlerini "orman" grupları ile "Üçlü Uyum Cemiyeti"³⁸ üyelerinin oluşturması tasarlanmıştı.

Ekim 1900'de "Üçlü Uyum Cemiyeti"nin devrimcilerin önderliğinde ayaklanan 600 üyesi, hükümet birliklerini yenilgiye uğrattı, sayıları iki hafta içinde 20.000'e yükseldi. Tayvan'da bulunan Sun Yat-sen isyancılara silah ve malzeme desteği sağlamak için çalışırken Japon hükümeti Çinli devrimcilerin Tayvan'daki faaliyetlerini yasakladı, silah ve malzeme temin etmelerini engelledi. Gerekli desteği alamayan isyancılar kısa sürede dağıldılar ve önderleri Hong Kong'a kaçtı.

İkinci ayaklanmanın başarısızlığa uğramasının nedenleri Çinli devrimcilerin Japon emperyalistlerinin desteğine güvenmesi, di-

38 Üçlü Uyum Cemiyeti (Üçlü Birlik, San Ho Hui, Hongmen, Tiandihui): Çin'de kökeni 17. yüzyıla dayanan bu mistik kardeşlik örgütleri, Tanrı-Yeryüzü-Aile uyumunu esas alan yarı siyasi ve dayanışmacı yapıları.

ğer gruplarla eşgüdümü ihmal etmesi ve kitle desteği sağlamak için gerekli çalışmayı yapmamasıydı.

Diğer Devrimci Örgütler ve Eylemleri, 1903-1904

Sun Yat-sen tarafından 1894'te "Çin'in Canlandırılması Cemiyeti"nin (Hsing Çung Hui) kurulmasından sonra birçok burjuva ve küçük burjuva devrimci grup ortaya çıktı.

Jeciang eyaletinden eğitim için Japonya'ya giden gençler, Çin'in kuzeydoğusundaki üç eyaleti işgal eden Rusya'ya karşı hal-kın başlattığı direniş hareketine katılacak öğrenciler için "Askeri Eğitim Cemiyeti" oluşturdular. Cemiyet üyesi öğrencilerin bir kısmı 1903'ün kış aylarında Şanghay'da Tsai Yuen-pey önderliğinde "Çin'in Yeniden Kurulması Cemiyeti"ni (Kuang Fu Hui) kurdular. Yöneticileri 1904'te Jeciang'daki "Ejderha Çiçeği Cemiyeti" ve diğer gizli cemiyetlerle ilişkiye geçtiler. "Ejderha Çiçeği Cemiyeti"nin tüzüğünde "Bütün toprakları kamulaştır, zengin ve zorba toprak ağaları tarafından gasp edilmelerini durdur" sloganı yazılıydı. Bu slogan Jiangsu ve Anhui'deki gizli cemiyetlerin üyeleri tarafından da benimsendi ve "Ejderha Çiçeği Cemiyeti" aşağı Yangtze vadisinde hızla büyüdü.

1904'ün başlarında devrimci mücadeleye katılmak üzere Japonya'dan dönen Huang Hsing ve arkadaşları King yönetimini devirmek amacıyla Hunan eyaletinde Çangşa'da "Çin Milletinin Ayağa Kaldırılması Cemiyeti"ni (Hua Hsing Hui) kurdu. Gizli cemiyetlerle ilişkiyi sağlamak için ayrıca bir "Ortak Düşmanla Mücadele Cemiyeti" oluşturdular. Hunan'daki gizli cemiyetlerin 100.000'den fazla adamı önderleriyle birlikte "Çin Milletinin Ayağa Kaldırılması Cemiyeti"nin emrine girdi. Kasım 1904'te Dul İmparatoriçe Sizi'nin 70. yaş gününde Çangşa'da başlatmayı tasarladıkları ayaklanmanın vali tarafından öğrenilmesi üzerine Huang Hsing ve arkadaşları Japonya'ya kaçtı.

Aynı yıllarda Şanghay'da iki aydın tarafından kurulan "Çin Eğitim Cemiyeti", aslında devrimci propaganda yapıyor, bağış topluyor ve kendi okulunu kurmaya çalışıyordu. Şanghay'daki yükseköğrencileri boykota başlamış, yüzlercesi okuldan ayrılmıştı. "Çin Eğitim Cemiyeti" bu öğrencileri örgütlemek için "Yurtsever Akademi Derneği"ni kurdu. Kısa süre sonra Nanking'deki Harp Okulu öğrencileri de okullarını boykot ettiler ve bazıları "Yurtsever Akademi Derneği"ne katılmak üzere Şanghay'a geldi.

Üç örgüt, "Çin'in Canlandırılması Cemiyeti" (Hsing Çung Hui), "Çin'in Yeniden Kurulması Cemiyeti" (Kuang Fu Hui) ve "Çin Milletinin Ayağa Kaldırılması Cemiyeti" (Hua Hsing Hui) adlarının gösterdiği gibi ortak ilkeleri paylaşıyor, King hükümetinin silahlı ayaklanmayla devrilmesi için çalışıyorlardı. Çalışma alanları aşağı Yangtze vadisindeki Guangdong, Hunan, Hubei eyaletleriydi. Sanayi ve ticaretin geliştiği bu bölgeler hızla burjuva demokratik devrimin merkezleri haline geldi.

Çin Devrimci Birliği'nin Kurulması, 1905

Çin hükümetinin "7 Eylül 1901 Protokolü"³⁹ ile emperyalist güçlere teslim olması ülkede burjuva demokratik devrime önderlik edecek birleşik devrimci bir partinin kurulmasını gerektiriyordu. Sun Yat-sen, 1905 Temmuz'unda Honolulu'dan Japonya'ya giderek "Çin Milletinin Ayağa Kaldırılması Cemiyeti" (Hua Hsing Hui) başkanı Huang Hsing ve arkadaşlarıyla bu konuyu görüştü. Üç büyük derneğin örgüt yapısını temel

Huang Hsing

39 Bkz. dipnot 35.

alan ve diğer örgütleri de kapsayan birleşik devrimci bir parti kurulması üzerinde uzlaşma sağlandı.

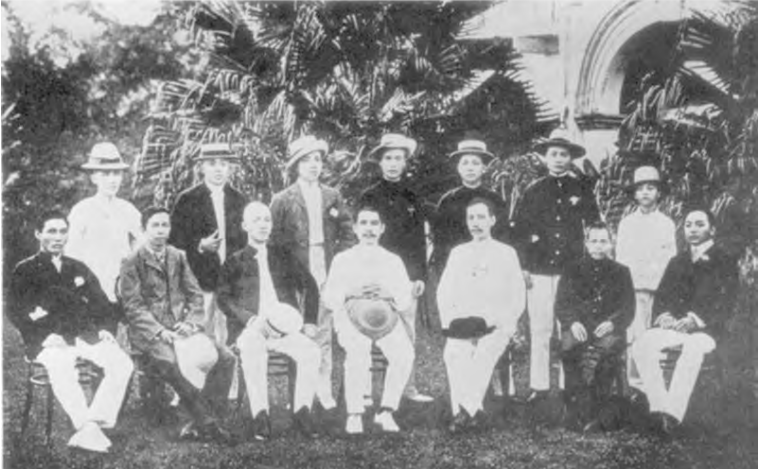
Tokyo'da 30 Temmuz 1905'te yapılan ve yetmiş delegenin katıldığı toplantıda "Çin Devrimci Birliği"nin (Tung-meng Hui) kurulması kararlaştırıldı, siyasi program olarak Sun Yat-sen'in 16 Çin ideogramından oluşan sloganı kabul edildi: "Mançuları kovun, Çin milletini canlandırın, cumhuriyet kurun, herkese eşit toprak verin".

Sun Yat-sen 13 Ağustos 1905'te Tokyo'da Çinli öğrencilerle yaptığı toplantıda Çin'de demokratik bir cumhuriyet yerine anayasal monarşi kurulmasını savunan yenilenmecileri sert biçimde eleştirerek devrimcilerin mücadele kararlılığını yükseltti.

20 Ağustos 1905'te Tokyo'da yüzlerce üyenin katılımıyla yapılan toplantıda "Çin Devrimci Birliği" (Tung-meng Hui) kuruldu. Birliğin programı ve "Çin Devrimci Birliği'nin manifestosu" kabul edildi, genel merkezinin Tokyo'da olması kararlaştırıldı. Sun Yat-sen genel başkan, Huang Hsing genel sekreter seçildi. Kasım 1905'te Birliğin yayın organı *Halkın Gazetesi* yayımlanmaya başlandı. Sun Yat-sen, ilk sayıda yayımlanan yazısında 16 ideogramdan oluşan programı üç temel ilkede özetledi: Milliyetçilik, demokrasi ve halkın refahı. Milliyetçilik Mançu hanedanının yıkılıp Çin milletinin ayağa kaldırılması, demokrasi ve cumhuriyetin kurulması, halkın refahı da toprak mülkiyetinin eşitlenmesi anlamına geliyordu.

"Çin Devrimci Birliği"nin (Tung-meng Hui) kurulması burjuva demokratik devrimde çok büyük bir atılımı temsil ediyordu. Sun Yat-sen milliyetçilik ilkesini kabul ederek Mançulara karşı intikamcı eğilimleri engelledi. Gizli cemiyetlere dayanan ve ağırlıklı olarak yerel çalışma yapan dernekler yerine tek merkezden yönetilen, ülke çapında faaliyet gösteren bir siyasi örgüt kurdu.

Anayasal monarşiyi savunan yenilenmecilerle mücadele Sun Yat-sen'in önderliğinde devam etti.

*Sun Yat-sen, Tongmen Hui'nin Singapur şubesi üyeleriyle
(Ortada oturan Dr. Sun Yat-sen)*

Güney Çin'de Ayaklanmalar, 1906-1911

Hunan'da Pingziang-Liuyang-Liling Ayaklanması, 1906

Yangtze vadisinde birkaç yıl üst üste yaşanan taşkınlar kıtlığa neden olmuş, toprak ağaları ve büyük tüccarlar bunu fırsat bilerek pirinç fiyatını artırmıştı. Hunan kıtlıktan en çok etkilenen bölgelerden biriydi. Anyuan kömür havzasındaki madenciler açlık sınırındaydı ve ayaklanmaya hazırdı. Bölgede çok sayıda üyesi olan gizli cemiyetler, 1904'te "Çin Milletinin Ayağa Kaldırılması Cemiyeti" (Hua Hsing Hui) tarafından başlatılan Çangşa Ayaklanması'nın temel gücünü oluşturmuşlardı. "Çin Devrimci Birliği"nin Tokyo'daki merkezi 1906 ilkbaharında iki öğrenciyi gizli cemiyetleri örgütlemek için Hunan'a gönderdi.

Çinli devrimciler, Pingziang'daki iki büyük gizli cemiyeti birleştirmeyi başardılar. Gizli cemiyetler Aralık 1906'da Liuyang beldesinde yaklaşık 3.000 kişiyle ayaklandı. Ayaklanan kuvvetler

"Çin Milli Ordusuna bağlı Güney Ordusunun Devrimci Öncüsü" adını aldı. Bu ordunun King soylularının yönetimine son vermekle kalmayıp aynı zamanda cumhuriyet kuracağı, toprak mülkiyetinin eşitlenmesi için yeni yasalar çıkaracağı ilan edildi. Bu ayaklanmanın peşinden Liuyang beldesinin doğu ve kuzey bölgelerinde örgütlü bir başka cemiyet, "Refah Cemiyeti" de ayaklanmaya katıldı ve "Büyük Çin İmparatorluğunun Diriltilmesi İçin Ayaklanan Güney Ordusu" adını aldı.

Liling'deki gizli cemiyetlerin üyeleri de üçüncü ayaklanmayı başlattılar.

Anyuan'ın ayaklanmanın merkezi olmasına karar verilmişti. King hükümeti, ayaklanmayı bastırmak, Anyuan madencilerinin isyancılarla temasını önlemek için asker göndererek madenleri ablukaya aldı ama çok sayıda madenci kuşatmayı yararak ayaklanmaya katıldı.

Pingziang-Liuyang-Liling Ayaklanması'na katılanların sayısı iki hafta içinde 30.000 kişiye ulaştı. İsyancılar ellerinde basit silahlarla King birliklerini defalarca yenilgiye uğrattılar. Ancak savaş deneyimine sahip önderlerden ve merkezi bir yönetimden yoksun oldukları için yenildiler, "Çin Devrimci Birliği" üyeleri yakalanıp idam edildi. Çin hükümeti, isyanın önderlerinin Japonya'daki merkeze bağlı olduğunu tespit edince Tokyo hükümetinden Sun Yat-sen'i sınır dışı etmesini istedi.

Sun Yat-sen ve Huang Hsing, 1907 başlarında Vietnam'a, Hanoi kentine geçti.

Guangzi'de Silahlı İsyanlar, 1907-1908

Devrimciler Huang Hsing önderliğinde 1907'de Çin'in Vietnam'a komşu Guangzi eyaletindeki Çinçov'da bir başka ayaklanma başlattılar, iki büyük kenti alıp Guangzi içlerine yürümeye hazırlandılar. Çinçov ve Liençov illeri halkı ağır vergilere karşı ayaklanmış, King askerlerini birçok kez yenmişlerdi. Devrimcilerin

silahlı mücadelesi için çok güçlü bir yardımcı kuvvet olabilirlerdi. Devrimciler temasta oldukları ayaklanmış halk kitlelerini örgütleyip mücadeleyi genişletmek yerine umutlarını kendilerine yakın olduğunu düşündükleri King generali Kuo Cen-çang'a bağladılar. Ancak general, halk ayaklanmasını bastırıp devrimcilerin üzerine yürüdü. Kuşatılan devrimciler Guangdong-Guangzi sınırındaki dağlara kaçmak zorunda kaldılar.

Sun Yat-sen ve Huang Hsing 1907 Aralık'ında Guangzi'deki Çennankuan'da bir başka ayaklanma çıkarttılar, şehrin kalesini ele geçirmelerine rağmen yedi gün süren şiddetli çarpışmalardan sonra geri çekilmek zorunda kaldılar.

1908 Mart'ında Huang Hsing 200 silahlı devrimciyle il sınırındaki Çinçov-Liençov-Şangszu bölgesine girmek için harekete geçti. 40 gün süren şiddetli çatışmalardan sonra Nisan'da Vietnam sınırındaki Çennankuan'a çekilen isyancılar bu kez Yunnan eyaleti sınırındaki Hokov'u ele geçirdiler. Ancak King birliklerinin saldırısı üzerine Vietnam'a kaçmak zorunda kaldılar.

King hükümetinin talebi üzerine Vietnam'daki Fransız sömürge yöneticileri Çinli devrimcileri silahsızlandırıp dağıttı. "Çin Devrimci Birliği" tarafından Çin'in güneydoğu sınırlarında iki yıl boyunca sürdürülen silahlı mücadele bu şekilde sona erdi.

Anhui'de Silahlı İsyanlar, 1907-1908

Aynı dönemde Çin'in doğusundaki Anhui eyaletinin başkenti Anking'de "Çin'in Yeniden Kurulması Cemiyeti"nin (Kuang Fu Hui) önderlik ettiği iki ayaklanma meydana geldi. Cemiyetin önderlerinden Hsu Hsi-lin 1907'de polis okulu öğrencileriyle bir ayaklanma çıkarıp valiyi öldürdü. 1908'de de King birliğindeki bir topçu yüzbaşısı askerleriyle birlikte ayaklandı. İki ayaklanma da başarısızlıkla sonuçlandı.

Guangju Ayaklanmaları, 1910-1911

"Çin Devrimci Birliği" 1909'da Hong Kong'da yeniden bir şube kurdu. Amaç Guangdong eyaletindeki Yeni Ordu içinde çalışarak Guangju'da ayaklanma çıkarmaktı. Birliğin eylemleri Yeni Ordu'daki askerlerin birçoğunu etkilemiş, bazıları "Çin Devrimci Birliği"ne katılmıştı. Yeni Ordu askerlerinin Şubat 1910'da başlattığı ayaklanma hükümet tarafından bastırıldı. Birçok devrimci umutsuzluğa kapıldı. ABD'den dönerek Malaya'daki Penang kentine gelen Sun Yat-sen bu olumsuz koşullara rağmen Guangju'da daha büyük bir ayaklanma örgütlemek için çalışmaya başladı. 800 kişilik bir fedai birliği hazırlandı. Yeni Ordu'nun subayları, yerel garnizon ve gizli cemiyetlerle temasa geçildi. Nisan 1911'de valilik binasına saldırıyla başlayan ayaklanma önceden haber alınmış olması nedeniyle yenilgiye uğradı.

Bu ayaklanmalar, devrimciler kitleleri seferber etmeyi önemsemedikleri ve bir kısmı da askeri macera niteliğinde olduğu için başarıya ulaşamadı.

Ordu ve Halk İçinde Örgütlenme, 1902-1911

Askeri birlikler içinde 1902'de başlayan çalışmalar, 1903'te Hubei eyaletinde "Çin'in Yeniden Kurulması Cemiyeti" (Kuang Fu Hui) ve "Çin Milletinin Ayağa Kaldırılması Cemiyeti" (Hua Hsing Hui) şubelerinin kurulmasıyla hız kazandı. Eğitim görmüş gençler orduya kaydolarak askerler arasında devrimci dergi ve gazeteleri dağıtmaya başladılar.⁴⁰ 1904'te Vuçang'da devrimci düşünceleri yaymak için "Boş Zamanları Bilimsel Çalışmalarla Değerlendirme Enstitüsü" kuruldu ancak üyelerinin Huang Hsing tarafından tasarlanan Çangşa Ayaklanması'na destek sağlayacağı öğrenilince kapatıldı.

40 Çoğunluğu Han milliyetinden olan Yeni Ordu'nun subay ve askerleri Mançu hanedanına karşıydı.

Enstitü'nün bazı üyeleri 1905'te Vuçang'da "Günlük Bilgi Cemiyeti" adıyla devrimci dergi ve kitapların bulunduğu bir okuma odası açtılar. Toplantı ve konferanslarla her kesimden insanı etkilediler. Cemiyet, 1905 Ağustos'unda "Çin Devrimci Birliği" kurulduğunda güçlü bir örgüt haline gelmişti. 1906 Mart'ında kurdukları yasal derneğe de bu okuma odasının adını verdiler. Dernek hızla büyüyerek kısa sürede 10.000 üyeye ulaştı. Sun Yat-sen, derneğin çalışmalarına destek olmak amacıyla "Çin Devrimci Birliği"nin üyelerinden bazılarını Hubei'ye gönderdi. Yasal derneğin Hunan eyaletinde 1906'nın kış aylarında patlak veren Pingziang-Liuyang-Liling Ayaklanması'nı desteklediği öğrenilince yöneticileri tutuklandı ve dernek kapatıldı.

1907 yılı boyunca Hubei eyaletindeki devrimci çalışmaları "Çin Devrimci Birliği"nin bir yan örgütü olan "Karşılıklı Gelişme Derneği" sürdürdü. Derneğin etki alanını genişletmek isteyen devrimciler, 1908'de silahlı kuvvetler "Çin Devrimci Birliği"ni kurdular. Yeni Ordu birlikleri içinde "Demokratik Hükümet İçin Araştırma Derneği ve Askerlik İşlerini Geliştirme ve Araştırma Derneği" adlarıyla örgütlenerek çalıştılar. 1910'da faaliyetleri öğrenildi, önderleri idam edildi.

Devrimciler 1911'in başlarında "Edebiyat Cemiyeti" adıyla yenden örgütlendiler, 3.000'den fazla Yeni Ordu askerini üye yaptılar.

Kitle Mücadelesinin Yükselmesi, 1904-1911

İşçi-Köylü Eylemleri, 1900-1911

Çin emekçi sınıfının esas ve en mücadelecisi kesimini yoksul ve aşağı-orta sınıf köylüler oluşturuyordu. Köylülerin feodal düzene karşı direnme yöntemlerinden biri vergi ödememektir. Bu geleneksel isyan yöntemi 20. yüzyıl başlarında yaygınlaştı. Henan, Jiangsu, Guangxi, Şandong eyaletlerinde isyan ve ayaklanmalar patlak

verdi. Çok sayıda hükümet binası ile vergi toplama merkezi tahrip edildi.

1904'te Ciangzi eyaletindeki Loping beldesi halkı çivit vergisine karşı ayaklandı, mahkeme binası ile vergi merkezlerinin yanı sıra misyonerlerin kiliselerini yakıp yıktılar, bir süre yönetime el koyarak altı ay boyunca direndiler.

Şandong eyaletindeki Laiyang'da 1910'da patlak veren vergi isyanı daha büyüktü. Sekiz köyden oluşan birliğin başkanı önderliğindeki 60.000 isyancı bölgeyi tarayarak halkı ağır vergilerle soyan yerel mütegalibeyi ve soyluları esir aldı. Valinin ayaklanmayı bastırmak için gönderdiği kuvvetlerin yaptığı katliam kitle mücadelesinin yükselmesine ve direnişin şiddetlenmesine yol açtı, Laiyang ayaklanması komşu beldelere yayıldı.

Sanayinin geliştiği kentlerde de çok sayıda kitle eylemi oldu. Hankov'da 1905'te 3.000 bakırcı ücretlerinin düşürülmesine karşı gösteri yaptı, 1907'de darphane işçileri greve çıktı, 1909'da yabancılara ait çay fabrikalarındaki 9.000 işçi ağır çalışma koşullarına karşı gösteri yapıp ücret artışı talep etti, 1911 Ocak'ında bir çek-çekçinin İngiliz sefaret polisi tarafından dövülerek öldürülmesi üzerine binlerce kişinin katıldığı gösteriler meydana geldi. Şanghay'da 1895-1913 yılları arasında 90 grev meydana geldi.

İşçi ve köylülerin mücadelesinden etkilenen kentliler ile milli sermayenin bir bölümü onların safına katıldı. 1905'te meydana gelen 80'in üzerinde kitle ayaklanmasının 20'den fazlasına tüccarlar ve diğer kentli sınıflar önderlik etti.

"Rusya'ya Diren" Hareketi, 1903-1905

Rusya 1900'de Çin'in kuzeydoğusundaki üç eyaleti işgal etti. 1903'te askerlerini çekmesi gerekirken King hükümetini mevcut durumu yasallaştıran bir anlaşma imzalamaya zorladı. Bu talep bütün Çin'de öfkeye neden oldu, "Rusya'ya Diren" hareketi başladı. İşgal altındaki eyaletlerin halkı Ruslara karşı silahlı direni-

şe başladı. Beycing'de üniversite öğrencileri gösteriler yaparak King hükümetinin bölgeye asker göndermesini talep ettiler. Şanghay'da vatansever aydınlar bütün ülke halkını Rusya'ya direnmeye çağıran bir bildiri açıkladılar. Japonya'daki Çinli öğrenciler direniş hareketine katılacakları eğitmek için "Rusya'ya Direnme Gönüllüleri" oluşturdu.

Amerikan Mallarını Boykot Hareketi, 1905-1907

Amerikan mallarının piyasayı kaplamasından büyük zarar gören Şanghay'daki milli sermayedarların bir bölümü 1905'te ülke çapında boykot çağrısı yaptı. Çin'in bütün bölgelerindeki il ve ilçelerin ticaret örgütleri ile yurt dışındaki bazı Çinli tüccar grupları çağrıya olumlu yanıt verdi. Böylece ABD'ye karşı Çin tarihinde benzeri görülmemiş bir eylem başladı. 1905-1907 yılları arasında Çin'e Amerikan mallarının ithalatı büyük ölçüde azaldı.

Açlık İsyanları, 1907-1910

1907 ile 1910 yılları arasında Yangtze Nehri'nin orta ve aşağı bölgelerindeki Hunan, Hubei, Ciangzi, Anhui ve Ciangsu eyaletlerindeki birçok il ve ilçede kıtlık nedeniyle isyan çıktı. Bunlardan en büyüğü Hunan eyaletinde Çangşa'da başlayan pirinç ayaklanmasıydı. 1909'daki sel felaketi pirinç üretimini çok azaltmış, 100.00'den fazla insan açlıkla karşı karşıya kalmıştı. Memurlar, soylular, zengin tüccarlar ve yabancı şirketler bu felaketi pirincin fiyatını yükseltmek için fırsat bildiler. Köylülerin, zanaatkârların, demiryolu işçilerinin ve kent halkının yaşamını sürdürmesi imkânsız hale gelmişti. Çangşa'da, 1910 Nisan'ında bir sakanın açlık nedeniyle ailesiyle nehre atlayarak intihar etmesi üzerine isyan çıktı. Binlerce kişi tefeci dükkânlarını, pirinç depolarını, vergi toplama merkezlerini, konsoloslukları, kiliseleri ve yabancı şirket binalarını yağmalayıp valilik binasını ateşe verdi.

Demiryolu İsyânları, 1911

Yurtseverlerin Amerikan mallarına karşı başlattığı boykot hareketi birçok eyalette maden ve demiryolu işletmeciliğinin yabancı şirketlerden alınması için yeni bir mücadeleye yol açtı.

Şansi halkı 1907'de İngiliz sermayedarların elinde olan kömür ve demir madenlerini almayı başardı ve madenleri işletmek için şirketler kurdu. Anhui halkı da 1909'da gene İngilizler tarafından işletilen kömür madenini aldı.

Eyaletlerdeki yerli demiryolu şirketleri anayasal monarşistlerin elindeydi. 1911 Mayıs'ında King sarayı tarafından kurulan hükümetin ilk işi demiryollarını "millileştirme" kararı almak oldu. Kararın amacı yerli demiryolu şirketlerine el koyup ihale yoluyla tekrar emperyalist şirketlere vermektir. "Millileştirme"nin çıkarlarına zarar vereceğini gören anayasal monarşistler kitle eylemleri düzenlemeye başladılar. Amaçları King hükümetini zorlamak ve şirket hisselerini korumaktı. Ancak başlattıkları kitle eylemleri denetimlerinden çıkarak King İmparatorluğu'nun yıkılmasının ilk adımı oldu.

Guangju-Hankov demiryolu imtiyazı King hükümeti tarafından 1898'de bir Amerikan şirketine verildi. Şirket, 1900'de patlak veren Yihetuan Hareketi nedeniyle hisselerini başka bir yabancı şirkete sattı. Bunun üzerine Hunan, Hubei ve Guangdong eyaletlerinde eylemler başladı. Amerikan mallarının boykot edilmesiyle aynı dönemde başlayan eylemler hızla yayıldı. Şirket satışı iptal etmek zorunda kaldı.

Guangju-Hankov demiryolunun yapımı için Hunan, Hubei ve Guangdong eyaletlerinde şirketler kuruldu. Bu şirketlerin sermayelerinin bir kısmı soylu zengin tüccarlar tarafından karşılanmıştı. Ancak büyük bir bölümü halka hisse senedi satılarak, pirinç ve tuz nakliyesinden alınan vergilerin bir kısmı aktarılarak, arazi kiralardan ve ücretlerden kesinti yapılarak emekçi halkın yarattığı kaynaklardan sağlanmıştı. Bu durum, demiryolu imtiyazını

değişik halk tabakalarını doğrudan ilgilendiren bir sorun haline getirmişti.

1911 Mayıs'ındaki "millileştirme" kararına karşı ilk eyleme geçen Hunan'daki soylu zengin tüccarlar oldu. Eyalet danışma meclisi binasında toplanarak King hükümetinin yabancı şirketlerle anlaşmalar yapmasını ve milli egemenlik haklarını satmasını kınayan bildiriler hazırlayıp dağıttılar. Öğrenciler, okulları boykot etti. Hubei eyaletinde de gazetelerde devrimi savunan makaleler yayımlandı, genel vali gazeteleri kapatarak yazarları tutuklattı. Bunun üzerine binlerce insan gösteri yaptı. Beycing'e gönderdikleri delegeler başkentte üç gün süren açlık grevi gerçekleştirdi. Guangdong'da ise demiryolu şirketinin hissedarları "millileştirme" kararını oy birliğiyle reddettiler, King hükümetinin parasını kullanmamaya karar verdiler. Ağır baskılar nedeniyle Hong Kong'a kaçmak zorunda kalan hissedarlar burada "Demiryolunu Koruma Cemiyeti"ni kurdular. "Çin Devrimci Birliği"nin çıkardığı gazetenin desteğiyle mücadelelerini sürdürdüler. Yayınların çok etkili olması nedeniyle Guangdong ve Guangzi eyaletleri genel valisi Hong Kong'dan gazete-dergi girişini yasakladı.

King hükümeti Siçuan-Hankov demiryolu imtiyazını 1909'da yabancılara sattı ve yerli demiryolu şirketine el koyma kararı aldı. Karar Siçuan'da duyulunca hissedarlar Çengdu'da toplanarak "Demiryolunu Koruyan Yoldaşlar Derneği"ni kurdular ve anayasal monarşi yanlısı iki önderi dernek yöneticiliğine seçtiler. Halk derneğe büyük ilgi gösterdi, kuruluşunun üzerinden iki hafta geçmeden üye sayısı 100.000'i buldu. Kitlelerin mücadele isteği anayasal monarşistleri korkuttu, derneğin çalışmalarını dilekçe vermekle sınırladılar.

King hükümeti 1911 Ağustos'unda Siçuan-Hankov demiryoluna el koydu. Haber Çengdu'ya ulaşınca hissedarlar "Demiryolunu Koruyan Yoldaşlar Derneği"yle onbinlerce kişinin katıldığı bir gösteri düzenlediler, grev çağrısı yaptılar. Dükkânlar kapatıldı,

öğrenciler okulları boykot etti. Eylemler Çengdu'dan Siçuan'ın diğer il ve beldelerine yayıldı. Her gün vergi dairelerinin, polis merkezlerinin ve kiliselerin yakıldığı isyanlar, polisle silahlı çatışmalar meydana gelmeye başladı. Halk kitleleri, Eylül 1911'de yabancı borçların ödenmesi için fedakârlığa katlanmayacaklarını ve artık vergi ödemeyeceklerini ilan etti. Tutuklanan demiryolu şirketi yöneticilerinin serbest bırakılması için valilik binasının önünde toplanan halka ateş açıldı, şehir halkından 32 kişi öldü.

"Çin Devrimci Birliği"nin bu katliamı yaygın bir şekilde duyurması üzerine Siçuan eyaletini kapsayan silahlı ayaklanma patlak verdi. "Çin Devrimci Birliği", "Kardeşlik Cemiyeti"yle hareket ederek "Demiryolunu Korumak İçin Yoldaşlar Ordusu"nu kurdu. Bu ordu Çengdu'yu kuşattı, birçok yerde meydan muharebesine girdi, bazı il ve ilçeleri ele geçirdi. Devrimci iktidarın kurulduğu Cungşien beldesi Eylül 1911'de bağımsızlığını ilan etti.

Siçuan Ayaklanması bütün Çin'de devrimci durumun gelişmesine yol açtı. King hükümetinin bu ayaklanmayı bastırmak için ordunun bir bölümünü Hubei'den Siçuan'a göndermesi Hubei eyaletindeki gerici yönetimin gücünü zayıflatarak Vuçang Ayaklanması için uygun koşullar yarattı.

Vuçang Ayaklanması, 10 Ekim 1911

20. yüzyılın başlarında Çin'de özellikle Guangdong, Hubei, Hunan eyaletleri ile aşağı Yangtze havzasındaki diğer eyaletlerde kapitalist sanayi ve ticaret gelişmeye başlamıştı. Devrimcilerin çalışmaları bu bölgeleri burjuva demokratik devrimin merkezleri haline getirdi. Sınıf çelişkileri ile milli çelişkinin şiddetli, devrimci kitle tabanının güçlü olduğu Üçlü Vuhan Şehri⁴¹ 1911 Devrimi arifesinde Yangtze Nehri vadisindeki açlık isyanları ve komşu

41 Yangtze Nehri'nin sol yakasındaki Hanyang ve Hankov, sağ yakasındaki Vuçang kentlerinden meydana geldiği için "Üçlü Vuhan Şehri" olarak anılmaktadır.

eyaletlerdeki demiryolu ayaklanmaları nedeniyle devrimci düşünce ve eğilimlerin kaynaştığı bir merkez olmuştu.

Devrimcilerin bölgedeki örgütlenme ve propaganda çalışmaları, özellikle Hubei'de konuşlanmış Yeni Ordu birlikleri içinde 10 yıldır sürdürdükleri yoğun çalışma Vuçang Ayaklanması'nda önemli bir etkiye sahipti.

Hubei eyaletinde faaliyet gösteren "Merkezi Çin Devrimci Birliği Karargâhı"nın yöneticileri ile "Edebiyat Cemiyeti" ve "Karşılıklı Gelişme Derneği"nin yöneticileri 1911'in sonlarında birlikte ayaklanma başlatmayı kararlaştırdılar.

8 Ekim 1911'de Hankov'da devrimcilere ait bir evde meydana gelen patlama sonucunda ayaklanma planları polisin eline geçti. King polisi 9 Ekim 1911'de ayaklanmanın Vuçang'daki gizli merkezini basarak birçok devrimci önderi tutukladı, Yeni Ordu'daki devrimci birliklerin kışlaları kuşatıldı, devrimcilere ait binalara baskınlar düzenlendi, tutuklanan önderlerin bazıları kurşuna dizildi.

Bunun üzerine 10 Ekim 1911 akşamı devrime yol açan isyan patlak verdi. Yeni Ordu'nun 8. İstihkâm Taburu'ndaki askerler ayaklanarak silah deposunu ele geçirdiler. Piyade, topçu, levazım birliklerindeki askerlerle askeri okul öğrencileri de ayaklanmaya katıldı. Vali ve memurlar kaçtılar. Ayaklanan askerler aynı gece Vuçang'ı ele geçirdiler. O gece ve ertesi sabah Hankov ile Han-yang'da bulunan askerlerin de harekete katılmasıyla üçlü Vuhan şehri King yönetiminin elinden alındı.

Ayaklanmanın başarıya ulaşması Vuhan bölgesinde halk arasında büyük sevince neden oldu. Devrimci ordunun yeni tugaylar oluşturduğunu duyan işçi, köylü ve devrimci aydınlar gönüllü olarak orduya yazıldılar. Devrimciler birkaç gün sonra Hubei'nin Yunglunghe ve Hançuan bölgelerinde ayaklanma başlatarak birçok beldeyi ele geçirdiler, King hükümetinin Yangtze filosundaki 30 gemiye el koydular.

Devrimci birlikler 16 Ekim 1911'de Hankov'un dışına çekilmiş olan King birliklerine saldırarak yenilgiye uğrattı, iki gün sonra da şehre kuzeyden yaklaşmaya çalışan King destek birliklerine ağır bir darbe vurdu. Demiryolu işçileri ve köylüler, kaçan King birliklerine saldırarak birçoğunu imha etti.

Hubei'nin peşinden Hunan ayaklandı. Devrimci önderler 22 Ekim 1911'de Yeni Ordu'dan ve gizli cemiyetlerden isyancılarla Changsha üzerine yürüdüler, garnizon kumandanı öldürüldü, vali kaçmak zorunda kaldı. Hunan zaferi, Vuçang'a arkadan saldırı olasılığını ortadan kaldırdı.

Hunan'ı Şensi, Ciangzi, Şansi, Jeciang ve Guangdong eyaletleri izledi.

Siçuan eyaletindeki Çongking'de devrimcilerin 22 Ekim 1911'de başlattığı ayaklanma eyaletin güneydoğusundaki 57 ilçe ve beldeye yayıldı. Siçuan'daki devrimciler ayaklanmayı bastırmak için gönderilen Hubei Yeni Ordusu'nun askerlerini kendi saflarına kazanarak isyan başlattı, demiryolu hareketini bastırmak için gönderilen birliklerin komutanı öldürüldü.

Aynı tarihlerde Yunnan, Guiju, Guangzi, Anhui ve Fujian eyaletleri de ya ayaklanmaya katılmış veya King hükümetini tanımadıklarını açıklamışlardı.

Ekim'in sonuna doğru Hunan, Şensi ve Ciangzi eyaletleri bağımsızlıklarını ilan etti.

10 Ekim 1911'den Kasım'ın sonuna kadar Çin'in 24 eyalet ve bölgesinden 14'ü King hükümetiyle bağını kopardı.

Henüz bağımsızlığını ilan etmemiş eyaletlerde de Yeni Ordu birlikleri içinde devrimciler tarafından yönetilen birçok isyan meydana geldi.

Beycing-Hankov demiryolu hattının Henan eyaleti Hsinyang bölgesinde demiryolu işçileri ve köylüler tarafından oluşturulan milis kuvvetleri ortaya çıktı. Milisler, Kasım boyunca King birliklerini taşıyan trenleri raydan çıkarıp devirerek devrimcilere yardımcı oldular. Tahıl depolarına, cephaneliklere ve askeri mal-

zeme trenlerine el koyarak Vuçang çevresindeki devrimci savaşa destek sağladılar.

Şandong ve Liaoning'deki köylü ayaklanmalarının da büyük etkisi oldu. Devrimciler King yönetiminin kalbi olan Jili eyaletinde Yeni Ordu birliklerini Beycing üzerine yürümeye ikna için çalışmalar yaptılar.

Bu hızlı gelişmeler modern Çin tarihindeki üçüncü devrimci dalganın⁴² yükselişine işaret ediyordu. Sun Yat-sen önderliğindeki devrimcilerin yönettiği ve Vuçang Ayaklanması'yla anılan bu dalga 1911 Çin Devrimi ya da Çin takvimine göre meydana geldiği yılın adıyla Zinhai Devrimi olarak adlandırılır.

1911 Devrimi'nde cumhuriyetçilerin askeri treni

42 Birincisi Taiping İsyanı (1850-1864), ikincisi Yihetuan Hareketi (1899-1901). Taiping İsyanı (1850-1864), Çin'in güneyinde Hong Ziukuan tarafından başlatılan mistik, eşitlikçi, Mançu karşıtı harekettir. İsyan, Çin'in güney eyaletlerinin çoğuna yayılmış ve 20 milyon kişinin hayatını kaybettiği bir iç savaş niteliğini almıştır. Nanking'i merkez tutan Taiping İsyancıları en güçlü oldukları dönemde 30 milyon kişiye hükmediyorlardı. İsyan, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin yardımıyla bastırılmıştır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Taiping_Rebellion) Yihetuan Hareketi (1899-1901) için bkz. dipnot 32.

Devrimi Bastırma Çabaları, Ekim 1911

Vuçang Ayaklanması'nın haberleri Beycing'e ulaştığında King yöneticileri Kuzey Ordusunun iki kolordusu ile Henan Ordusu ve Yangtze Filosunu Savaş Bakanının komutasında Hubei'ye gönderdiler. Kuzey Ordusunun generalleri Savaş Bakanını emirlerini yerine getirmeyi reddetti, ordu birkaç cephede yenilgiye uğradı.

Bunun üzerine sürgünde bulunan General Yuen Şih-kay, King yönetimi tarafından 14 Ekim 1911'de Hubei ve Hunan genel valisi olarak atandı, devrimci ayaklanmayı bastırmak için kuvvetleriyle Vuhan'a saldırdı. Hankov karşıdevrimcilerin eline geçti, devrimci birlikler Hanyang'a çekilmek zorunda kaldılar.

Yuen Şih-kay, Kuzey Ordusundaki devrimci subayları tasfiye etti ve Şandong eyaletinin bağımsızlık ilanına engel oldu.

Aynı günlerde kuzeydeki Hebei eyaletinde bulunan Luançov'daki Yeni Ordu birliğinin subayları Beycing'e meclis açılması ve yeni bir hükümet kurulmasını isteyen bir telgraf çektiler, King hükümetini zorlamak için Beycing'in dış mahallelerine asker göndereceklerini ilan ettiler. Aynı birlik, Hubei'deki devrimi bastırmada kullanılmak üzere Rusya'dan gönderilen bir tren dolusu silah ve cephaneye el koydu.

Kuzeydeki Şansi eyaletinde 29 Ekim 1911'de başlayan devrimci hareket başkent Beycing'i tehdit etmeye başladı.

Bu yakın tehlike karşısında saray kabinesi 30 Ekim 1911'de kendisini feshetti ve Yuen Şih-kay başbakanlığa atandı.

Yuen Şih-kay'ın kuzeyli savaş ağalarından oluşan yandaşlarıyla kurduğu yeni hükümet, büyük toprak ağaları ile büyük burjuvaların temsilcisiydi ve emperyalizmin tam desteğine sahipti. Halkın gücüne dayanarak King yönetimini yıkan burjuva devrimciler, devrimin kendilerini de tehdit ettiğini görünce Yuen Şih-kay'ın karşıdevrimci kuvvetlerine boyun eğdiler. Çin'in kuzeyinde karşıdevrimciler hâkim oldu, King rejiminin yerini Yuen Şih-kay yönetimi aldı.

Devrimci güçlerin denetimindeki Güney Çin'de ise birçok "küçük Yuen Şih-kay" ortaya çıktı, bunlar eyalet yönetimlerine sızarak iktidarı ele geçirmek için çalışmaya başladı. Vuçang Ayaklanması'ndan sonra bağımsızlık ilan eden eyaletlerin yönetim organları birer birer karşıdevrimcilerin eline geçti. Milisler, gizli cemiyet üyeleri ve devrimci aydınlardan oluşan birlikler dağıtıldı, devrimci birliklerin başına gerici komutanlar atandı, işçi ve köylülerin eylemleri yasaklandı.

Şanghay'da 1911 Devrimi kutlaması

Hükümet Kurma Mücadelesi, Kasım-Aralık 1911

Çin Devrimci Birliği'nde Bölünme

10 Ekim 1911 Vuçang Ayaklanması'ndan sonra birçok eyaletin bağımsızlığını ilan etmesi devrimci birleşik bir iktidar ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu sorun, burjuva devrimcilerin tutarsızlıklarının ve aralarındaki anlaşmazlıkların açığa çıkmasına neden oldu.

Devrimciler, anayasal monarşistler ve eski devlet görevlileri arasında birçok bölünme, yeni öbekleşme meydana geldi. Sonuçta, burjuva demokratik devriminin temel örgütü olan "Çin Devrimci Birliği" dağıldı. İktidarı ele geçirmeye çalışan hizip ve öbekler biri Vuçang'da diğeri Şanghay'da olmak üzere iki merkez etrafında toplandı.

Nanking'de Toplantı

Vuçang'da toplanan eski "Çin Devrimci Birliği" üyeleri ve bazı anayasal monarşistler 9 Kasım 1911'de bağımsızlık ilan eden eyaletlerden Geçici Hükümet için aday bildirmelerini istedi. Şanghay'daki merkez de 11 Kasım 1911'de eyaletlerden geçici konferans için temsilci göndermeleri talebinde bulundu. 15 Kasım 1911'de Şanghay'da "Eyalet Askeri Valileri Temsilcilerinin Ortak Konferansı" toplandı. Konferansta, Vuçang temsilcilerinin itirazları sonucunda Geçici Hükümetin kurulmasının Vuçang'da yapılacak toplantıya bırakılması kararlaştırıldı.

Eyalet temsilcileri Kasım'ın sonlarında Vuçang'a geldiler. Bu sırada Huang Hsing komutasındaki "Birleşik Hunan-Hubei Ordusu", Yuen Şih-kay komutasındaki birliklerin ağır saldırısı altındaydı. Hanyang 27 Kasım 1911'de karşıdevrimci ordunun eline geçti. Düşmanın ağır top ateşinin Vuçang'ı da tehdit etmesi üzerine devrimci birliklerin komutanı Huang Hsing, Şanghay'a doğru geri çekildi.

Şanghay'daki merkez tarafından oluşturulan "Birleşik Jiang-su-Jeciang Ordusu" aynı tarihlerde Nanking'i ele geçirdi. Bu durumda Geçici Hükümetin Nanking'de kurulmasına karar verildi. Daha önce Şanghay ve Vuçang'da toplanmış olan eyalet temsilcileri 10 Aralık 1911'de Nanking'de bir araya geldiler ancak tartışmalar uzadı ve Geçici Hükümetin kurulması gecikti.

Yuen Şih-kay ile devrimci güçlerin temsilcileri arasındaki görüşmelerde 18 Aralık 1911'de ateşkes anlaşmasına varıldı. Dev-

rimci güçlerin temsilcisi 20 Aralık'ta yapılan toplantıda Yuen Şih-kay'ın cumhuriyet ilanını kabul etmesi ve imparatoru tahttan indirmesi şartıyla başkan olmasını kabul edeceklerini bildirdi, bu konuda uzlaşma sağlandı.

Cumhuriyetin İlanı, 1 Ocak 1912

Sun Yat-sen'in Başkan Seçilmesi

Yurt dışında bulunan Sun Yat-sen bu uzlaşmadan hemen sonra 25 Aralık 1911'de Çin'e döndü, onun ülkeye gelmesi devrimciler arasında yeni bir umut ve kazanma azmi yarattı. Sun Yat-sen'in de başkan adayı olacağı açıklandı.

29 Aralık 1911'de yapılan başkanlık seçimini Sun Yat-sen kazandı, 1 Ocak 1912'de Nanking'de yemin ederek görevine başladı ve Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti.

Sun Yat-sen Cumhuriyetçi askerlerle, 1912

Nanking Geçici Hükümeti

Eyalet temsilcileri 3 Ocak 1912'de Sun Yat-sen tarafından kurulan dokuz üyeli Nanking Geçici Hükümetini onayladılar, ay sonunda da senato oluşturuldu.

Nanking Geçici Hükümetinde anayasal monarşistler ve eski devlet görevlileri bulunmasına rağmen iktidar devrimcilerin elindeydi. Sun Yat-sen önderliğindeki devrimciler burjuva demokratik cumhuriyeti hayata geçirmek için kısa sürede birçok yasa ve kararname çıkardılar.

Yuen Şih-kay başkanlığındaki hizip Nanking'deki temsilcisinin yetkisiz olduğunu ileri sürerek varılan uzlaşmayı geçersiz saydı ve "azınlık oyuyla cumhuriyet ilan edilmesine karşı savaşa çağını" ilan etti. Emperyalist güçler de ancak Yuen Şih-kay'ın kuzey ve güneyi birleştirmesi durumunda cumhuriyeti tanıyacaklarını açıkladılar, Nanking Geçici Hükümetine karşı askeri ve iktisadi baskılarını artırdılar.

1911 Devrimi'nin Sona Ermesi, Ocak-Nisan 1912

Yuen Şih-kay'ın Başkan Seçilmesi

İç ve dış baskılarının artması üzerine Sun Yat-sen önderliğindeki devrimciler taviz vermeye zorlandılar. Sun Yat-sen, 22 Ocak 1912'de cumhuriyeti desteklediğini açıklaması ve imparatoru tahttan indirmesi koşullarıyla istifa edeceğini, senatonun onu başkan seçeceğini Yuen Şih-kay'a bildirdi.

Yuen Şih-kay'ın bu koşulları kabul etmesi üzerine kuzeyli savaş ağaları bu kez 26 Ocak 1912'de King saray hükümetine telgraf çekerek cumhuriyet kurulması taleplerini iletiler. Bir avuç King soylusu ve bakandan ibaret kalan saray hükümetinin bunu kabul etmekten başka seçeneği yoktu, imparator Puyi 12 Şubat 1912'de

tahttan çekildiğini açıkladı. Sun Yat-sen istifa etti, senato 15 Şubat 1912'de Yuen Şih-kay'ı başkanlığa getirdi.

Beycing Geçici Hükümeti

Sun Yat-sen istifaya zorlanmasına rağmen devrimle kurulan burjuva demokratik cumhuriyeti korumak niyetindeydi. Bu amaçla senatoya üç teklif sunmuştu: Geçici Hükümetin Nanking'de kalması, başkan ve hükümet üyelerinin yeni başkan ve hükümet üyeleri gelene kadar göreve devam etmesi, yeni başkanın geçici anayasaya uyacağını taahhüt etmesi.

Sun Yat-sen'in amacı, Yuen Şih-kay'ı feodal güçlerin mevzilen-diği Beycing'den devrimcilerin güçlü olduğu Nanking'e gelmeye zorlamaktı. Şubat'ın sonlarına doğru Yuen Şih-kay'ı güneye davet etmek için Beycing'e heyet yolladı. Yuen Şih-kay, Beycing'deki Ku-zey Ordusu'nda 29 Şubat 1911'de başlayan danışıklı isyanı gerekçe göstererek Nanking'e gitmedi. Emperyalistler de Yuen Şih-kay'ın tertibini desteklemek için Beycing'e asker gönderme kararı aldılar. Durumun tehlikeli bir seyir göstermesi üzerine Geçici Hükümet içindeki gericiler, tutumlarını değiştirdiler, hükümetin Beycing'e taşınmasını savunmaya başladılar. Anayasal monarşistler Nanking Senatosundan bu yönde bir karar çıkarmayı başardılar. İç ve dış karşıdevrimci güçler tarafından kuşatılmış durumda olan Sun Yat-sen önderliğindeki devrimciler bu kararı kabul etmek zorunda kaldı. Yuen Şih-kay 10 Mart 1912'de devlet başkan olarak Beycing'de göreve başladı. 1 Nisan 1912'de Sun Yat-sen görevden ayrıldığını açıkladı. Senato 5 Nisan 1912'de Geçici Hükümetin Beycing'e taşınmasına karar verdi.

10 Ekim 1911'de Vuhan'da başlayan Çin Devrimi, 5 Nisan 1912'de Nanking'de sona erdi.

Emperyalizm tarafından desteklenen toprak ağaları ve kompradorlar halkın gerçekleştirdiği devrimin kazançlarını gasp ederek Yuen Şih-kay başkanlığında karşıdevrimci bir diktatörlük kurdular.

MOĞOLİSTAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI VE HALK CUMHURİYETİ 1911-1921⁴³

Dünyadaki ilk halk cumhuriyeti olan Moğolistan, 1911'de bağımsızlık ilanıyla başlayan ve 10 yıl süren bir mücadele sonucunda kurulmuştur. Moğol yurtseverler, bağımsızlık ilanını izleyen 10 yıllık çalkantılı dönemde Asya'da gerçekleşen büyük siyasi değişiklikleri yakından izleyerek kendi yararlarına değerlendirmişlerdir. Moğolistan'ın bağımsız ve çağdaş bir toplum haline dönüşmesi, Çin'deki 1911 Cumhuriyeti ile Rusya'daki 1917 Sovyet devrimlerinin bileşkesi olarak değerlendirilmelidir. Kökleri 19. yüzyıla dayanan Moğol bağımsızlık hareketi Asya'da 1905 Rus Devrimi'yle başlayan, 1906 İran, 1908 Türk, 1911 Çin Devrimi'yle devam eden demokratik devrimler silsilesinin bir parçasıdır.

Cengiz Han'dan Sonra

Cengiz Han İmparatorluğu'nun dağılmasıyla (1227) Moğolistan bir dünya gücü olmaktan çıktı ve yalnızca Yukarı Asya'daki yakın komşularıyla (Çin, Rusya) ilişki sürdüren bir ülke haline

43 H. Zafer Kars-Emrah Maraşo.

geldi. Cengiz Han İmparatorluğunun Moğolistan'ın maddi ve insani kaynaklarını tüketmiş olması bu sonucu hazırlayan etkenlerdendir. Kubilay'ın Çin'de kurduğu (1260) Yuan hanedanı büyük Moğol imparatorluğunun görkemini ancak yüzyıl sürdürebilmiş, hanedanın Çin'den kovulmasıyla (1370) anayurt Moğolları yüzyıllar sürecek bir iç çatışma, parçalanma, yabancı egemenliği ve sömürgeleşme sürecine girmişlerdir.

Göçebe feodalizminin hüküm sürdüğü ülkede boyların birbirleri üzerine yaptıkları talan seferleri, 17. yüzyıldaki dinsel görüşlü içsavaş, feodal beylerin en yakındaki büyük gücün, Çin'in destek ve korumasını sağlama amacıyla bu devletin egemenliğini kabul etmeleriyle sonuçlanmıştır (1691). Çin'in yönetim siyasetleri sonucunda Moğolistan dünyadan tamamen yalıtılmış, yalnızca Çinli tüccar ve yöneticilerin faaliyette bulundukları, kaynakları Çin'e akan bir sömürge olmuştur. Moğolların 16. yüzyılda lamacı Budizmi kabul etmelerinin, bu dinin yaygınlaşarak feodal aristokrasinin önemli bir parçası haline gelmesinin toplum ve yönetim hayatında önemli etkileri olmuştur.

Çin Yönetiminde

Moğolistan'da Çin yönetiminin ana amaçları Moğol feodal beylerini kendine bağlı tutmak, insan ve hayvan kaynaklarını askeri amaçları için kullanmak, ülkenin Rusya'yla ilişkisini keserek iç ticareti Çinlilerin tekeline vermek, toplumsal yapıyı olduğu gibi korumak olmuştur.

Moğolistan, Çin'in bir sınır eyaleti olarak kabul edilmiştir. Moğol beyleri Mançu prensesleriyle evlendirilerek Çin'i yöneten hanedanla akrabalık ilişkileri kurulmuş, beylere unvan ve mükâmlar, hediye görüntüsüyle rüşvetler verilmiş, özellikle İç Moğolistan kökenli feodal aristokratlar sarayda eğitilerek Moğolistan'a yönetici yapılmıştır. Moğolistan, "amban" adı verilen Mançu veya

Moğol kökenli büyükelçiler tarafından yönetilmiştir. Çin yönetimi Moğolistan'daki eyalet ve sancak sayısını artırarak atadığı yöneticilerle kendisine bağlı bir bürokrat sınıfı yaratmıştır. Çin ordusunda, batıdan gelen Çungar saldırılarına karşı koymak ve Çin'deki içsavaşlarda kullanılmak üzere Moğol askeri birlikleri oluşturulmuştur. Ülkenin Rusya'yla uzun sınır hattı ve iç ticaret yolları boyunca karakollar kurulmuş, sınır güvenliği ve karakolların sorumluluğu belirli Moğol sancaklarına verilmiştir. Askerlik, sınır karakollarında çalışma, ordu için hayvan sağlama gibi işlerin hepsi angarya olarak Moğol beylere ve halka yüklenmiştir. Moğolistan'da yetişmeyen/üretilmeyen günlük gereksinimlerin (çay, şeker, tütün, günlük kullanım eşyası, lüks tüketim malzemeleri vb.) karşılanması bütünüyle Çinli tüccarların tekeline bırakılmıştır. Ülkedeki her büyük yerleşim yerinin yanı başında bir Çin ticaret kolonisi oluşmuş, Çinli tüccarlar büyük depolar kurmuşlardır. Tefecilik de yapan Çinli tüccarlar halkı ağır borç altına sokmuşlardır. 18. yüzyılın ortalarında gelişen bağımsızlıkçı isyan zorlukla bastırılmıştır. 19. yüzyılın başlarında bütün Moğolistan Çinli tüccarlara borçludur; ödenmeyen borçlar için hapis, aşağılayıcı muameleler uygulanmış, ağır borç nedeniyle kölelik, çocukların satılması, dilencilik, açlıktan ölüm sıradan olaylar haline gelmiştir. Bu durum, Moğol onuru üzerinde derin yaralar açmıştır. Bu dönemin bir uygulaması da Moğolların geleneksel yönetim merkezi Karakurum'un terk edilerek en yüksek dinsel yönetici Cetsundamba Hutuktu'nun (Yaşayan Buda) sarayının bulunduğu Hüre'nin (Urga, Ulan Bator) ülkenin merkezi olmasıdır. Bu dönemde Rusya sınırındaki Hiyakta, batıda Hobdo, Ulyastay gibi yerleşim merkezleri daha çok askeri nedenlerle büyümüştür. Hiyakta daha sonra Rusya'yla ticaret kapısı haline gelecektir. 19. yüzyılın sonlarında, geleneksel olarak genel kullanıma açık olan toprak üzerinde yer yer özel mülkiyetin tanınması ve ağır borç ile angarya uygulaması nedeniyle bağlı bulundukları sancaklardan

kaçarak büyük yerleşim merkezlerinde günlük işlerde çalışarak geçinen bir tabakanın oluşması feodal yapının çözülmeye başladığını gösteren kapitalizm öncesi gelişmelerdir.

Çin egemenliğine, lamacı Budizmin etkisine rağmen büyük Moğol imparatorluğunun ve Cengiz Han'ın anısı halk ve feodal aristokratlar arasında canlılığını korumuştur. Korunan esas olarak büyük, bağımsız ve zengin bir devletin anısıdır.

Yukarı Asya'nın Paylaşılması

Çin ve Rusya, 1689 ile 1911 yılları arasında yaptıkları bir dizi anlaşmayla Kuzey ve Doğu Asya'daki sınırları belirlemiş, siyasi etki ve ticari faaliyet alanlarını, coğrafi bölgeleri paylaşmışlardır. Rusya, Moğolistan'daki Çin yönetimini tanımış buna karşılık Sibiryaya ve Mançurya'daki varlığını Çin'e kabul ettirmiştir. Rus-Moğol sınır kenti Hiyakta, 1727'de burada imzalanan anlaşmayla iki ülke arasında ticaret noktası olmuştur. Rusya'nın Moğolistan'daki etkinliği konusunda son derece kuşkucu davranan Çin, uzun yıllar başka bir ticaret merkezinin açılmasına izin vermemiştir. Rusya Hüre'de 1862'de ticari temsilcilik, 1863'te konsolosluk açabilmiştir. Rusya, 1881 San Petersburg Anlaşması'yla Moğolistan'da serbest ticaret yapma ve ülkenin büyük merkezlerinde temsilci bulundurma hakkı kazanmıştır. Moğolistan'daki Rus ticari faaliyeti Çin'e oranla daima küçük bir yer tutmuştur. Rusya, bu yıllarda bölge stratejisini Moğolistan ve Mançurya'da Çin egemenliğini kabul etmek ancak bu bölgelerde gelecekte Çin'in zayıflamasıyla ortaya çıkabilecek bağımsızlık eğilimlerine destek verme şeklinde belirlemiştir.

Moğollar, Çin egemenliğinden kurtulma ve bağımsızlık arayışları çerçevesinde Rusya'yla ilk önemli teması 1895'te gerçekleştirmişlerdir. Moğolların dinsel önderi VIII. Hutuktu'nun özel temsilcisi başkanlığında bir heyet gizlice San Petersburg'a giderek

görüşmelerde bulunmuştur. Moğollar, Çin Seddi'nin kuzeyindeki bölgelerde bağımsızlık ilan etmeleri durumunda Rusya'nın diplomatik ve askeri destek sağlayıp sağlamayacağını öğrenmek istemişler, Ruslar bu düşüncüyü olumlu karşılamakla birlikte Moğolların Hüre'deki Rus konsolosuyla işbirliği içinde çalışmalarını tavsiye etmekle yetinmişlerdir.

20. yüzyılın başında Çin'in tüm ülkede yürürlüğe koyduğu Yeni Yönetim Siyaseti, Çinlilerin Moğolistan'da yerleşmesini yasaklayan kuralları kaldırmış, Moğolistan'a Çinli göçmen akınına neden olmuştur. Göçmenlerin geniş alanlarda tarıma başlaması ve yürütülen madencilik faaliyetleri o zamana kadar geleneksel etkinliklerini sürdürmüş olan Moğol beylerinin çıkarlarına zarar vermiş, Çin yönetimine karşı halk ve beyler arasındaki düşmanlık duygularını artırmıştır.

Bağımsızlık İlanı

Bağımsızlık yanlısı Moğol beyleri, Çin imparatorluğunun 20. yüzyılın başında yönetsel bunalıma yuvarlanmasını, ülkede cumhuriyetçi eğilimlerin güçlenmesini ve Mançu hanedanının sonuna doğru yaklaşmasını bir fırsat olarak değerlendirirler.

1911'in yaz aylarında geleneksel törenleri için Hüre'ye gelen Moğol beyleri gizli toplantılarda konuyu görüşerek uygun zamanda bağımsızlık ilan etmeye ve destek sağlamak için Rusya'ya bir heyet göndermeye karar verirler. Temmuz'da gizlice yola çıkan üç kişilik heyet Ağustos'ta San Petersburg'a varır ve görüştükleri yetkililere açıkça Moğolistan'ın bağımsızlığını tanımalarını ve desteklemelerini teklif eder. Çin'le sorun yaşamak istemeyen Rusya uzlaştırıcı bir yol izler, Moğol heyeti ve talepleri konusunda Çin'i dolaylı olarak bilgilendirir. Moğolistan'daki durumun ciddiyetini fark eden Çin, Ekim'de Yeni Yönetim Siyasetini uygulamaktan vazgeçtiğini Ruslar aracılığıyla Moğol heyetine bildirir. Ancak bu

Moğol kuvvetleri arasındaki çarpışmalar kesin bir sonuç alınmadan 1913 yılı boyunca devam eder. Bağımsızlıkçı yönetimi para ve silah yardımıyla destekleyen Rusya, Moğollara Dış Moğolistan'da sınırlı bir özerklik dışında bir teklifte bulunmaz. Uluslararası tanınma konusunda beklediğini bulamayan ve mali durumu savaş nedeniyle zayıflayan Moğol yönetimi bu teklifi kabul eder. Moğollar daha fazla askeri ve mali yardım almak, bağımsız Moğolistan'ın sınırlarını genişletme konusunda destek sağlamak üzere San Petersburg'a heyet gönderirler. Görüşmelerde Ruslar askeri ve mali yardım sağlamayı kabul etmekle birlikte Moğol heyetini Moğolistan'ın statüsünün üç ülkenin de (Moğolistan, Çin, Rusya) kabul edeceği bir karara bağlanması için konferans toplanmasına zorlar ve bunu kabul ettirirler. Üçlü Konferans, Rus-Moğol sınırı Hiyakta'da toplanır, Moğolistan'ın Çin himayesinde özerk bir ülke olması taraflarca kabul edilir (1915). Moğolistan ve Çin savaşa son vererek ordularını çeker.

"Özerk" Moğolistan

Moğolların 1911'de bağımsızlık ilanı beyler, asiller ve lamaların önderliğinde gerçekleşmiş milliyetçi bir harekettir. Çağdaş siyasi kavram ve eğilimlerle karşılaşma olanağı daha fazla olan İç Moğolistan kökenli aydınlar, dinsel ve din dışı yönetim örgütlerinde yetenekleriyle yükselmiş halk kökenli insanlar bağımsızlık hareketinin önde gelen unsurları olmuşlardır. Bu kadro, ülkede büyük saygınlığı olan Tibet kökenli dinsel önder VIII. Hutuktu'yu bağımsızlık hareketinin önderi olmaya ikna

*1913 bağımsızlık savaşında
Moğol askerleri*

etmiştir. Hutuktu, bağımsızlık bildirgesinde ülkenin dinsel ve din dışı konularında tek yetkesi ilan edilmiştir.

Bağımsızlık ilanıyla Moğolistan teokratik monarşiyle yönetilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Moğolistan anlaşılmaya göre Çin himayesinde olmasına rağmen ülkede Rus etkisi belirgindir. Birçok alanda ilerici gelişmeler yaşanmıştır.

Moğollar, Hüre yakınlarında kurulan askeri okulda Rus uzmanların verdiği derslerle modern askerlik ve askeri hekimlik yöntemleriyle ilk kez tanışmışlardır. Yoksul sınıflardan gelen gençlerin kabul edildiği bu askeri okuldan yetişenler, 1912-1913 bağımsızlık savaşlarında birçok yararlık göstermiş, ilerideki devrimci hareketi yönetecek bir çekirdek kadro oluşturmuşlardır. Gelecekteki kurtuluş ordusunun komutanı Damdin Sühbator bu okuldan mezundur. Rus mali danışmanın önerisiyle bütçe sisteminde geçilmiştir. Hüre yakınlarındaki kömür madenleri 1915'te işletilmeye başlanmış, üç küçük basımevi, bir demir işliği, telgrafhane ve elektrik santrali açılmıştır. Tarım teşvik edilmiş, tarım araçları ithal edilmiştir. 1917'de Hüre'de 18 zengin tüccar tarafından hammadde ticaretini denetlemek amacıyla "Moğolistan Yardımlaşma Kooperatifi" kurulmuştur.

Hüre'de iki ilkokul, bir ortaokul açılmış, sancaklardaki okulların sayısı bu dönemde 60'ı aşmıştır. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir Rusça-Moğolca dil okulu kurulmuştur. 1913'te 14 öğrenci eğitim için burslu olarak Hiyakta ve İrkutsk'a gönderilmiştir. Moğolistan'ın ilk devrimci önderlerinden Horologiin Çoybalsan bu öğrenciler arasındadır. Okullarda çoğunlukla Rusya'nın Bur yatya bölgesinden gelen Moğol kökenli iyi eğitilmiş, Rus ve Batı kültürüyle tanışık öğretmenler görev yapmaktaydı.

1914'te üyeleri VIII. Hutuktu tarafından atanan iki kurullu bir danışma meclisi oluşturulmuştur.

Bu gelişmeler sayesinde çağdaş düşüncelere sahip milliyetçi aydınlar yetişmiş, Rus ve Avrupa kültürünün etkisi artmıştır. İlk süreli yayın Şine Tol (Yeni Ayna) 1913'te çıkarılmış, 1915'te ilk haf-

Sühbator (solda) ve Çoybalsan gençlik yıllarında

*Moğol subaylar Rus eğitimcilerle
(Önde yerde oturanlardan soldan ikinci Sühbator)*

talık dergi *Niislel Hüreenii Sonin Biçig* (Başkent Hüre Haberleri) yayımlanmaya başlamıştır.

Bütün bunlara rağmen ülkenin toplumsal yapısı çok az değişiklik göstermiştir. Yoksulluk ve açlık hâlâ yaygındı. Yaklaşık

600.000 nüfusu olan ülkede 700 civarında Budist manastırı, bu manastırlarda 100.000 kadar lama (erkek din adamı) vardı. Çalışmayan ve evlenmeyen lamalar erkek nüfusunun üçte birini oluştuyordu. Moğolistan, dünyanın en dindar ülkelerinden biri, bir zamanlar dünyanın dört bir tarafında kılıç sallayan Moğollar ise dünyanın en uysal insanları olmuştı.

Rusya'nın etkisiyle sağlanan bu sınırlı ilerleme dönemi 1919'a kadar devam eder. Sovyet Devrimi, Sibirya'da kızıl ve beyaz ordular arasındaki içsavaş Rus etkisinin zayıflamasına, Çin'e yeniden Moğolistan üzerinde egemenlik talep etme fırsatı verir.

Çin'in Dönüşü

Hüre'deki Çin elçisi, Sibirya'daki Sovyet ordusunun ve Manchurya'daki Japon destekli Panmoğolist güçlerin olası saldırısını gerekçe göstererek Moğolistan'daki Çin kuvvetlerinin artırılması konusunda Moğol hükümetini ikna eder, ilk birlikler 1918 Eylül'ünde Hüre'ye gelir. Elçi, 1919 yaz aylarında Moğolistan'ın özerklikten feragat edip tekrar Çin'e bağlanması için Moğol hükümetiyle yoğun görüşmeler yapar. Feodal beylerin haklarını koruyan ve ülkeyi tekrar Çin'e bağlayan bir anlaşma metni VIII. Hutuktu tarafından kabul edilir, ancak danışma meclisi üyelerinin muhalefetiyle karşılaşır. Sorunun görüşmelerle çözümü için çalışılırken Çin yönetiminin Japon yanlısı hizbine bağlı bir general, Hüre'ye askeri yönetici olarak atanır ve 1919 Kasım'ın başında büyük bir askeri güçle başkente girer. Çinli general, anlaşmaya muhalefet eden beylerin bir kısmını rüşvet vererek bir kısmını da şiddet yöntemleriyle sindirir. Moğol hükümeti, aynı ay özerklikten feragat anlaşmasını imzalar. Ocak 1920'de yapılan ve Moğol yöneticilerin aşağılandığı bir törenle egemenlik Çin'e devredilir. Moğol ordusu terhis edilir, silahlarına el konur.

Moğolistan Halk Partisi

Çin egemenliğinin yeniden kurulmasıyla eşzamanlı olarak Moğolistan'da direniş komiteleri kurulmaya başlanmıştır. Bu komiteler, Moğol toplumunun eski "duguylan" geleneğinin devamıydı. "Duguylan", feodal beylerin/yöneticilerin haksız uygulamalarına karşı halk tarafından oluşturulan gizli, yarı gizli danışma meclisleriydi. Sorunları tartışıp gerektiğinde yetkililere dilekçe vererek, sonuç alıncaya kadar edilgin veya etkin direniş örgütleyerek faaliyette bulunuyorlardı. Çin işgaline karşı aydınlar, halk ve asiller tarafından birçok direniş komitesi kurulmuştur. Bunlardan ikisi Moğolistan'ın siyasi geleceğinde önemli görevler üstlenmiştir.

Hüre'de Ocak 1920'de Dogsomyn Bodoo tarafından kurulan "duguylan", bunlardan biridir. Çoğunlukla yabancıların oturduğu Konsolosluk Tepesi bölgesinde bulunan Rus dil okulunda Moğolca öğretmeni olarak çalışan Bodoo, iyi eğitim görmüş eski bir devlet görevlisiydi. İlk Moğolca yayım organı Şine Tol'un (Yeni Ayna) çıkarılmasında görev almıştı. Çevirmenliğini yapan Horlogiyn Çoybalsan, Rus dil okulunda çalışan eski bir lamaydı. 1914'te hükümet tarafından eğitim için İrkutsk'a gönderilen grupta yer almıştı. Komite, Çin işgaline karşı olan devlet görevlileri ve lamaların katılmasıyla genişlemiştir. Konsolosluk Tepesi Grubu olarak adlandırılan bu komitenin Rus konsolosluğunda ve devlet basımevinde çalışan Bolşevik Rus vatandaşlarıyla ilişkileri vardı. Bu yolla devrimci düşüncelerle tanışmışlardı.

Kasım 1919'da gümrük memuru Soliin Danzan tarafından Doğu Hüre'de kurulan "duguylan", alt kademedeki birçok devlet görevlisinin ve aydının katılımıyla büyümüştür. Doğu Hüre Grubu olarak adlandırılan bu komitenin en genç üyesi, Moğol ordusunun dağıtılmasından sonra devlet basımevinde dizgici olarak görevlendirilen Damdin Sühbator'du. Bu grup, özerkliğin iptal edildiği gün Hüre'deki Rus konsolosuna mektup göndererek Çin

egemenliğine karşı birlikte mücadele etmeyi teklif etmiştir. Görüşlerini öğrenmek için VIII. Hutuktu'ya da bir temsilci yollamış ve amaçları için en uygun zamanın beklenmesi gerektiği yanıtını almışlardır.

Asillerin oluşturduğu "duguylan"lar da mevcuttu. Bunların esas faaliyetleri Japon ve ABD temsilcilerinden yardım talep etmek olmuştur.

Konsolosluk Tepesi ve Doğu Hüre Grupları, 1920 Mart'ında ortak bir toplantı yaptılar. Bu toplantıya katılan Hüre Bolşevik Komitesi üyesi Rus vatandaşları, Doğu Sibirya'daki Sovyet hükümetinin Moğol halkının ulusal kurtuluş mücadelesini desteklediğini belirterek Moğol yurtseverlerin bir siyasi parti kurarak mücadeleye devam etmelerini tavsiye ettiler.

İki grubun Haziran 1920'de yaptıkları toplantıda Moğolistan Halk Partisi kuruldu. Bu iki grubun üyelerinin hemen hepsi sıradan halktan geliyordu. Partinin kurulması, Moğolistan'ın bağımsızlık mücadelesinde asillerin ve beylerin önderlik ettiği birinci aşamanın sonuna işaret eder. Çin egemenliğinin yeniden kurulmasını kabul eden ve asillerle beylerden oluşan hükümet büyük bir saygınlık kaybına uğramıştı. Partinin kurulmasıyla bağımsızlık, devlet kurma ve dini koruma mücadelesinin önderliğini alt ve orta sınıftan Moğol aydınları üstlenmiştir.

Sovyetlerle Görüşmeler

Çinli askeri yöneticiye suikast düzenlemek, Çin ordusunun cephaneliğini havaya uçurmak gibi planlar yapan "duguylan"ların ilk siyasi eylemi Hüre'de bildiri dağıtmak olmuştur. Bildiride, asillerin hâkim olduğu geleneksel yönetim biçimine, halk üzerindeki baskılara ve aşırı vergilendirmeye son verilmesi, "dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi" seçimle başa gelen bir hükümet kurulması talep edilmektedir.

Moğolistan Halk Partisi'nin kurulmasından sonra yurtseverler Hüre Bolşevik Komitesi üyesi Rus vatandaşlarının etkisiyle bağımsızlık savaşına destek sağlamak için Sovyet yetkililerle görüşme kararı alırlar. Sibirya'da kızıl ve beyaz ordular arasındaki savaşta kızıl ordunun üstünlük sağlaması, Moğol kökenli Buryatların yaşadığı bölgeyi de içine alan bir Uzakdoğu Sovyet Cumhuriyeti kurulması bu kararda etken olmuştur.

Sovyet yetkililerle görüşmek üzere aralarında Bodoo, Danzan, Sühbator ve Çoybalsan'ın bulunduğu yedi kişilik bir heyet seçilir. İlk olarak Danzan ve Çoybalsan sınırı geçerek Uzakdoğu Sovyet Cumhuriyeti başbakanıyla görüşürler. Sovyet yöneticiler tarafından kuşku ve duraksamayla karşılanmaları üzerine Hüre'ye haber göndererek partinin VIII. Hutuktu'nun resmi talebini sağlaması istenir. Bodoo ve diğer bir parti üyesinden oluşan ikinci grup, heyetin Moğol halkının temsilcileri olarak Komintern'le görüşmeye yetkili olduğunu bildiren bir parti belgesi getirirler. Moğol yurtseverler, yüksek dereceli bir lama aracılığıyla ilişki kurdukları VIII. Hutuktu'nun Moğolistan'da Çin yönetimine son verilmesi ve yeniden özerkliğin tesisi konusunda Sovyet yetkililerin yardımını talep eden bir mektubu imzalamasını sağlar. Bu mektup, Sühbator ve iki yoldaşı tarafından sınırdan geçirilerek heyete ulaştırılır.

Yasal olarak halen Çin'e bağlı bir ülke olan Moğolistan'daki direnişçilerle yakın ilişki kurmanın Çin'in tepkisini çekeceğini ve Uzakdoğu'da Sovyet karşıtı bir askeri harekete neden olacağından korkan Rus yöneticiler, Moğol heyetiyle kesin bir anlaşmaya gitmez ve görüşmelerin her aşamasında Çin'e bilgi verirler.

Moğolistan Halk Partisi heyetiyle Sovyet yetkililer arasında Ağustos 1920'de İrkutsk'ta yapılan toplantıda Moğollar, ülkede Çin yönetimine son vermek için Sovyetlerden para, silah, cep hane, askeri danışman ve eğitmen talep ederler. Moğol heyeti, partinin kurtuluştan sonra uygulayacağı siyasi program hakkında da bilgi verir: VIII. Hutuktu yönetiminde anayasal bir monarşi

kurulmasını, asillerin geleneksel iktidarına son verilmesini, kitle desteği sağlandığında devrimin ilerletilerek halkçı demokratik bir yönetim kurulmasını tasarlamaktadırlar.

Bu aşamadan sonra Moğol parti heyeti çalışmalarını üç grup halinde sürdürmüştür: Danzan başkanlığında üç kişilik grup Sovyet hükümetiyle görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya giderek Çiçerin, Kamenev ve Lenin'le görüşmüştür. Bodoov ve bir yoldaşı direnişi örgütlemek için Hüre'ye dönmüş ancak parti üyeleri ve kurtuluş yanlısı aydınların Çinliler tarafından tutuklanmış olması

*Sühbator ve Komintern temsilcisi
Amgayev (1920'ler)*

nedeniyle bir faaliyet gösterememiş, ülke içinde gizlenmek zorunda kalmışlardır. İrkutsk'ta kalan Sühbator ve Çoybalsan, hem Komintern temsilcileriyle ilişkiyi sürdürmüş hem askeri eğitim almışlardır.

Kasım 1920'de Moskova'dan gelen haberde, Moğol heyetinin Sovyet hükümetinin desteğini sağladığı bildirilmektedir.

Beyaz Ordu İşgali

Sibiry'a da Kızıl Ordu'ya yenilen Kolçak'ın Beyaz Ordu'sunun bir bölümü 1920 Ekim'in başlarında Baron Ungern komutasında kuzeydoğudan Moğolistan'a girer. Çinli askerlerin cinayet, tecavüz ve soygunlarından yılmış olan, manastırların yağmalanması ve VIII. Hutuktu'nun hapse atılmasından büyük öfke duyan Moğollar, bu orduyu bir kurtarıcı gibi karşılar. Baron'un ordusu, çok sayıda Moğol'un katılımıyla güçlenir ve Şubat 1921'de Hüre'yi ele geçirir. Yenilen Çin birlikleri kuzeye, Rus sınırına doğru kaçır.

Baron, Hutuktu'yu hapisten çıkararak yeniden tahtına oturtur. Hutuktu, Baron'u önemli unvanlarla taltif eder. Bazı Moğol asilleri, Baron tarafından kurulan hükümette görev alırlar. Hüre'deki ilk dönemlerinde Çinlileri yenmiş ve Hutuktu'yu hapisten kurtarmış olması nedeniyle büyük saygınlık kazanan Baron, kısa sürede acımasız yöntemleri, kendisi ve askerleri tarafından gerçekleştirilen vahşi cinayetler, yağma eylemleri ve işkenceler nedeniyle saygınlığını yitirir. Baron'un askerleri Hüre'deki bütün Rus vatandaşlarını ve Rus Yahudisi tüccarları acımasızca katlederler. Sıradan halk üzerinde şiddet yöntemleri uygulalar. Moğollar, Çinlilerin baskısından kurtulmuş ancak bu kez Beyaz Ordu terörünün kurbanı olmuşlardır.

Kurtuluş Savaşı

Moğolistan'da Beyaz Ordu işgali ve terörü, yurtseverlerin amaçları doğrultusunda daha hızlı ve kararlı hareket etmelerine neden olur. Sühbator, Kasım 1920'de Rus-Moğol sınır kenti Hiyakta'nın Rusya tarafına gelir. İrkutsk'daki diğer partililerin da Hiyakta'ya gelmesiyle Moğolistan'ın sınır bölgelerinde propaganda çalışmalarına başlanır. Devrimci komite, Şubat 1921'de ordu kurma çalışmalarına hız verilmesine, ordu komutanlığına Sühbator'un getirilmesine karar verir. Sühbator, askeri okuldan arkadaşları olan eski subayların yardımıyla Moğolistan'ın her bölgesinden gelen ve Hiyakta'ya yakın bölgelerden toplanan gönüllülerle ilk partizan birliğini kurar. Eğitimi ve donanımı zayıf olmasına rağmen bu birlik, Hüre'den kaçıp Moğolistan'ın kuzeyindeki bölgelere yerleşen ve halka zulmeden Çin birlikleri üzerine yaptığı akınlarda büyük başarı kazanır. Çok sayıda Çin askeri öldürülür, Moğol partizanlar, bu savaşlarda elde ettikleri silah ve cephaneyle güçlenirler. Kırsal alandan Moğolistan Hiyakta'sına kaçan yenilmiş Çin askerleri, büyük ve iyi savaştan bir Moğol ordusundan söz etmektedir.

Birinci Kongre

Moğol devrimciler bu şartlarda Rusya Hiyakta'sında 1-3 Mart 1921'lerde Moğolistan Halk Partisi'nin birinci kongresini toplar. Kongreye parti üyeleri dışında dört eyaletten ve 10 sancaktan gelen temsilciler, partizan ordusundan askerler ve Komintern temsilcileri katılır. İlk karar, Moğolistan'ın bağımsızlık mücadelesi için Sovyetlerden yardım istenmesidir. İkinci olarak düzenli ordu oluşturulması, Sühbator ve Danzan önderliğinde beş kişilik bir kurmay heyeti kurulması, son karar ise bir Merkez Komitesi kurulup diğer ülkelerdeki kardeş partilerle ilişkiye geçilmesidir. Hüre'nin ve VIII. Hutuktu'nun Japon destekli Beyaz Ordu generali Baron Ungern'in denetiminde olması, Sovyet yardımını Moğol yurtseverler için tek seçenek durumuna getirmiştir.

Kongreden sonra yayımlanan "Moğolistan Halk Partisi'nin Kitlelere İlk Açıklaması" başlıklı bildiri, "bütün Moğol kabileleri" ile "yüksek veya alt tabakadan, lama veya sıradan halktan, kadın veya erkek bütün Moğolları" bağımsızlık ve ulusal egemenlik için Parti etrafında toplanmaya çağırmaktadır.

Geçici Hükümet

13 Mart 1921'de Moğolistan Halk Partisi merkez komitesinin toplantısında Geçici Hükümet kurulması kararı alınır, böylece Hüre'deki beyaz ordu denetimindeki hükümetle ilişkinin tamamen koparılması için önemli bir adım atılır. Çağdarjav başkanlığındaki hükümetin bakanları Sühbator, Çoybalsan, Bodoo, Danzan, Bilegsayhan ve Sumiya'dır.

Geçici Hükümet ilk bildirisinde Moğolistan'ın Çinlilerden ve Moğolları aldatmakla suçladığı Beyaz Ordu'dan kurtarılmasını birinci hedef olarak açıklar. Bildiride VIII. Hutuktu hükümetine atıf yapılmaz; Moğolistan'ın bağımsızlığı ilkesi vurgulanır, ileride bir anayasa hazırlanması için Milli Meclis toplanacağı açıklanır.

Geçici Hükümet Moğolistan'ın bağımsızlık savaşı için Sovyet hükümetinden yardım istenmesini kararlaştırır. Sovyet yetkililer, Moğolistan'ın kurtuluş savaşını Kızıl ve Beyaz Ordular arasında Sibiry'a'da süregelen içsavaşın bir cephesi olarak değerlendirirler. Moğolistan'ın Beyaz Ordu'nun denetiminde olması, beyaz çetelerin Rusya ve Moğolistan arasında sürekli hareket etmeleri Sovyet hükümetinin bu talebe olumlu yanıt vermesini kolaylaştıracaktır.

Geçici Hükümet ve Merkez Komitesinin 14 Mart 1921'de yaptığı ortak toplantıda Sühbator, Çin işgali altındaki Moğolistan Hiyakta'sının kurtarılmasını teklif eder. Bu yolla, Kuzey Moğolistan'da yağma ve cinayetlerine devam eden Çin ordusunun ana üssü ele geçirilecek, Geçici Hükümet Moğolistan toprağına yerleşerek meşruiyet kazanacak ve kurtuluş savaşını yürütmek için daha elverişli koşullara sahip olacaktır. Çin ve Moğol kuvvetleri arasındaki güç dengesizliği ileri sürülerek yapılan itirazlar reddedilir ve Moğolistan Hiyakta'sının alınması kararlaştırılır.

Moğolistan Geçici Hükümeti üyeleri, 1921 (Arka sırada soldan beşinci Sühbator, yedinci komintern temsilcisi Şumyatski, dokuzuncu başbakan Bodoo)

Çin Ordusunun Yenilmesi-Hiyakta'nın Kurtarılması

Sühbator, 15 Mart 1921'de Moğolistan Hiyakta'sındaki Çin kuvvetlerini teslim olmaya çağırır. Yanıt verilmemesi üzerine Moğol partizan ordusu 18 Mart 1921 sabahı saldırıya geçer, aynı gün kenti ele geçirir. Partizan savaşıyla yıpratılan, destek yolları kapalı olan, morali bozuk ve disiplinsiz 10.000 kişilik Çin garnizonu, Sühbator'un 400 kişilik ordusunun ani saldırısıyla mutlak bir yenilgiye uğrar. Dağılan Çin garnizonunun bir kısmı Rus topraklarına sığınır, bir kısmı güneye kaçar, burada partizan kuvvetleriyle Hüre hükümet güçleri tarafından imha edilir. Bu yenilgi, Moğolistan'daki Çin varlığının sonunu getirir.

Geçici Hükümet Moğolistan Hiyakta'sına taşınır. Moğolistan'ın o zamana kadar ulaşamayan bölgelerinde propaganda çalışmaları örgütlenir, seferberlik ilan edilerek orduya asker yazılmaya başlanır. Dambadorj, Hasbator ve Çağdarjav parti örgütü kurmak, kurtuluş savaşı başlatmak için Batı Moğolistan'a gönderilir; Dandan, Çoybalsan ve diğer hükümet üyeleri de Kuzey Moğolistan'daki sancaklarda kurtuluş savaşını örgütlemek üzere çalışmaktadır.

Beyaz Ordu'nun Yenilmesi-Hüre'nin Kurtarılması

Ülkede iki ayrı hükümetin varlığı bir çatışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Hüre hükümeti Sühbator'un görüldüğü yerde yakalanıp başkente getirilmesini isteyen bir genelge yayımlar. Geçici Hükümet bir mektupla asilleri ve lamaları Baron Ungern hükümetine destek vermemeleri, destek verenlerin ileride cezalandırılacakları konusunda uyarır.

Geçici Hükümet, Nisan'da Hüre'nin Beyaz Ordu işgalinden kurtarılması için resmi olarak Sovyetlerden askeri yardım ister. Moğol ve Sovyet birlikleri, Mayıs'ın başlarında ortak harekâta başlar. Kuzey Moğolistan'daki Beyaz Ordu kuvvetleri kısa sürede yenilir. Güneye doğru harekâta devam eden Moğol ve Sovyet bir-

liklerinin Hüre'ye yaklaşması üzerine şehirdeki Beyaz Ordu kuvvetleri batıya doğru kaçar. Hüre, 8 Temmuz 1921'de birleşik Moğol Sovyet güçlerinin eline geçer.

Parti Merkez Komitesi ve Geçici Hükümetin ertesi gün Hüre'de yaptığı ortak toplantıda VIII. Hutuktu başkanlığında anayasal monarşi ilan edilir. Kurulan yeni hükümetin başbakanı ve dışişleri bakanı Bodoo olur. Sühbator Savaş Bakanlığı ve Başkomutanlık, Puntsagdorj İçişleri Bakanlığı, Danzan Maliye Bakanlığı, Magsarjav Adalet Bakanlığı görevlerine getirilir.

İleride Moğolistan'ın iç siyasi hayatında önemli görevler üstlenecek olan Devrimci Gençlik Birliği Ağustos 1921'de Hüre'de kurulur. Birliğin önemli üyelerinden Çoybalsan, ileride devlet başkanı olacaktır.

Yeni hükümet 1921 Ağustos'unda yayımladığı bir kararnameyle tüm feodal unvan ve makamları iptal eder, asillere ödenen aylıkları ve tanınan vergi indirimlerini kaldırır. 1922 başlarında serflik ve angarya yasaklanır. Halkın Budist manastırların hayvan sürülerine ücretsiz bakma yükümlülüğü ve manastırlara sağlanan devlet yardımı iptal edilir; tefecilik yapan lamaların aldığı faiz sınırlanır.

Laik okullar açılır. Halktan insanların sancak yöneticisi olabilmesi için yasal düzenlemeler yapılır. Yeni mahkemeler oluşturulur. Çağdaş tıp yöntemlerini halka öğretmek için çalışmalar yapılır.

1924'te Moğol Devlet Bankası kurularak milli para birimi dolaşıma sokulur. Moğol Merkez Kooperatifi'nin başlangıç sermayesini bu banka sağlar.

Halk Cumhuriyeti

1921-1924 yılları arasında Moğol hükümeti esas olarak iç karışıklıkların bastırılması, temel devlet kurumlarının oluşturulması,

anayasayı hazırlayacak Milli Meclis'in toplanması, feodal ilişkilerin tasfiyesi gibi konularla uğraşır. Aynı yıllar, Moğolistan'ın gelişme için izleyeceği yol konusunda siyasi tartışmalara ve iktidar mücadelelerine sahne olur.

Yeni Moğol devleti, 1921'in sonunda Moskova'da imzalanan Moğol-Sovyet Anlaşması'yla varlığını güvenceye alır. Sovyet birlikleri 1923'e kadar Hüre'de kalır.

1921'de VIII. Hutuktu'nun muhafız alayından bazı askerlerin planladıkları darbe girişimi engellenir. Son Beyaz Ordu kuvveti 1921'in sonunda teslim olur. 1922'de Batı Moğolistan'da baş gösteren ayrılıkçı hareket bastırılır.

*Moğolların milli kahramanı
Sühbator*

Sühbator Şubat 1923'te ani bir hastalık sonucu 30 yaşında hayatını kaybeder.

VIII. Hutuktu'nun Mayıs 1924'te ölümünden sonra Moğolistan'da Halk Cumhuriyeti ilan edilir.

Üçüncü Parti Kongresi 1924 Ağustos'unda toplanır. Uzun süren ve şiddetli tartışmalar sonucunda Kongre, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin kapitalist olmayan gelişme yolunu izlemesine karar verir.

JÖNTÜRK DEVRİMİ ÜZERİNE 1908 TARİHLİ İKİ KARŞIT MAKALE

Türkiye'deki Barışçı Devrim⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli vilayetlerinde halen süregelen ve benim barışçı devrim adını verebileceğim olaylar hakkındaki bu makaleyi kaleme alırken bu hareketin herhangi bir kısmında yer alma niyeti belirtmeyi amaçlamadığımı anlaşılmaması isterim. Türklerin meseleleriyle doğrudan ilgili olmam nedeniyle, Doğu'daki arkadaşlarımdan aldığım mektuplar ve gazeteler, ayrıca İstanbul'un resmi çevreleriyle yakın ilişkileri olan yurttaşlarımla yaptığım sohbetlerden edindiğim bilgilerle bu makaleyi yazıyorum.

Sultan'ın mevcut hükümetinin şu veya bu yabancı güç tarafından uygulanan en kabul edilmez baskılara boyun eğme alışkanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun halkı tarafından ülkelerinin şeref ve menfaatleri açısından bu kadar zararlı görülüyorsa böyle alçaltıcı

44 Halil Halid, "A Pacific Revolution in Turkey", *Orient Review*, c.1, sayı 1, Londra, Ocak 1908, s.18-28. Halil Halid için bkz. Halil Halid, *Bir Türkün Ruznamesi*, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2008; ayrıca bkz. S. T. Wasti, *An Anti-Imperialist Muslim intellectual*, *Middle Eastern Studies*, c.29, sayı 3, Temmuz 1993, s.559-579.

bir düzenin sürüp gitmesine neden katlanıyorlar? Ve eğer mevcut otokrasinin mutlakiyetçiliği ilerleme ve gelişmenin önünde bir engelse neden yönetimin icraatını denetleyip Sultan'ı meşrutiyeti ilana zorlamıyorlar? Bu ve benzeri sorular, Yakındoğu sorunlarını tartıştığım kişiler tarafından defalarca gündeme getirilmiştir. Bu konularda sorguya çekildiğim her durumda dayanılmaz bir utanç duygusuyla ezildim. Çünkü hepimizin bu kadar nefret ettiği bu düzeni, en zayıf yabancı güçle müzakerede bile ağır zafiyet, kendi tebaasıyla ilişkilerinde ağır ikiyüzlülük gösteren otokrazi düzenini değiştirmeye gücümüz yetmemişti. Aslında, Türkiye halkının içinde bulunduğu anormal durumun benzeriyle karşılaşacak başka bir milletin nasıl tepki vereceğini bilemiyorum. Mevcut mutlakiyetçi iktidar, sona ermesi için dünyanın her tarafında edilen dualara, beslenen ümitlere ve kendisine karşı yapılan birkaç eylemli girişime rağmen yıllardır yıpratıcı varlığını sürdürüyor. Yıldız köşkü, yalnız devrimin hücumlarına değil Azrail'in ziyaretine karşı da korunaklı görünüyor. Otokراسiyi Osmanlı İmparatorluğu halkının arzularına uygun olarak iktidardan düşürecek genel bir ayaklanmanın sonuçları çok yıkıcı olabilir. Bu durumda derhal eylemli bir yabancı müdahale gündeme gelecektir. Böyle istikrarsız bir durumda yabancıların ortak müdahalesi doğruca Osmanlı bağımsızlığını hedef alacaktır. Yıldız'daki mutlakiyetçi hükümetin Osmanlı İmparatorluğu'nun şu veya bu vilayetindeki yabancı müdahalesine karşı göstermelik direnç sergilediği ve aslında bu müdahalelerin daima söz konusu bağımsızlığı peyderpey ortadan kaldırma amacını güttüğü bir gerçektir. Ama Yıldız hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu halkının ülke yönetiminde söz ve karar hakkı olmasından nefret ediyor, bu fikre direniyor. Yabancı güçlerin sürekli müdahaleleriyle Osmanlı İmparatorluğu topraklarını parça parça kaybedebilir, mülkiyetindeki bölgelerden kalanlar uzun süre idare edecek kadar büyüktür. Ancak, Yıldız bürokrasisinin işlerini gören malum kozmopolit beyefendiler kendilerinin ölü-

münden sonra meydana gelebilecek tufan hakkında hiç de endişe duymuyorlar. Kendi mevki ve yetkeleri halkın ülke yönetimi üzerinde söz sahibi olmasıyla tehlikeye düştüğünde sözünü ettiğim türde eylemli yabancı müdahale için bizzat davette bulunacaklardır. Sultan'ın, muhalif Osmanlılarla görüşmek üzere 10 yıl kadar önce Avrupa'ya gönderdiği özel temsilciden duyduğum tehditleri hatırlıyorum. Siyasi çalışmalarının halkın padişah hazretlerinin yetkesine karşı ayaklanmasına yol açması halinde haşmetmeaplarının askeri yardım için dost bir güce başvurmaya mecbur kalacağını açık bir dille söylemişti. İma edilen "dost güç" Türkiye'nin geleneksel düşmanıdır.

Türkiye'de herkes mevcut otokratik yöneticilerin yurtseverliğinin ne anlam ifade ettiğini biliyor. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu halkı iki kötü seçenekle karşı karşıya: ya mevcut baskıcı ve büyük ölçüde yıkıcı yönetime katlanmak ya da (Hristiyan Rusya'nın aksine) Türkiye'de Avrupa'nın müdahalesi ve sonuçta yabancıların egemenliği için çok uygun bir ortam yaratacak olan bir iç çatışmanın bütün şiddet ve dehşetini göze alıp yönetimi devirmeye girişmek. Osmanlılar, "medeniyet getiren" yabancıların lütuflarından faydalanmaktansa kendi yöneticilerinin baskılarına katlanmayı tercih ediyorlar. Bazı Doğu ülkeleri, uzun süredir zayıf, vicdansız ve yurtseverlikten uzak yöneticilerin hükmü altında bulunma talihsizliğini yaşıyorlar. Osmanlı İmparatorluğu halkı bu açıdan çeyrek yüzyılı aşan bir süreyle Doğu milletlerinin en talihsizidir. Buna rağmen İmparatorlukta hiç kimse karışıklıkları bastırmak, sonra da muhtemelen silah zoruyla reform ve hükümet değişikliği talep etmek için yabancı birliklerin geldiğini görmek istemez.

Osmanlı halkının otokratik kötü yönetime karşı şiddet kullanarak ayaklanmasının önünde başka bir mütalaa, yani diğer ülkelerin tebaası olan Müslümanların duygularına besledikleri saygı da engeldir. Bu Müslümanlar arasında Sultan'ın saygınlığı

çok yüksektir. Hintli Müslümanların yaptıkları, halifeye ne kadar itibar edildiğini anlamak için kâfidir. Hiçbir Osmanlı onlar tarafından nefretle karşılanacak Sultan karşıtı bir eylemle bu insanların gönüldaşlığını yitirmeyi göze alamaz. Rus-Türk savaşı ve Türk-Yunan muharebeleri sırasında, Hicaz demiryolunun inşaatında Türkiye dış destek ve yardıma ihtiyaç duyduğu zaman Hintli Müslümanlar açlık ve salgın hastalık nedeniyle kendileri muhtaç ve sefil durumda olmalarına rağmen Osmanlı davasını büyük bir heyecanla sahiplenmişler, Osmanlı ordusuna silah alınması, Osmanlı demiryollarının yapımı, Kızılay teşkilatına yardım için büyük miktarlarda para toplayıp bağışlamışlardır.

Sultan'ın tebaası olmayan Müslümanların gösterdiği bu yoğun dostluk duygusunun aslında başka bir yönü de var. Bu yüceltme öncelikle halifenin makamına, dolaylı olarak da şahsına ait olmalıdır. Burada bir çelişki ortaya çıkar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman nüfusunun aydınlanmış tabakası halifeliliğin ve memleket işlerinin idaresinin dürüst ellerde olmasını, halifelik tahtını çevreleyen bir avuç bürokratik görevlinin yurt dışındaki samimi Müslümanların sadakatini kendi bencil ve yurtsever olmayan amaçları için kullanmamasını arzu eder. Oysa diğer ülkelerdeki Müslümanların, özellikle Hindistan'dakilerin halifeye duydukları saygının bütün emareleri Sultan Abdülhamit'in maiyeti tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki saf kitleleri haşmetmelerinin yetkesinin dünyanın ücra köşelerinde bile tartışılmaz olduğuna inandırmak için kullanılmaktadır. Ülke dışındaki milyonlarca insan Sultan'a böylesine gönüllü bir sadakat gösteriyorlarsa (Sultan'ın Müslüman tebaasını ifade eden ve saray sansürü tarafından Türk basınında kullanılması şiddetle tavsiye edilen bir deyimle) "sadık bendeleri" neden Padişah'ın iradesine (aslında saray hizbinin iktidarına) Tanrı'ya tapar gibi korku ve dehşetle tabi olmasınlar ki?

Otokrasinin uzun süredir baş vurduğu bu tür taktiklerin gelecekte bir başarı şansı olmayacaktır. Bu sistematik göz boyacılığın

hiçbir fayda sağlamayacağı açıktır. Doğru meseleleriyle ilgilenen ve daima "paşalar"ın kötü yönetiminden, yozlaşmasından söz eden Avrupalılar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetlerindeki cahil insanlar da katlanmak zorunda oldukları bütün kötülüklerin bu paşaların eseri olduğunu düşünürlerdi. Aslına bakarsanız "paşa"ların hepsi yozlaşmış ve yetersiz yaratıklar değildir; tıpkı Hindistan'daki İngiliz görevlilerin hepsinin muhtemelen dürüstlük örneği ve dahi yönetici olmadığı gibi. Birçok vilayette insanlar artık Yıldız köşkündeki müstebitin çevresini Türk kökenli olmayan insanlarla doldurduğunu ve Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı aşağılanma ve talihsizliklerin sorumlularının onlar olduğunu anlamaya başladı. Çok sayıda insan baskıcı yönetimin, milletin cehalet ve yoksulluk içinde kalmasının sebebinin eski Babîâli'nin paşaları değil Sultan'ın çevresindeki bu görevliler olduğu şeklindeki Jöntürk tespiti katılıyor.

Peki, o zaman ülkeyi istibdadın tahrip edici yönetiminden kurtarmak için ne yapılmalı? Bu hayati bir sorudur; bir eyaletten diğerine yavaş yavaş yayılan barışçı devrimin önderleri şimdi bu sorunun yanıtını bulmakla meşguller. Önderler, eylemlerinin yaratabileceği tehlikelerin tamamen farkında görünüyorlar. Vatanseverliğin, otokrasiye hizmet eden, dahası Türkçe sözlüklerden "vatanseverlik" sözcüğünü çıkarıp Ziya Paşa, Suavi Efendi ve Kemal Bey gibi edebiyat dehalarının vatansever oyun, şiir ve dergilerini yasaklayan Yıldız'daki kozmopolit zıppçıktılar için sadece "aptalca bir duygusallık" olduğunu çok iyi biliyorlar. Vatansever eserlere ve eylemlere böylesine hakir bakan bu saray yöneticileri hizbine yabancıların müdahalesini sağlamaları için bahane verilmemelidir. Bu nedenle her bölgedeki ayaklanmanın belirli bir düzen içinde ve Sultan'ın bürokratlarına karşı gereksiz sertlik gösterilmeden yürütülmesi gerekir.

Barışçı devrimin önderlerinin dikkat etmesi gereken bir diğer husus da karışıklık yaşanan bölgelerde Müslüman ve Hristiyan

nüfus arasında, pek de az olmayan fesat unsurlarının yol açacağı muhtemel yanlış anlamalardır. Yurtdışında sesleri fazla çıkan "agent provocateur"ler,⁴⁵ ayrıca Türkiye'nin Ermeni cemaatlerine ait olmayan ama her şeye rağmen bombalarıyla sınırdan geçerek "müstevli Müslümanlar"a karşı Ermeni özgürlüğü davasının "savaşçılığı"nı yapan anarşist eğilimli münferit Ermeniler mevcuttur. Osmanlı Ermenileri içinde itidal sahibi olanların bu bozguncu yabancıların yakınlığından hiç hoşlanmadıkları gerçektir. Gene de barışçı hareketin yürütücüleri nüfusun iki bölümü arasında, çok iyi bildiğimiz şekilde yurtdışında yanlış yorumlanacağı kesin olan, Avrupa basınının sütunlarına "Hristiyan katliamı" veya en azından "Müslüman fanatizmi" denen şeyin bir başka tehlikeli örneği olarak geçecek bir çatışma fırsatı yaratmamak için her türlü tedbiri almaktadırlar. Üstelik düzen karşısındaki hoşnutsuzluğun bir bölgeden diğerine yayıldığı bu nazik ortamda olaylı vilayetlerin farklı cemaatleri arasında yaşanacak bir yanlış anlama en çok otokrasinin işine yarar. Yetkililerin uygulamaları karşısında Müslümanların şiddetli gösteriler yaptığı Erzurum vilayetindeki ayaklanma sırasında otokrasinin temsilcileri, reformcu halk hareketini farklı bir yöne çekmek için ellerinden geleni yaptılar. Esas olarak sınırın Rusya tarafından tamamen farklı amaçlarla gelen Ermeni tahrikçiler hükümet karşıtı hareketi yolundan saptırmaları için yerel yöneticilere birçok bahane yarattılar. Ama Erzurum sakinlerinin sağduyusu bozguncu unsurları hemen tespit edecek kadar yüksekti. Otokrasiden koparacakları reformların veya adil uygulamaların bütün vatandaşların yararına olacağını belirterek şehrin önde gelen Ermenilerinden, hükümet dairelerine saldırı düzenlediklerinde Ermeni cemaati mensuplarının işe karışmamasını talep ettiler. Bunun sonucunda Müslümanlar hükümet binalarını, özellikle telgrafhaneleri işgal ettiler, Sultan'ın İstanbul'daki sarayıyla görüştüler ve vilayetteki yüksek memurların icraatla-

45 Agent provocateur (Fr.): Kışkırtıcı ajan.

rını ağır biçimde eleştirdiler. Valiyi makamından atarak kalabalığı zorla dağıtmaya çalışan komiseri öldürdüler. Yetkililerin çağırdığı askeri birlikler Müslüman göstericilere ateş açmayı reddetti.

Türkiye'deki bu barışçı ayaklanmanın kökeni bazıları tarafından Rusya'da süregelen devrimci hareketlere ve yakın zamanda İran'da meydana gelen meşrutiyet yanlısı olaylara bağlanmaktadır. Bu, sadece bir varsayımdır. Ayaklanmaların Asya Türkiye'sinin bu iki ülke sınırlarına yakın eyaletlerinde meydana gelmesi, devrimci düşüncelerin Asya Türkiye'sine Rusya ve İran yoluyla girdiği zannına yol açmış olabilir. Oysa durum böyle değildir. Aslında Sultan'ın bürokratlarına karşı barışçı muhalefet eylemlerinin ilk örneği, İstanbul'a Türk sınırı yakınındaki herhangi bir Rusya da İran kasabasından çok daha yakın olan Kastamonu vilayetinin halkı tarafından gerçekleştirilmiştir. Buradaki Türk nüfusun devrimci girişimleri, müteveffa Şah'ın İran'da meşrutiyeti ilanının öncesine rastlar. Ayrıca, Türklerin devrim yöntemlerinin Rusya'da uygulananlarla hiçbir benzerliği yoktur. Türkiye'deki ayaklanma yerel özellik taşır, haberlerin eyaletler arasında nakli için gerekli süre geçtiğinde vilayetler birbirlerinden duyduklarına göre hareket ederler. Bürokratlara karşı çıkmak için eyaletlerde uygulanan yöntemler birbirinin aynıdır. Mağdur Vilayetin Türk nüfusu, genellikle Yıldız Köşkündeki kamarillanın bir yaratığı olan, vilayeti İmparatorluğun yerleşmiş yasaları yerine İstanbul'daki Padişah sarayından aldığı yüksek otokratik emirlere göre yöneten valinin konağına "en masse"⁴⁶ yürür. Kalabalık, hemen telgrafhaneye el koyar. Çoğu eski asker olan kalabalığın arasında orduda telgrafçılık yapmış birisi daima bulunur. Hemen Yıldız'la haberleşmeye başlayıp ilk olarak haşmetmeaplarının hattın diğer ucuna gelmesini talep ederler. Burada, Sultan'ın sarayındaki telgraf bölümünün İstanbul'daki umumi postanenin telgraf bölümünden her zaman daha meşgul olduğunu belirtmek gerekir. Sultan her daim

46 En masse (Fr.): Kitle halinde.

haberleşmeye hazırdır. Karışıklık çıkan yerlere sorduğu ilk soru, hükümet dairelerini işgal edenlerin kaç kişi olduğudur. Öfkeli bir kalabalığın ruh halini çok iyi bilen Sultan, gizli polisin aldığı bütün tedbirlere, kesin gösteri yasağına rağmen her seferinde birkaç bin kişinin toplandığını öğrenerek dehşete düşer. Uzun süre oyaladıktan sonra nihayet halkın taleplerini kabul eder. Kural olarak valiyi görevden alır, vergilerin azaltılmasını emreder ve birkaç idari reform yapma sözü verir. Ama sükûnet sağlandığında, ilk uygun fırsatta bu halk hareketinin önderlerinden intikam almaya hazırdır. Erzurum'daki ilk ayaklanmadan birkaç ay sonra Müslüman cemaatin önderi olan müftü, İmparatorluğun uzak bir köşesine sürgüne gönderilmek üzere bir gece jandarmalar tarafından evinden alınır. Ama müftünün ortadan kaybolduğu duyulur duyulmaz öfkeye kapılan Erzurum sakinleri peşinden silahlı atlılarını gönderirler. En yakın limana gitmekte olan kafilayı yakalayan atlılar, jandarmaları etkisiz hale getirip müftüyü evine geri getirirler.

Selefinin görevden alınmasından sonra atanan yeni vali de aynı kötü yönetimi sergilemeye başladığı için Erzurumlular ikinci kez ayaklandılar. Halk, hükümete karşı tekrar silaha başvurunca askeri birlikler çağırıldı. Ama askerler halkın iyiliği için mücadele eden yurttaşlara ateş etmeyi reddettiler. Bitlis vilayetinde halk, Sultan'ın ikinci mabeyincisinin akrabası olan ve isyanı şiddet kullanarak bastırmaya teşebbüs eden serkeş ruhlu valiye saldırı düzenleyip yaraladılar. Diyarbakır vilayetindeki isyan ise çok ciddi sonuçlara yol açmış görünüyor. Bu eyaletin merkezi, binlerce göçebe Kürt'ün dolaştığı geniş ve ıssız çöl arazisine yakındır. Kürtlerin İbrahim adındaki reisinin 4.000 çadırlı bir aşirete sahip olduğu söylenmektedir. Yaklaşık 20 yıl önce Sultan, mülkiyetindeki bölgelerde yaşayan aşiret atlılarını (düzenli orduya alınmadıkları sürece Kürtlerin asla disiplinli askerler olmayacağını bilen Türk askeri uzmanların uyarılarına rağmen) yarıaskeri süvari birlikleri-

ne dönüştürmeye karar verdiğinde İbrahim'e Paşa unvanı verilmiş kendi aşiretinin atlılarından oluşturulan alayların sözde komutanı yapılmıştı. Alaylarına sağlanan silahlar ve Osmanlı nizamiye ordusu subaylarının verdiği taktik eğitimi sayesinde büyük güç kazanan İbrahim, huzur içinde yaşayan köylüler üzerinde baskı kurmaya başlar. Kısa bir süre önce Diyarbakırlılar diğer vilayetlerde olduğu gibi adalet ve reform taleplerini dile getirdiklerinde bu Kürt reis tarafından Müslüman ve Ermenilere yapılan baskıları da İstanbul'a şikâyet ettiler. Halk, eyalet sakinleriyle ilişkilerinde baskıcı davranan, Kürtlerle mücadelede zayıf kalan valinin görevden alınmasını talep etti. Yıldız'daki memurlar, bu şikâyetle rağmen eylemleriyle İmparatorluğun en azından bir vilayetinde milletin reform ve meşrutiye çabalarını engelleyen İbrahim'in görevinde kalmasını sağladılar. Ama halk, bu küçük otokratın Sultan'ın asla hoş görmeyeceği bir başka suçunu ortaya çıkardı. İbrahim, birkaç yıl önce kendisini ziyaret eden yabancı bir ajanla bağımsızlık ilan etmek üzere anlaşmakla suçlanıyordu. Bu ihanet şüphesi nedeniyle Yıldız'daki müstebit hükümet onu Diyarbakır ve çevresinden uzaklaştırdı.

Mevcut düzene bu şekilde karşı çıkan şehirlerin sayısı yedidir. Yeni bir vilayet merkezinde halkın Yıldız sarayıyla doğrudan görüşüp reform ve adalet taleplerini ilettiği, valinin görevden alınmasını istediği haberini almamız çok yakındır. Halk hareketinin yayılmasını önlemek için otokrasi çok çeşitli önlemlere başvuruyor. Örneğin işleri dürüst, dindar ve vatansever ellerde olduğu takdirde her Müslüman Osmanlı'nın uğruna kanının son damlasına kadar savaşaacağı halifelüğün yabancı müdahaleyle tehlikeye düşeceği tehdidi; isyana karışmayan yerlerdeki önderlere nişanlar verilmesi, halk önderlerine yüksek makamlar teklif edilmesi; eski işe yarar yöntemleri kullanarak her yerde hazır ve nazır olan yabancı casuslar aracılığıyla farklı cemaatlerin birbirine düşürülmesi; özellikle İmparatorluğun muhalif bölgelerindeki basın or-

ganlarında Padişah'ın iyiliğinin sıkça övülmesi. Bütün bu önlemler tek bir amaca yöneliktir, halkın adalet ve özgürlük haykırışının bastırılması.

İslam davasının ilerlemesi için büyük önemi olan Hicaz demiryolu inşaatında Padişah Hazretlerinin sağladığı harikulade başarı çok öne çıkarılmaktadır. Oysa bu başarı Türkiye'de halkın gözünü kamaştırmıyor pek, aksine karışıklık yaşanmayan yedi bölgenin ikisinde insanlar diğer taleplerinin yanı sıra Anadolu demiryolunun kendi eyaletlerine kadar uzatılmasını istiyorlar. Rusya'nın, 30 yıl önceye kadar Osmanlı toprağı olan sınır bölgelerine demiryolu getirdiğini oysa kendi vilayetlerinin başkentle veya Asya Türkiye'sinin Batı vilayetleriyle kolay bir ulaşım hattının bulunmadığını söylüyorlar. Bağdat hattı güneye doğru ilerleyecek, Anadolu demiryolu ise Ankara'dan öteye gitmiyor. Rus-Japon Savaşı'ndan önce, Yakındoğı siyasetinde Moskova etkisinin büyük önem taşıdığı dönemde Sultan, Asya Türkiye'sinin Karadeniz kıyı şeridinde yabancı şirketlere demiryolu imtiyazı vermeme, bu bölgede demiryolu inşaatına karar verirse bunun Ruslar veya kendi hükümeti tarafından yapılması kararındaydı. Sultan, Rus saldırılarına bu kadar açık olan bu bölgede şimdiye kadar demiryolu veya düzgün askeri karayolu yapmak için herhangi bir adım atmamıştır. Rusya ile Sultan arasındaki bu zımni ihanet anlaşması, Yıldız köşkü otokrasisine hizmet edenler dışında Türkiye'de herkes için sürekli bir ıstırap nedenidir.

Sultan'ın maiyetindekilerle temasta olan memurların söylediğine göre hareketi bastırmak için kullanılan yöntemlerin işe yaramaması durumunda halkın barışçı devrimini önlemek için Padişah'ın zulasında bir başka plan, bir tür temsili hükümet tasarısı hazır tutulmaktadır. 1877'de Osmanlı meclisinin kapatılmasından sonra yürürlükten kaldırılan Türk anayasasının Padişah fermanıyla her yıl Salnameyi Devleti Osmani'de basılması bu söylentiye doğrulamaktadır. Ama otokrasinin bu tasarıyı uygulaması ancak

vilayetlerin çoğunda halkın vergi ve asker vermeyerek hükümete ülkenin yönetim ve savunma meselelerinde halkın temsilcilerinin söz sahibi olmasını kabul ettirmesiyle mümkündür. Sarayın yetkesini son derece sorumsuz bir şekilde kullanmakta ısrar etmesi işleri er geç bu noktaya getirecektir.

Bu barışçı devrim, tamamen Türkiye'nin uzak vilayet merkezlerinde çok sayıda bulunan Jöntürk sürgünler tarafından planlanmaktadır. Otokrasinin temsilcileri tarafından İslam davasıyla ilgisi olmayan, Padişah'ın yüce yetkesine karşı çıkararak yabancı düşmanların sinsi planlarına hizmet eden insanlar olarak tanıtıldıkları için vilayet sakinleri uzun süre bu sürgünlere düşmanlık ve nefret duymuştu. Özgürlükçü görüşleri, ülkelerinin ilerleyip gelişmesini sağlamaya yönelik teşebbüsleri halk tarafından tehlikeli bir kâfirlik olarak görülmüştü. Çoğunluğu okuma yazma bilmediği, eğitimlilerin de olayların gerçek mahiyetini öğrenemediği, basın hayatının gelişmesinin sansür tarafından ağır biçimde baskılandığı, ülkedeki basın otokrasinin borazanı haline sokulduğu için Osmanlı halkının hükümetin gerçek yapısı, siyasetlerinin niteliği konusunda aydınlatılması çok zordur. Yıldız hizbi ile reform ve ilerleme yanlıları arasındaki mücadele 30 yıldır sürüyor, bu savaşta talih hep birinciden yana oldu. Ama reform ve ilerleme yanlıları birçok yerde artık sözlerini dinlemeye başlayan halkın desteğini kazandılar. Artık barışçı devrimin önderliğini yapıyorlar; Jöntürk yayınlarını yurt dışından ülkeye sokmanın dolambaçlı yollarını öğrendiler; bu yayınları kalabalık toplantılarda okuyup yabancı güçlerin hükümete nasıl muamele ettiğini, mevcut yöneticilerin düşüncesiz siyasetleri yüzünden Türkiye'nin uğradığı kayıpları anlatıyorlar. Bir süre daha böyle devam ettiği takdirde saraydaki yüksek dereceli memurların yakında kârlı imtiyazlar verme bahanesiyle devletin bütün yetkilerini yabancı "exploiteurs"⁴⁷ satacağını, Padişah'a karşı komploları önlemek

47 Exploiteur (Fr.): Sömürücü.

bahanesiyle ülkenin doğal kaynaklarını iktisadi gelişmede kullanma yanlısı sorumluluk sahibi yurttaşların örgütlenmesini yasaklayacağını açıklıyorlar. Ayrıca her yıl harp malzemeleri için yurt dışına aktarılan büyük miktarda paranın gerçek amacının yabancı imalatçıların temsilcilerinden komisyon almak olduğunu, dev silah ve cephane stoklarına rağmen hükümetin yabancı baskılara sürekli boyun eğerek milletin askeri saygınlığına zarar verdiğini, Türkiye'yle ittifaka eskiden büyük değer veren Avrupa devletlerinin artık Osmanlı gücünü önemsiz saydıklarını söylüyorlar.

Sultan'ın hükümeti, halkın tükenmeye başlayan sabrını daha fazla zorlaması durumunda Osmanlı İmparatorluğu halkının en sadık kesimlerinin topluca istibdat karşıtı harekete katıldığını er geç göreceğini tahmin etmek hiç de zor değildir.

Anadolu'daki Devrimci Hareket⁴⁸

Okuyucularımız, aşağıdaki notlarda, yazarın Anadolu'daki devrimci hareket üzerindeki görüşlerini izleyeceklerdir. Çeşitli ülke, basınlarının Avrupa'ya ulaştırdığı haberlerle bu yazıda verilen bilgiler birbirlerini tam olarak tutmamaktadır. *Pall Mall* gazetesi Nisan'ın başında, *Reuter* ajansından aldığı habere göre, Van'da 60 Ermeni'nin Müslüman halk tarafından öldürüldüğünü bildiriyordu. Aynı sırada *Birmingham Post* ise Müslüman ve Hristiyanların birlikte yürüttükleri şiddetli gösteriler üzerinde ısrarla dururken Ermeni ihtilalcilerin yükselen sesini yansıtmaktan da geri kalmıyordu.

İki olgu bize şüphesiz doğru gibi görünüyor. Birincisi, (Abdül Hamit rejimine karşı yapılan hareketler içinde Müslüman ve Hı-

48 K. J. Basmadjian, "Mouvement Revolutionnaire en Asie Mineure", *Revue du Monde Musulman*, c.4, sayı 4, Paris, Nisan 1908, s.819-825. K.(arapet) J. (Hovhannesi) Basmadjian için bkz. <http://www.virtualani.org/accounts/basmadjian.htm>

ristiyanlar ilk kez içlerindeki dengeli unsurlar sayesinde tartışıp düşünerek bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Şurası da kesindir ki o günden beri hükümetler kendilerini bazen Ermeni, bazen de Osmanlı gruplarının başını çektiği karışıklıklar karşısında buldular. Bu ikinci sahnenin sorumluluğu gerçekte kime aittir? Bunu anlamak için birçok güce sahip konsolosların diplomatik sansüre uğramayan raporlarına dayanmak gerekiyor.

A. L. C.⁴⁹

Geçenlerde Halil Halid'in sözlerini aktaran *Revue du Monde Musulman* dergisi (Şubat sayısı, s. 417) "Anadolu'daki devrimci hareket, Ermeni değil Osmanlı ve Müslümandır" diye yazıyordu. Bu, kolayca önceden görülebilecek bir aşamayı ortaya çıkarmaktır. Despot rejime ve keyfi Türk hükümetine karşı girişilen hareketin öncüleri olan Ermeniler, propagandalarına başladıklarında Müslüman komşularının da onların gayretlerini takdir edeceklerinden ve aynı yola gireceklerinden kuşku duymuyorlardı. Gerçekten de Ermeniler, bir Ermeni krallığı değil, adalet, kişisel özgürlük, basın özgürlüğü ve Türkleri kendilerine karşı kıskırtmayan bir hükümet istiyorlardı.

Anadolu'dan gelen yeni ayaklanma haberleri, halkın sabrının taşmak üzere olduğunu ve bugünkü despot, düzensiz hükümete göz yummamaya kararlı olduğunu ispatlamaktadır. Kastamonu, Sinop, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Dersim, İzmir ve Van ayaklandı. Yarın belki başka bir vilayet veya sancak ayaklanacak. Arap, Kürt vs. hareketleri de aynı anlamı taşımakta. Ezilmiş uluslar, ancak değişik ırkların haklı isteklerinin göz önüne alındığı ve özlemle bekledikleri değişikliğin beraberinde geldiği gün silahlarını bırakacaklardır.

İşte Mısır'da yayımlanan *Türk* gazetesinin 121. sayısında Kastamonu olayları üzerine yazılanlar:

49 *Revue du Monde Musulman* dergisinin yöneticisi A. Le Chatelier.

Belediye meclisi seçimi sırasında hükümet afişlerle halkı seçimlere katılmaya çağırır. Hoşnutsuzluğunu belirtmek için en küçük bir fırsatı bile kaçırmayan halk ise, bölge askeri komutanının evi önünde toplanır. Uzun uğraşlardan sonra aralarından üç sözcü belirleyerek isteklerini iletirler: "Mademki şehrimizin gelir ve gider durumundan habersiziz, oy kullanamayız. Oylarımızla seçtiğimiz kişi bize hesap verecek, görevini bilinçle yapacak biri olmalı. O zaman bu yolda yürürüz. Yeni çıkarılan özel vergilere gelince, bunlar yasal değildir. Çünkü zenginlerle fakirler arasında hiçbir ayırım yapmamaktadır. Örneğin bir çırak patronu kadar vergi ödemek zorunda. Ayrıca hiçbir soylu kişi vergi vermiyor. Memleketin en önemli tüccarlarından olan valimiz de bunlardan biri. O halde bizler de para vermeyiz." Başka yolsuzluklardan da yakınan halk, komutandan dileklerini Sultan'a iletmesini istedi. Endişe içinde olan komutan "bu benim işim değil, ben askeri bir görevliyim ve bu çeşit sorunlara karışmaya hakkım yok" diyerek kalabalığı savmayı düşünüyordu. Ancak kalabalık diretti ve sonunda komutan birçok sözler vererek kalabalığı dağıttı.

Boş yere cevap bekleyen şehir halkı, birkaç gün sonra telgrafhaneye gelerek burada çalışanları dışarı çıkarttı. Halkla birlik olan eski askeri telgraf memurları İstanbul'la ilişki kurmayı başarırlar, bu da büyük bir sevinç yaratır. Şehirdeki memurlar işsiz güçsüz gezip tüm zamanlarını kahvede geçirirler. Vali ise korku içinde evine kapanır. Gece yarısına doğru İstanbul'dan cevap gelir. Sultan, halka selamlarını iletirken huzur ve sağduyu öğütüyordu. Yeni vergilerin ordu için toplandığını, kanunun henüz yürürlüğe girmediğini, kesin sonucun halka bildirileceğini söylüyordu. Halk tatmin olur ve geri çekilir. Ama ertesi gün tekrar harekete geçerler. Sultan'ın başdanışmanı halktan dağılmalarını ister ve özel bir memurun soruşturma yapmak üzere Kastamonu'ya gönderileceğine söz verir. İsyancılar "özel bir memurun gönderileceğine inanmıyoruz, bizi aldatıyorsunuz, Sultan'la görüşmek istiyoruz, niçin

telgrafın başına gelmiyor? Yoksa padişahımız yok mu bizim?" diye cevap verirler. Kalabalık artıyordu. Müslümanlarla birleşen Rum ve Ermeniler bir cevap beklerken kalabalık her saat başı "padişahım çok yaşa!" diye bağıırıyordu. Nihayet hükümdarın geldiği ve onunla konuşulabileceği bildirildi. O zaman, hükümdardan, vali ve tahsildarın görevden alınmaları istenerek tüm olaylar, valinin ahlak bozukluğu ve yalanları anlatılır. Bu iki kişinin görevden alındığını haber alan halk yatıştır.

Bu taşkınlıklar yalnız Kastamonu'da olmadı, çevreye de yayıldı. Bu sefer de köylüler ilçelere giderek durumdan yakındılar.

Aynı olay Sinop'ta da oldu. Halk telgraf çekmeye koştu ve istediği sonucu elde etti.

Cephane memurlarından Teğmen Naci'nin idamı Trabzon'daki isyana son verdi. Teğmen Naci, "İttihat ve Terakki" adındaki Jöntürk komitesi tarafından zorbalığı nedeniyle idama mahkûm edilen tümen komutanı Hamdi Paşa'yı öldürmüştü. Bu yargıyı gerçekleştirmek için seçilmişti. Sürekli olarak "arkadaşlarımı zulümden kurtardım, Osmanlı güvenliğini sağlamak için ufak bir yardımda bulundum, daha nicelerini görürüz" deyip duruyordu. Trabzon'dan alınan bir mektuba göre zavallı teğmen, halk önünde idamı sırasında kalabalığa hitap edemesin diye sabaha karşı 04'te hücresinde boğulmuş.

Trabzon'daki ayaklanma daha yeni bastırılmıştı ki Erzurum'da yeni bir ayaklanma patlak verdi. Kastamonu'da olduğu gibi yeni vergi, işin bahanesi oldu. Halk vergi ödemeyi reddeder ve genel grev düzenler. Valinin konağı işgal edilir, birçok polis memuru ile jandarma komutanı ve oğlu öldürölür, vali hapsedilir. Bölge askeri komutanı, birliklerine ayaklananlara ateş açılmasını emreder ancak birlikler bu emre uymazlar. Askeri bir gösteriden korkan komutan, paşaya telgraf çeker. Yıldız köşkünden halka düzene girmesini emreden bir cevap gelir. Ama halk cevabı protesto ederek valinin zorbalığından şikâyet eder. Babıâli, valinin görevden alınıp yerine başkasının atanmasına karar verir.

Yeni vali gizlice araştırmalar yaparak ayaklanmanın önderlerini saptar, dayak ve işkenceyle itiraf ettirir. Bu işkenceler o kadar zalimceydi ki içlerinden iki kişi dayanamaz. Bu üzücü haberi öğrenen Türk kadınları, "katil!" diye bağrışarak vali konağına yü-rürler. Kadınların gösterisi işkencelerin durdurulmasını sağlar. Tutuklanan 170 kişiden 80'i serbest bırakılır, geri kalan 90 kişi ise hâkim karşısına çıkarılır. Üç hafta süren dava 28 Ocak 1908'de sonuçlanır.

İşte verilen kararlar:

Ayaklananlardan 18'i ölüme 18'i ömür boyu hapse, 11'i 15 yıl hapse, 14'ü 10 yıl hapse (aralarında Rus asıllı Çerkez Ali de bulunuyordu), bir diğeri beş yıl hapse, üçü üç yıl hapse (içlerinden biri eski valiyi yaralamıştı), 14'ü bir yıl hapse ve iki genç de altı ay hapse mahkûm oldular. 19 kişi beraat etti. Ayrıca Yıldız köşkün-de toplanan bakanlar kurulu, geçen yılın 30 Kasım'ında ayaklanma sırasında görevlerini yapmamış olan Erzurum'daki askerlerin Bağdat'a gönderilmeleri ve yerlerinin Trabzon garnizonu tarafından doldurulmasını öngören bir kararname çıkarır. Askerler bu haberi alır almaz bir yere gitmeyeceklerini ve bu kararın uygulanması halinde ayaklanmaya zorlanmış olacaklarını bildirirler. Erzurum'da, Ermenilerin olduğu kadar Türklerin de tutuklanmasına devam edilir.

Erzurum'da bu olaylar olurken, Diyarbakır'da meydana gelen ayaklanmanın sorumlusu olduğu ileri sürülen Mehmet Abul Fazır adındaki derviş tutuklanır.

Üzerinde hükümet aleyhtarı faaliyetlerini açığa vuran belgeler bulunur. Hâkimlere ifade vermeyi reddettiği için İstanbul'a gönderilir. İstanbul'da itiraf elde etmek için emniyet müdürü öyle insanlık dışı işkenceler yaptırır ki zavallı bir şey itiraf edemedен ölür. Birçok isyancı da Trablus'a sürülür.

Hamidiye Kürt alayının başına getirilen İbrahim adında bir Kürt bu karışıklıklara neden olmuştur. Baskı ve zulmü, halkı bu

beladan kurtulmak için İstanbul'a başvurmaya iter. İbrahim, 1901'de de ganimetlerini zenginleştirmek için Şammar ve Anaza göçmen boylarını yağmalamıştı. 1901-1904 yılları arasında yağmaya devam eder, birçok cinayet işler ve Karacadağ'daki göçmen Drehi boyunu soyar. 1905'te askerleri Diyarbakır civarındaki köyleri yağmalar. Şehrin ileri gelenleri, bu yağma hareketinin gittikçe şehre yaklaşması üzerine hükümete çağrıda bulunurlar. Önce şehrin tüm dükkânlarını kapatırlar, telgrafhaneyi ele geçirirler ve İbrahim Paşa'nın görevden alınmasını isterler. Askeri vali telgrafhaneye gelerek dağılmalarını emreder. Kalabalık bu emri reddeder ve Diyarbakır'la başkent arasındaki görüşmeler devam eder. Ertesi gün halkın yakınmalarıyla ilgilenileceğine dair bir cevap alınır. Günlerce, aylarca beklerler ancak İbrahim Paşa, cezalandırılacağı yerde Yıldız köşkü tarafından madalyayla ödüllendirilir. 1906'da bu haydut, kızıl sultana saygılarını sunmakla yetinir. Ama 1907'de saldırılarına yeniden başlar. Halep, Mardin, Derik, Çerik, Siverek gibi Diyarbakır'a komşu bölgelerde soygun, yağma, cinayetlere girişir ve nihayet Diyarbakır'ın yakın çevresine kadar gelir.

Türk halkı, Ermeniler hatta şehirdeki hükümet memurları korku içindeydiler. İbrahim'in saldırılarını bu kez şehre yöneltmesinden çekiniyorlardı. Ekim'in sonlarına doğru 700-800 kişilik bir topluluk vali konağına yürür ve İbrahim'in şiddetle cezalandırılmasını ister. Halkın karşısına çıkmaya çekinen vali, isteklerini kabul etmediğini bildirir. Kalabalık, 11 gün işgalde kalacak olan telgrafhaneyi yeniden ele geçirir. 400 kişi binayı korur. Polis tüm şehirde sıkı önlem almakla birlikte müdahale etmez. 11. gün İstanbul'dan kesin cevap gelir: İbrahim Paşa'nın mahkemeye çıkarılacağı, özel müfettişlerin gönderileceği ve valinin görevden alınacağı bildirilir. Nitekim özel müfettişler gelir, ama bunlar İbrahim Paşa ve yandaşlarıyla uğraşacaklarına, cezalandırmak için

ayaklanmayı çıkaranların isimlerini soruşturmaya koyulurlar. İbrahim hakkında hiçbir soruşturma yapılmaz.

İki ay önce de İbrahim, İstanbul'a Abdülhamit'e tereyağı yüklü 140 katır göndermiştir. İbrahim, birçok sürünün (60.000 koyun, birkaç yüz deve, birçok katır, at vs.), otlağın, tarlanın, 400 köyün (ki burada oturanlar hiçbir vergi ödememekte ve askere gitmemektedir) sahibidir.

Diyarbakır'daki hareket bir ayaklanmanın hazırlandığı Harput'a da yayılır. Bunun nedeni biraz da hükümetin Dersim'deki Kürt ayaklanmasını bastıramamasıydı.

Bitlis de ayaklanır. Vali Ferit Paşa, şehir için gerçek bir zorbaydı. Yetkilerini kötüye kullanmakla suçlanıyordu. Öyle ki ona bağlı olmayan, yani onun için casusluk yapmayan bir hükümet memuru maaş alamıyordu. Altı aydır hatta bir yıldır maaş alamayan memurlar vardı. Hâkimlerin görevlerini yapabilecek güçleri yoktu. Mahkemeler valinin emirlerine göre karar vermekteydiler. Ferit Paşa'nın bu aşırılıklarına karşı sesini yükseltmeye kalkan Bitlis belediye başkanı sürgüne gönderilir. Bu, ayaklanmanın işareti olur. Bir deprem ve ardından çıkan kıtlık, ayaklanmayı yaygınlaştırır. Deprem felaketi için dua etmek bahanesiyle bir cuma günü camide toplanan halk, şeyhin kışkırtıcı sözleriyle vali konağına saldırır. Vali, ayaklananların eline düşer. Linç edilmekten ancak askerlerin yardımıyla kurtulur. Başı açık, yalın ayak kaçarak bölge askeri komutanı Celal Paşa'nın kışlasına sığınır. Ayaklananlar askerlerin silahlarını kendilerine çevireceklerinden bir an için korkarlar ancak bu gerçekleşmez. Cesaret alan halk, valinin bir casusunu bıçak darbeleriyle öldürür. Bir halatın ucuna bağlanan ceset Bitlis sokaklarında gezdirilir. Ceset üzerinde 600'den fazla bıçak yarası olduğu söylenmekte. Diğer şehirlerde olduğu gibi ayaklananlar daha sonra telgrafhaneyi işgal ederek valinin görevden alınmasını isterler. Üç gün sonra tatmin edici bir cevap gelir.

Yıldız köşkünün eski bir casusu olan Ferit Paşa, Trabzon'a tayin edilirken Trabzon valisi de Bitlis'e gönderilir.

İzmir'de ise ayaklanma, daha başından belli başlı önderleri tutuklanarak önlenir.

Van'da ayaklanma daha patlak vermeden bir hain tarafından hükümete bildirilir. Yetkililer, Ermenilerin dikkatle sakladıkları ve depoladıkları erzak, silah, kurşun ve dinamitlere el koyarlar. Ama onlar da arabalar dolusu bu cephaneyi taşıyan birliğe bomba atarak intikam alırlar. Patlama o kadar şiddetli olur ki tüm askerler kaçır. Yeni bir birlik gönderilir ve çatışma gece yarısına dek sürer.

Van'dan gelen son haberler toplu kıyımların başladığına işaret etmektedir. Van ve çevresindeki Ermeni halkı tehlikededir. Bu çok acı çekmiş millet, ancak Avrupalı büyük devletlerin Makedonya'yla ilgilendikleri gibi kendileriyle ciddi olarak ilgilenildiği gün kurtulacaktır. Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi büyük güçlere bu hakkı vermektedir.

Bu olayların ışığı altında geçen Aralık'ta Avrupa'da yapılan Osmanlı İmparatorluğu muhalefet partilerinin kongresinin oyladığı kararlara niçin şaşırmalı?

İşte bu kongrede birleşen grupların istekleri:

- Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi,
- Bugünkü rejimin kökten değiştirilmesi,
- Parlamentonun bulunduğu bir rejim kurulması.

Aşağıdaki önlemler de Kongre tarafından kabul edilerek önerilir:

- İktidarın eylemlerine silahla karşı koymak,
- Siyasi, ekonomik grevlerle, memur ve polislerin grevleriyle silahsız direniş,
- Vergi ödemeyi reddetmek,
- Ordu içinde propaganda yaparak askerlerin halka ve direnişçilere karşı koymamasını sağlamak,

- Genel ayaklanma başlatmak,
- Gelişmelere göre başka çeşitli önlemler almak.

Burada yalnızca Asya'dan bahsettim. Ancak yakın zamanda Türklerin Selanik, Edirne ve İstanbul'da ayaklanmalara başvurduklarını biliyoruz. Ayaklanmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir ucundan diğer ucuna kadar yayıldı. Değişik partiler ortak bir amaçta, yeni bir adalet ve özgürlük düzeni için birleştiler.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABRAHAMIAN, Ervand, *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

AĞAOĞLU, Ahmed, *İran ve İnkılabı*, Zerbamat Basımevi, 1941.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.1, Kısım I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1963.

BİLGİ, Nejdett, *İnkılap Niçin ve Nasıl Oldu?*, haz. Cevrî (Mehmed Reşit Şahingiray), Akademi Kitabevi, 1994. İlk baskı: Matbaa-i İctihad, Mısır, 1909.

BOOKCHIN, Murray, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi-1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.

CARTHY, Justin Mc, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, çev. Esat Arslan, C. Taşkiran, Ömer Turan, Tarih&Kuram Yayınları, İstanbul, 2015.

CEZANİ, Bijan, *İran Meşrutiyet Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

ÇİÇEK, Hikmet, *Dr. Bahattin Şakir*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

DEMİREL, Muammer, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

- Diyarbakır İl Yıllığı*, Diyarbakır Valiliği Yayını, 1967.
- FLOYD, David, *Rusya Ayaklanıyor, 1905-Çara Karşı İlk Ayaklanma*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.
- İttihat Terakki ve Jöntürkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARS, H. Zafer, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- KELLNER, Thierry, Mohammad-Reza Djalili, *İran'ın Son İki Yüz Yıllık Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1959.
- Mehmet Nusret (Som), *Tarihçe-i Erzurum*, Erzurum Kitaplığı, 2005. İlk baskı: *Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşehrilere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul, 1922.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- RAMSAUR, Ernest E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.
- Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, Çağdaş Yayınları, 1975.
- Talât Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- TANSU, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- TEVETOĞLU, Fethi, Ömer Naci, MEB Yayınları, Ankara, 1992.
- TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

UYAR, Mazlum, *İran'da Modernleşme ve Din Adamları-Meşrutiyet Örneği*, Emre Yayınları, 2008.

YALÇIN, Emrullah, *Millî Mücadele'ye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*, Bizbize Basın Yayın, Ankara, 2008.

Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

Yabancı Dillerdeki Kitaplar

AFARY, J., *The Iranian Constitutional Revolution 1906-1911*, Columbia University Press, 1996.

ASCHER, A., *The Revolution of 1905*, Stanford University Press, 2004.

Baabar (Bat-Erdene Batbayar), *History of Mongolia*, University of Cambridge, 2004.

BAWDEN, C. R., *The Modern History of Mongolia*, Weidenfeld and Nicolson, 1968.

BROWNE, E. G., *The Persian Revolution 1905-1909*, Cambridge University Press, 1910.

Compilation Group for the "History of Modern China" Series, *The Revolution of 1911*, Foreign Languages Press, 1976.

FESCH, P., *Constantinople aux Dernieres Jours d'Abduhamid*, Marcel Rivière, 1907.

HANİOĞLU, M. Ş., *Preparation for A Revolution The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, 2001.

HARCAVE, S., *First Blood-The Russian Revolution of 1905*, Bodley Head-Macmillan Company, 1964.

SCHUSTER, W. M., *The Strangling of Persia*, Century Co., 1912.

Makaleler

FINDLEY, J. V., "Economic bases of revolution and repression in the late Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, c.28, sayı 1 (Ocak, 1986. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/178681>

KANSU, A., "100. Yıldönümünde 1908 Devrimini Anlamaya Çalışmak", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2008.

KARS, H. Zafer, "1908 Devrimi Bir Anadolu Devrimidir Jön Türklerin Anadolu'daki Örgütleri ve Eylemleri", *İttihat Terakki ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

QUATAERT, D., "The economic climate of the 'Young Turk Revolution' in 1908", *The Journal of Modern History*, c.51, sayı 3, On Demand Supplement, (Eylül, 1979. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1878813>

TSOVİKYAN, H. M., "1905 Rus Devriminin Türkiye'deki Devrim Hareketine Etkisi", *Sovetskoe Vostokovedenie*, c.3, (Moskova)1945 (Makale için bkz. H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997).

VALUYSKİY, A. M., "1905-1907 Rus Devrimi Sırasında Küçük Asya'da Halk Ayaklanmaları ile İlgili Yeni Arşiv Belgeleri", *Kratkie Soobşçeniya İnstituta Vostokovedenie*, c.22, 1956 (Makale için bkz. H. Zafer Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997).

VALUYSKİY, A. M., "Jön Türk Hareketi Öncesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar" (Moskova Arşivi Belgelerine Göre), *Turetskiy Sbornik*, (Moskova), 1958. (Makale için bkz. H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997).

Gazeteler

"Çakırcalı Mehmet Efe", *Milliyet*, 30 Mayıs-8 Haziran 1973.
Mechveret, sayı 165, 1 Temmuz 1905.

Mechveret, sayı 178, 1 Ağustos 1906.

Mechveret, sayı 182, 1 Aralık 1906.

Mechveret, sayı 193, 1 Kasım 1907.

Mechveret, sayı 197, 1 Mart 1908.

Terakki, sayı 11, Nisan 1908.

Türk, sayı 121, 8 Mart 1906.

Tezler

FARSH, N. R., "İran Meşrutiyet Devrimi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1986.

KURTULUŞ, R., "1906-1911 İran Meşrutiyet Hareketinde Osmanlı Etkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010.

TABRİZ, A. A., "Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollерinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2004.

AD DİZİNİ

II. Abdülhamit, 63, 64, 67-69, 71,
75-79, 81, 84, 85, 94, 96, 148,
162, 163.

VIII. Hutuktu, 127, 128, 130-132,
134, 136-140, 143, 144.

A

A. G. Buligin, 27, 34.

Abbas (reji müdürü), 87.

Abdi Beyzade Tahsin Bey, 73, 74,
80.

Abdullah Behbehani, 48-51, 56, 59.

Abdullah Cevdet (Karlıdağ), 69, 86.

Abdülgani Efendi, 74.

Abdülvahap Paşa, 81.

Ahmet Bedevi Kuran, 89, 91.

Albay Hüsamettin Ertürk, 91.

Albay Liyakof, 56.

Ali Asgar Emin-üs Sultan, 53.

Anna Petrovna, 41.

Ata Bey, 72, 74, 75, 77, 78.

Attarzade Hakkı, 87.

B

Bagir Han, 57, 58, 60.

Baha Şakir, 81, 84, 86.

Baron Ungern, 138, 140, 142.

Behlül Paşazade Osman Bey, 81.

Bender Abbas, 57.

Binbaşı Hacı Muhterem Ağa, 74.

C

Celal Paşa, 162.

Cengiz Han, 125, 126, 128.

Cerciszade Yusuf, 87.

Cizrelioğlu Aziz, 68.

Ç

Çeltikoğlu Hacı, 73.

Çerkez Ali, 160.

D

Damdin Sühbator, 132, 133, 135, 137-144.
Dogsomyn Bodoo, 135, 137, 138, 140, 141, 143.
Durak Bey, 73, 80, 90.

E

Ernest E. Ramsaur, 83, 89.
Efraim (Yeprem) Han, 57, 58.
Enver Bey, 65.

F

Fehmi Usta, 73, 80.
Ferit Paşa, 162, 163.

G

G. A. Gapon, 26.
G. H. Hrustalev-Nosar, 36, 40.
G. V. Plehanov, 22
Georgiy Çiçerin, 138
Gerald F. Talbot, 47.

H

Hacı Akif Ağa, 70, 73, 74, 80, 91.
Hacı Halil Efendizade Şevki Bey, 73.
Hacı Kadirağazade Rıza, 68.
Hacı Lütfullah Efendi, 71, 73, 74.
Hacı Mesut Bey, 68.
Hacı Sabri Ağa, 73, 80.
Hacı Samizade Şeyh Efendi, 73.
Hacı Şevket Efendi, 73, 74, 80.
Hafız Bey, 81.
Hakkı Efendizade Abdülhalim Efendi, 81.
Halil Halid, 19, 157.

Hamdi Paşa, 159.
Hasan Ağazade Faruk Bey, 73, 80.
Hasan Aştiyani, 47.
Hasan Şirazi, 47.
Hasan Takizade, 53, 56, 58, 59.
Hoca Seyfettin, 87, 90.
Horologiin Çoybalsan, 132, 133, 135, 137, 138, 140, 142, 143.
Hsu Hsi-lin, 107.
Huang Hsing, 102-104, 106-108, 120.
Hüsameddin Bey, 91.
Hüseyin Tosun Bey, 80, 81, 87-91.

İ

İbrahim Ağa, 67.
İbrahim Paşa, 67-69, 161.

J

Julius de Reuter, 47.

K

Karapet J. Basmadjian, 19.
Kavvutzade Hacı Efendi, 73, 80.
Kemal Bey, 149.
Kirlizade Yusuf Efendi, 73, 74.
Kuo Cen-çang, 107.

L

Lâlizade Mustafa, 87.
Lev Kamenev, 138.
Li Hung-çang, 99.

M

Mahmut Celaledin Paşa, 85.
Mahmut Faiz, 87.

Malyemezzade İzzet Bey, 73.

Marancı Tevfik Efendi, 73.

Mehmet Abul Fazır, 160.

Mehmet Nusret, 71, 76, 81, 82, 84,
90.

Mehmet Reşit Bey, 89.

Mevlut Efendizade Mehmet Efendi,
73, 80.

Mezararkalı Mevlut Ağa, 73, 80.

Miralay Giritli Mahmut, 87.

Mîrîkatibzade Ahmet Cemil (Ase-
na), 87.

Mirza Hasan, 53.

Mirza Sait, 60.

Mithat Paşa, 75.

Morgan Schuster, 59.

Muhammed Ali, 52, 53, 57-59.

Muhtar Bey, 41.

Mustafa Akif (Tütenk), 87.

Mustafa Durak Sakarya, 80.

Mustafa Kemal Atatürk, 13, 15.

Muzafferüddin Şah, 45, 49, 51.

Müftü Suphi Efendi, 68.

Müftüzade Şeref (Uluğ), 87.

N

Namürvanlı Şevket, 81.

Nasırüddin Şah, 45.

Nazım Bey (dava vekili), 73.

Nazım Bey (doktor), 84, 95.

Nazım Paşa, 69-72.

Necdet Bey, 87.

Nemlizade Salim, 87.

Niyazi Bey, 64, 65, 92, 94, 95.

Nuri Bey, 77, 78.

Ö

Ömer Naci, 60, 61.

Özdemiroğlu Kemal Şekip, 87.

P

P. D. Svyatopolk-Mirski, 24.

P. P. Şmidt, 40, 41.

Pirinççizade Arif, 68.

Prens Sabahattin, 85, 87, 89.

R

Ragıp Beyzade Fazıl Bey, 73.

S

S. Y. Witte, 25, 36, 37.

Sabri Efendi, 73.

Sancak Beyzade Mehmet, 87.

Satvet Lütü Bey, 87.

Serdarzade Sıtkı, 87, 88, 90.

Settar Han, 57-60.

Seyfullah Efendi, 73, 80.

Seyit Muhammed Tabatabai, 48-51,
56, 59.

Soliin Danzan, 135, 137, 138, 140,
142, 143.

Suavi Efendi, 149.

Sun Yat-sen, 18, 99-108, 117, 121-123.

Suphi Bey, 72.

Ş

Şatırzade Hicabi Bey, 87

Şeyh Abdülazim, 50.

Şeyh Fazlullah Nuri, 53, 54, 57, 58.

T

Tahir Efendi, 73.

Tahtacı Dede Bey, 73.

Teğmen Naci, 53, 54, 57, 58.

Tsai Yuen-pey, 102.

Tütüncü Hoca Yakup, 95.

V

V. I. Lenin (Vladimir Lenin), 13, 22,
23, 37, 138.

V. K. Plehve, 24.

Velibabazade Veli Necdet (Süngü-
tay), 87.

Y

Y. A. Petrosyan, 66, 82.

Y. O. Martov, 22, 23.

Yasinzade Şevki (Ekinci), 68, 87.

Yuen Şih-kay, 118-123.

Yusuf Usta, 73, 80.

Yüzbaşı Eşref, 87.

Yüzbaşı Mazhar, 87.

Z

Zeki Paşa, 79, 80, 86.

Ziya Gökalp, 67, 68, 86-88.

Ziya Paşa, 149.

Asya Çağını Açan Devrimler

1905 Rus Devrimi, 1906 İran Meşrutiyet Devrimi, 1908 Genç Türk Devrimi, 1911 Çin Devrimi, 1911-1921 Moğolistan Bağımsızlık Savaşı ve Halk Cumhuriyeti... Bu devrimler, “barbar ve gelişmeye kapalı” denilerek damgalanan Asya’nın dinamizmini göstermesi ve Avrupa merkezci, gerici-emperyalist teorileri çürütmesi bakımından önem taşıyor.

Ülkemizde demokratik devrimler üzerine yapılan yayınların hemen hepsi Batı coğrafyasını kapsamakta. Oysa emperyalizm çağıyla birlikte Asya ayağa kalktı ve bugün dünyanın geleceğini belirleyen bir rol oynuyor.

Bu kitapta, ayağa kalkan Asya halklarının, sıradan insanların, işçilerin, köylülerin, devrimlerin gerçek kahramanları, bugün bir yıldız gibi parlayan Asya kıtasının hazırlayıcıları olduğunu göreceksiniz.

TARİH

ISBN 978-605-182-102-3

9 786051 821023

